ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

TÜRK-SOVYET İLİŞKİLERİNİN KURULUŞUNUN 90. YILI

ATATÜRK DÖNEMİ TÜRK-RUS İLİŞKİLERİ

PROF. DR. ALEKSANDR KOLESNİKOV

Rusçadan Çeviren
Dr. İlyas KAMALOV

Ankara - 2010

5846 sayılı kanuna göre bu eserin bütün yayın, tercüme ve iktibas hakları
Atatürk Araştırma Merkezine aittir.

Kolesnikov, Aleksandr
Atatürk dönemi Türk-Rus ilişkileri: Türk-Sovyet ilişkilerinin kuruluşunun 90. yılı / Aleksandr Kolesnikov; çev.: İlyas Kamalov. - Ankara: AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi, 2010.
III, 161 s.: res.; 24 cm. - (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi yayını)
Dizin (s. 157-161)
Kaynakça (s. 145-156)
ISBN: 978-975-16-2255-6
1. ULUSLARARASI İLİŞKİLER - TARİHÇE - 20. YÜZYIL
2. TÜRKİYE - ULUSLARARASI İLİŞKİLER - RUSYA
3. RUSYA - ULUSLARARASI İLİŞKİLER - TÜRKİYE
I. Kamalov, İlyas, çev. II. E.a.: Türk-Sovyet İlişkilerinin Kuruluşunun 90. yılı III. Seri
956.101543
327.561047

İNCELEYENLER
Prof. Dr. Yavuz ASLAN
Doç. Dr. Sırrı Hakan KIRIMLI

KİTAP SATIŞI:
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ
Ziyabey Cad. No: 19 Balgat-Çankaya/ANKARA
Tel: (0 312) 285 55 12 - 285 65 11 • Belgegeçer: (0 312) 285 65 73
e-mail: bilgi@atam.gov.tr.
web:http://www.atam.gov.tr

ISBN: 978-975-16-2255-6
İLESAM: 10.06.Y.0150-327
BASKI SAYISI: 1500 adet

BASKI: ERDAL BASIN YAYIN DAĞITIM

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ 1

RUSYA FEDERASYONU VE TÜRKİYE CUMHURİYETİ:
DİPLOMATİK İLİŞKİLERİN 90. YILI 3

I. BÖLÜM
Sovyet Rusyası'nda (1920-1930) Türkiye'ye
Dair Araştırmalar 5

II. BÖLÜM
Siyasi Alandaki İlişkiler 27

FOTOĞRAFLAR 39

III. BÖLÜM
Ekonomi Alanındaki İlişkiler 67

IV. BÖLÜM
Kültürel İlişkiler 77

BELGELER 93

KAYNAKÇA 145

DİZİN 157

ÖNSÖZ

Sovyet Rusya ile Türkiye Cumhuriyeti (Mustafa Kemal Türkiye'si) arasında ilişkilerin kuruluşu ve gelişmesi konusu daha bütün yönleriyle araştırılmamıştır. SSCB'nin yıkılışından sonra konuya farklı bir bakış açısıyla yaklaşılması ve Rus arşivlerindeki konuyla ilgili binlerce belgenin araştırmacıların istifadesine sunulması, XX. yüzyılın başlarında Sovyet Rusya ile Türkiye Cumhuriyeti arasında siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkilerin kuruluşunu daha objektif bir şekilde ortaya konulmasını sağlamaktadır.

Son dönemde iki ülke arasında hayatın bütün alanlarında gelişen çok yönlü işbirliğinin temelleri daha 20-30'lu yıllarda kurulan ilişkilere dayandığından dolayı M. K. Atatürk dönemi Türk-Rus ilişkileri konusunun günümüzde araştırılmasının önemi daha fazla artmaktadır. Konuyla ilgili son dönemde kaleme alınan Türkçe yayınların daha fazla olduğunu belirtmekte fayda vardır[1]. Yine çoktandır nadir eser haline gelen Rus diplomat ve yazarların eserleri de Türkçeye tercüme edilmiştir[2].

Tarih boyunca Türkiye ile Rusya'nın en fazla yakınlaştığı 20-30'lu yıllardaki gelişmelerin ve iki ülke arasındaki ilişkilerin objek-

---

[1] Bu çalışmalar şunlardır: Y. A. Bagirov, **Kurtuluş Savaşı Yıllarında Azerbaycan-Türkiye İlişkileri,** Bilim Yayınları, İstanbul 1979; Y. Y. Lansere, **Ankara Yazı,** Kaynak Yayınları, İstanbul 2004; **Dünden Bugüne Türkiye ve Rusya: Politik Ekonomik, Kültürel İlişkiler,** Der. G. Kazgan – N. Ulçenko, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2003; M. Malevinskaya, "20'li Yıllarda Türkiye ve Sovyet-Türk İlişkileri", **Atatürk ve Modern Türkiye,** Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2001; M. S. Meyer, "Rus Tarihçilerinin Yapıtlarında Kemalist Reformar", **Atatürk ve Modern Türkiye,** Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2001; M. Perinçek, "Aralov, Mustafa Kemal, Çarşaf Zulmune Karşı Miting Düzenliyor", **Aydınlık,** No 699, 10 Aralık 2000; M. Perinçek, "Eşba Yoldaş'ın Türkiye Ziyareti ve Bekir Sami Bey", **Teori,** No. 174 (2004); B. Potsveriya, "1920-1930'lu Yıllarda Türk-Sovyet İlişkileri", **Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl (1491-1992),** TTK Yayınları, Ankara 1999; K. Yust, **Kemalist Anadolu Basını,** yay. haz. O. Koloğlu, ÇGD Yayınları, Ankara 1995.

[2] S. İ. Aralov, **Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları,** Burçak Yayınevi, İstanbul 1967; **Ukraynalı Devrimci Lider Frunze'nin Türkiye Anıları,** Cem Yayınevi, İstanbul 1978.

tif ve ilmi açıdan araştırılarak ortaya konulması, aslında iki ülke tarihçilerinin ortak çalışmalarıyla mümkün olabilecektir. Onlarca yıla yayılan Rus-Türk işbirliğinin tarihi seyrini yorumlayacak bu tür çalışmalara olan ihtiyaç uzun dönemden beri hissedilmektedir. Bu bağlamda ümit ediyoruz ki, elinizdeki çalışma konuyla ilgili önümüzdeki dönemde yapılacak çalışmaların mütevazi bir başlangıcını temsil edecektir.

Prof. Dr. Aleksandr KOLESNİKOV

RUSYA FEDERASYONU VE TÜRKİYE CUMHURİYETİ: DİPLOMATİK İLİŞKİLERİN 90. YILI

Rusya ile Türkiye arasındaki ilişkilerde yeni dönemin başlangıcının eski büyük imparatorluklar olan Çarlık Rusya ile Osmanlı Devleti'nin yıkılış süreçlerine denk gelmesi, büyük ihtimalle tarihin kaderidir. Sovyet Rusya ile Türkiye Cumhuriyeti, iki yeni devlet olarak neredeyse aynı zamanda adlarını dünyanın siyasi haritasına yazdırtmışlardır. Çetin geçen Rusya'daki iç savaşa ve Türkiye'nin zor şartlarda yürüttüğü Milli Mücadele'ye rağmen bizim halklarımız birbirlerine yardım eli uzattılar ve dayanışma içerisinde oldular.

Minnettar Türk halkı, komşusu Rusya'dan altın ve silah şeklinde gelen yardım ve uluslar arası arenada kendisine gösterilen desteği hatırlamakta ve buna değer vermektedir. Nitekim Ankara'da açılan ilk büyükelçiliğin, Rusya Büyükelçiliği olması da tesadüf değildir. 90 yıldan beri de Rus diplomatlar, iki ülke arasında çeşitli alanlarda işbirliğinin gelişmesi için çalışmaktadırlar.

Diplomatik ilişkilerin başlangıcının ve Ankara'daki Rusya Büyükelçiliği'nin kuruluşunun 90. yılında iki ülke arasındaki ilişkilerin zirvede olması da büyük önem arz etmektedir. Çok yönlü ortaklık politikası ise siyasi, ticari ve enerji alanlarında stratejik mahiyet kazanmaktadır.

İki ülkenin halkı arasında iletişimin artması da sevindirici bir gelişmedir. Türkiye'yi ziyaret eden Rus turistlerinin sayısı rekorlar kırarken, karma evliliklerin sayısı da her geçen gün artmaktadır. Sosyal alanlarda da iki ülke arasındaki işbirliğinin potansiyelinin çok yüksek olduğunu söylemek gerekmektedir. Bütün bu başarıları Rus-Türk ilişkilerinin kurulduğu 20-30'lu yıllara borçluyuz.

V. İVANOVSKİY
Rusya Federasyonu Türkiye Büyükelçisi

I. BÖLÜM

SOVYET RUSYASI'NDA (1920-1930) TÜRKİYE'YE DAİR ARAŞTIRMALAR

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren Sovyet araştırmacıları bu ülkenin tarihinin araştırılmasına büyük katkıda bulunmuşlardır. Sovyet araştırmacıları, Türkiye'yi siyasi, sosyo-ekonomik ve kültürel konular başta olmak üzere çok yönlü incelemişlerdir. Rusların Türklere ilgisi her zaman büyük olmuştur. Türk halkının Milli Mücadele çerçevesinde istilacılara ve sultana karşı mücadele başlatmasından ve bu bağlamda Mustafa Kemal Atatürk'ün Sovyet Rusyası'ndan yardım talebinde bulunmasından sonra bu ilgi daha da artmıştır. İki ülke arasındaki ilişkiler işte böyle bir ortamda tesis edilmiş ve böylece komşu ve dost ülkeyi tanıma fırsatları ortaya çıkmıştır.

1920-30'lu yıllarda Sovyet Rusyası'nda Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna ve o dönemdeki gelişmesine dair bir takım sorunları konu eden ilk çalışmalar ortaya çıkmıştır. Bu tür çalışmaların yazarlarının profesyonel şarkiyatçı ve turkolog olmamaları da dikkat çekicidir. O dönemde bu tür çalışmaları daha çok Doğu ülkelerinde milli ve kurtuluş hareketlerini destekleyen Komünist teorisyenleri kaleme almıştır. Bu teorisyenlerin arasında devlet adamları, diplomatlar ve SSCB'nin Doğu ülkelerindeki ticari ataşeleri yer almıştır.

Konuyla ilgili ilk çalışmaların başında hiç şüphesiz III. Enternasyonel'in temsilcilerinden M. P. Pavloviç'in (Vel'tman)[3] "Bor'ba za

---

[3] M. P. Pavloviç (Vel'tman) (1871-1927). Genelkurmay'a bağlı yeni akademinin kurucularındandır. Moskova Şarkiyat Enstitüsü ve Leningrad Dil Enstitüsü'nün rektörü (1921). SSCB Merkezi İcra Komitesi'ne bağlı Şarkiyatçılık İlim Birliği'nin Başkanı. Halk Komitesi'nin milliyetlerden sorumlu (1921-1923) üyesi. **Novıy Vostok** Dergisi'nin kurucusu ve baş redaktörü. İhtilal ve iç harbin aktif katılımcılarından olan Pavloviç, Bakü'de 1920'de Doğu Halklarının I. Toplantısı'nı organize etmiştir. Doğu ülkelerinin milli kurtuluş hareketleri ve iç siyasetleri ile ilgili 200'e yakın çalışması yayımlanmıştır.

Aziyu i Afriku" (Asya ve Afrika İçin Verilen Mücadele),[4] "Lozanskaya Konferentsiya" (Lozan Konferansı),[5] "O Kommunistiçeskom Dvijeniyi v Turtsiyi" (Türkiye'deki Komünist Hareketi Hakkında),[6] "Turtsiya v Bor'be za Nezavisimost'" (Bağımsızlık Uğrunda Verilen Mücadelede Türkiye)[7] adlı incelemeleri gelmektedir. Onun Revolütsiyonnaya Turtsiya (İhtilalci Türkiye) adlı kitabı[8] ise daha da büyük önem arzetmektedir. Bu kitapta yazar, Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşu, gelişmesi ve yıkılışı konularının yanı sıra Mustafa Kemal'in Türkiyesi'ni ayrıntılı bir şekilde tasvir etmektedir. Yazar bu çalışmasında TBMM'nin ilk dönem milletvekilleri ile meclisin ilk faaliyetlerini incelemekte, Türk ordusunun askeri hareketlerini tasvir etmekte, Anadolu'nun ekonomik durumunu betimlemekte ve dönemin bütün parti ve oluşumların faaliyetlerini değerlendirmektedir. Kitabın bir bölümü de Türkiye'deki Komünist hareketine ayrılmıştır.

V. A. Gurko-Kryajin'in[9] "Blijniy Vostok i Derjavı" (Orta Doğu ve Büyük Güçler),[10] "Bor'ba za Prolivı" (Boğazlar için Verilen Mücadele),[11] "Politiçeskiye Gruppirovki v Turtsiyi" (Türkiye'deki Siyasi Oluşumlar),[12] "İstoriya Revolütsiyi v Turtsiyi" (Türkiye'deki İhtilalin Tarihi),[13] "Raboçeye i Sotsialistiçeskoye Dvijeniye v Turtsiyi" (Türkiye'deki Halk ve Sosyalist Hareketler)[14] adlı çalışmaları da il-

---

[4] M. P. Pavloviç, **Bor'ba za Aziyu i Afriku,** Moskova 1923.

[5] M. P. Pavloviç, "Lozanskaya Konferentsiya", **Novıy Vostok,** No. 3 (1923), s. 3-34.

[6] M. P. Pavloviç, "O Kommunistiçeskom Dvijeniyi v Turtsiyi", **Kommunistiçeskiy İnternatsional,** 1921.

[7] M. P. Pavloviç, **Turtsiya v Bor'be za Nezavisimost',** Moskova 1925.

[8] M. P. Pavloviç, **Revolütsiyonnaya Turtsiya,** Moskova 1925.

[9] V. A. Gurko-Kryajin (1887-1931). Prof. Dr. V. A. Gurko-Kryajin İşçi-Köylü Kızıl Ordu'nun Askeri Akademisi'nde, Moskova Şarkiyat Enstitüsü'nde, Leningrad Şarkiyat Enstitüsü'nde ders vermiştir. Rusya'nın Türkiye ve İran'daki askeri-diplomatik temsilciliklerinde görev almış, **Novıy Vostok** Dergisi'nin redaktörlüğünü yapmıştır. 90'a yakın çalışması yayımlanmıştır.

[10] V. A. Gurko-Kryajin, **Blijniy Vostok i Derjavı,** Moskova 1925.

[11] V. A. Gurko-Kryajin, "Bor'ba za Prolivı", **Novıy Vostok,** Moskova 1925.

[12] V. A. Gurko-Kryajin, "Politiçeskiye Gruppirovki v Turtsiyi", **Novıy Vostok,** Moskova 1923.

[13] V. A. Gurko-Kryajin, "İstoriya Revolütsiyi v Turtsiyi", Moskova 1923.

[14] V. A. Gurko-Kryajin, "Raboçeye i Sotsialistiçeskoye Dvijeniye v Turtsiyi", **Krasnıy İnternatsiyonal Profsoyuzov,** No. 2-3, Moskova 1925.

ginç bilgi ve teoriler içermektedir. Bu yazarın bazı çalışmaları maalesef günümüzde pek bilinmemektedir. Bundan dolayı onun "Natsional'no-Osvoboditel'noye Dvijeniye na Blijnem Vostoke" (Orta Doğu'daki Milli Kurtuluş Hareketleri)[15] adlı araştırmasından kısa da olsa bahsetmekte fayda vardır. Bu kitapta yazar gerek Türkiye'de, gerekse de Türkiye dışındaki topraklarda (Suriye, Filistin, Mısır vs.) milli bağımsızlık hareketlerinin seyrini incelemektedir. Kryajin, Adana vilayetinin sosyo-ekonomik ve siyasi durumunu ayrıntılı bir şekilde incelerken 1920-21 yıllarında Kilikia'nın Fransızlar tarafından istila edilmesine, Mustafa Kemal'in askerlerinin Fransız istilacıları ve Ermeni lejyonlarıyla mücadelesine de değinmektedir.

İncelediğimiz dönemde P. Kitaygorodkiy,[16] N. Sokol'skiy,[17] P. Pavlenko,[18] İ. Butayev,[19] O. Bartenev'in[20] çalışmaları da yayımlanmıştır. Özellikle o dönemde Türkiye'de bulunan Rus araştırmacılarının konu ile ilgili çalışmaları büyük önem arz etmektedir. 1926 yılında Ankara'ya ticari anlaşmanın hazırlanması için gönderilen B. M. Dantsig,[21] Türkiye ile SSCB arasındaki ekonomik ilişkilerin gelişmesini yakından takip ettiğinden dolayı kısa sürede Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomisi ile ilgili birçok makale yayımlamıştır. Bu bağlamda onun Oçerki po Ekonomiçeskoy Geografiyi Turtsiyi (Türkiye'nin Ekonomi Coğrafyası Hakkında Yazılar) adlı çalışması,[22] Sovyet şarkiyat araştırmalarında konu ile ilgili yapılan ilk cid-

---

[15] V. A. Gurko-Kryajin, **Natsional'no-Osvoboditel'noye Dvijeniye na Blijnem Vostoke,** Moskova 1923.

[16] P. Kitaygorodkiy, **Turtsiya,** Moskova 1929.

[17] N. Sokol'skiy, **Oçerki Sovremennoy Turtsiyi,** Tiflis 1923.

[18] P. Pavlenko, **Stambul i Turtsiya,** Moskova 1927.

[19] İ. Butayev, **Problemı Turtsiyi,** Moskova 1927.

[20] O. Bartenev, **Turtsiya,** Moskova 1927.

[21] B. M. Dantsig (1896-1973). Tarih profesörü olan Dantsig, Türkiye, İran ve Arap ülkeleri tarihi uzmanıydı. 1920'lerde Rusya'nın Türkiye ve İran ile ekonomik ve ticari ilişkiler geliştirmesine büyük katkılarda bulunmuştur. Rusya ve SSCB'nin önde gelen üniversite ve okullarında ders vermiş, Dünya Siyaseti Enstitüsü ile Şarkıyat Enstitüsü'nde görevler almıştır. 20 kitap ve 120 makale kaleme almıştır. Bu makalelerin en önemlileri şunlardır: "Puti Ekonomiçeskogo Razvitiya Turtsiyi", **Mirovoye Hozyaystvo i Mirovaya Politika,** No. 12, Moskova 1926; "Finansı Turtsiyi", **Novıy Vostok,** No. 23-24, Moskova 1928; "İnostrannıy Kapital v Turtsiyi", **Novıy Vostok,** No. 26-27, Moskova 1929; "Krizis v Turtsiyi", **Voprosı Vneşney Politiki,** No. 1, Moskova 1931; "Turetskiye Banki", **Torgovlya SSSR s Vostokom,** No. 12, Moskova 1931.

[22] B. M. Dantsig, **Oçerki po Ekonomiçeskoy Geografiyi Turtsiyi,** Moskova 1930.

di çalışmadır. Değerli istatistiki bilgileri de içeren bu kitap, Türk coğrafyası ve ekonomideki sorunlar ve gelişmeler hakkında önemli bilgiler içermektedir.

Bir başka Türkolog olan A. D. Noviçev,[23] SSCB'nin Türkiye'de ticari temsilciliğinde bulunmuş ve görevi sırasında Türkiye'nin ekonomik durumu ile ilgili ayrıntılı bilgi toplamıştır. Bu bilgileri daha sonra Noviçev, "Vneşnyaya Torgovlya Turtsiyi v 1923-29 Godah" (Türkiye'nin Dış Ticareti 1923-29),[24] "Proyekt Raboçego Zakona v Turtsiyi" (Türkiye'de İşçi Kanunu Projesi),[25] "Tekstil'naya Promışlennost' Turtsiyi" (Türkiye'nin Tekstil Sanayisi),[26] "K Voprosu ob Ekonomiçeskom Krizise v Turtsiyi" (Türkiye'deki Ekonomik Kriz Hakkında),[27] "Transportnaya Problema v Sovremennoy Turtsiyi" (Günümüz Türkiyesi'nde Ulaşım Sorunları),[28] "Promışlennaya Politika Sovremennoy Turtsiyi" (Günümüz Türkiyesi'nin Sanayi Siyaseti)[29] adlı makalelerinde kullanmıştır.

Yine A. F. Miller[30] de Türkiye'de bulunduğu sıralardaki izlenimlerini Turtsiya, Eyo İstoriçeskoye Proşloye i Nastoyaşeye (Türkiye. Tarihi Geçmişi ve Bugünü),[31] Oçerki Noveyşey İstoriyi Turtsiyi (Ye-

---

[23] A. D. Noviçev (1902-?). Prof. Dr. Noviçev, Türk tarihi ve Türk ekonomi uzmanıydı. **Türk Tarihi** adlı beş ciltten oluşan eserin yazarıdır. Türkiye ile ilgili yüzlerce makale yayımlamıştır. 1932-1941 ve 1948-1950 tarihlerinde Şarkiyat Enstitüsü'nde görev almış, 1948 yılından itibaren Leningrad Devlet Üniversitesi'nde ders vermiştir. II. Dünya Savaşı'na katılmıştır.

[24] A. D. Noviçev, "Vneşnyaya Torgovlya Turtsiyi v 1923-29 Godah", **Bülleten' Torgpredstva SSSR v Turtsiyi,** No. 12 (1928).

[25] A. D. Noviçev, "Proyekt Raboçego Zakona v Turtsiyi", **Bülleten' Torgpredstva SSSR v Turtsiyi,** No. 1.

[26] A. D. Noviçev, "Tekstil'naya Promışlennost' Turtsiyi", **Novıy Vostok,** No. 28 (1930).

[27] A. D. Noviçev, "K Voprosu ob Ekonomiçeskom Krizise v Turtsiyi", **Revolütsiyonnıy Vostok,** No. 9-10 (1930).

[28] A. D. Noviçev, "Transportnaya Problema v Sovremennoy Turtsiyi", **Revolütsiyonnıy Vostok,** No. 4 (1935).

[29] A. D. Noviçev, "Promışlennaya Politika Sovremennoy Turtsiyi", **Zapiski İnstituta Vostokovedeniya AN SSSR,** Moskova 1935.

[30] Prof. Dr. A. F. Miller (1901-1975), dönemin önde gelen Türkiye uzmanlarından biriydi. SSCB'nin en iyi üniversitelerinde ders vermiş, 1944-46 yıllarında Şarkiyat Enstitüsü Yakın Doğu Araştırmaları Bölüm başkanlığını yapmıştır. 150'den fazla çalışması yayımlanmıştır.

[31] A. F. Miller, "Turtsiya, **Eyo İstoriçeskoye Proşloye i Nastoyaşeye,** Moskova 1937.

ni Dönem Türkiye Tarihine Dair Araştırmalar)[32] adlı çalışmalarında kaleme almıştır. Adı geçen bu incelemelerde cumhuriyetin kuruluşundan itibaren Türkiye'de meydana gelen gelişmeler kaleme alınmıştır. Bu çalışmaların ana başlıkları arasında askeriye ve ekonominin durumu, ticaret, siyasi gelişmeler gibi konular ön plana çıkmaktadır. Yine Miller, o dönemdeki Türkiye'nin siyasi ve sosyal gelişmesine dair makaleler de yazmıştır. Bu makalelerin bazıları şunlardı: "Greko-Turetskiye Raznoglasiya" (Yunan-Türk Anlaşmazlığı),[33] "Novaya Partiya v Turtsiyi" (Türkiye'deki Yeni Parti),[34] "Pyat' Let Respublikanskoy Turtsiyi" (Türkiye Cumhuriyeti'ne Beş Yıl),[35] "Ekonomiçeskiy Krizis v Turtsiyi" (Türkiye'deki Ekonomik Kriz).[36]

Yine Türkiye'de 1920'lerdeki olaylara K. Yust[37] bizzat şahit olmuştur. Yust, Türkiye'nin siyasi, sosyal ve kültürel hayatına dair çalışmalar yazmıştır: "Jesnkoye Dvijeniye v Turtsiyi (Pis'mo iz Angorı)" (Türkiye'de Kadın Hareketi. Ankara'dan Mektup),[38] "Kemalizm. Pis'ma iz Turtsiyi" (Kemalizm. Türkiye'den Mektuplar),[39] "Pis'ma iz Turtsiyi" (Türkiye'den Mektuplar),[40] "Reforma Alfavita v Turtsiyi" (Türkiye'deki Alfabe Reformları).[41] Anatoliyskaya Peçat' (Anadolu Basını) adlı kitabında da Türkiye ile ilgili çok ayrıntılı ve ilginç bilgiler vermektedir. Yazar çalışmasında, Anadolu'daki basın organları hakkında fazla bilinmeyen bilgileri aktarmakla kalma-

---

[32] A. F. Miller, **Oçerki Noveyşey İstoriyi Turtsiyi,** Moskova-Leningrad 1948.

[33] A. F. Miller, "Greko-Turetskiye Raznoglasiya", **Mejdunarodnaya Jizn',** Moskova 1929.

[34] A. F. Miller, "Novaya Partiya v Turtsiyi", **Mejdunarodnaya Jizn',** IX-X, Moskova 1930.

[35] A. F. Miller, "Pyat' Let Respublikanskoy Turtsiyi", **Mejdunarodnaya Jizn',** XI, Moskova 1928.

[36] A. F. Miller, "Ekonomiçeskiy Krizis v Turtsiyi", **Mejdunarodnaya Jizn',** I, Moskova 1930.

[37] Konstantin Yust, diplomat-yazar. Birçok kez Türkiye'de bulunmuş ve Türkiye'nin siyasi, sosyal ve kültürel gelişmesine dair çok sayıda yazı kaleme almıştır.

[38] K. Yust, "Jenskoye Dvijeniye v Turtsiyi. Pis'mo iz Angorı", **Krasnaya Nov',** VI-II, Moskova-Leningrad 1926.

[39] K. Yust, "Kemalizm. Pis'ma iz Turtsiyi", **Krasnaya Nov',** IX, Moskova-Leningrad 1926.

[40] K. Yust, "Pis'ma iz Turtsiyi", **Krasnaya Nov',** V, Moskova-Leningrad 1926.

[41] K. Yust, "Reforma Alfavita v Turtsiyi", **Kul'tura i Pis'mennost' Vostoka,** IV, Moskova 1929,

makta, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundaki çelişkili ve zor konulara da değinmektedir. Bu sorunlar askeri, dini, sosyal alanları kapsamaktadır.

Yine G. Astahov,[42] Yu. Tişanskiy,[43] V. Lebedev[44] gibi yazarların çalışmaları da diplomat veya diğer alanlardaki görevlilere has bir şekilde kaleme alınmıştır. Söz konusu yazarlar Türkiye'deki olaylara şahit oldukları gibi, görevleri dolayısıyla dost ve komşu ülkenin gelişmesine de katkıda bulunmuşlardır.

Türkiye'yi 1920-30'lu yıllarda ziyaret eden ilim adamlarının çalışmalarını ise ayrı bir alt başlık altında ele almak gerekmektedir[45]. Sovyet ilim adamlarının çalışmaları her ne kadar daha çok gazete yazılarına benzeseler de bu çalışmalar ülkenin siyasi ve sosyal hayatına dair son derece ilginç izlenimler yanında, Türk halkının karakteri, gelenek ve görenekleri ile ilgili önemli bilgiler de içermektedir. Yayınların bir kısmı ise Türk toplumunda gerçekleşen değişikliklere dair ciddi çalışmalardı. Ünlü Sovyet yazarı L. Seyfullina'nın V Strane Uhodyaşego İslama. Poyezdka v Turtsiyu (İslam'ın Uzaklaştığı Ülke. Türkiye'ye Seyahat)[46] adlı kitabı Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasi ve sosyal yapısı ile ilgilidir. Ünlü Sovyet ressam E. Lansere'nin Leto v Angore (Ankara'da Yaz)[47] adlı kitabı da dikkate değer çalışmalardandır. Yazar P. Pavlenko'nun Stambul i Turtsiya (İstanbul ve Türkiye) adlı kitabının[48] konusu da Türkiye'dir.

Akademisyen N. Ya. Marr birçok kez Türkiye'ye giderek Türk ilim çevreleri ve kuruluşlarıyla bağlantı kurmaya çalışmıştır. Bu ziyaretlerinin sonucunda Marr, "O Lingvistiçeskoy Poyezdke v Vos-

---

[42] G. Astahov, **Ot Sultana k Demokratiçeskoy Turtsiyi. Oçerki İz İstoriyi Kemalizma,** Moskova-Leningrad 1926.

[43] Yu. Tişanskiy, **Po Novoy Turtsiyi,** Moskova 1933.

[44] V. Lebedev, **V Sovremennoy Turtsiyi,** Moskova 1928.

[45] Bu çalışmalarala ilgili daha geniş bilgi için bkz. A. D. Jeltyakov, "Kul'tura Turtsiyi v Trudah Sovetskih İssledovateley", **Vestnik Leningradskogo Universiteta,** No. 14/3, Leningrad 1978; A. D. Jeltyakov, "Turetskaya Kulytura v Oteçestvennoy Oriyentalistike (K İstoriyi Voprosa)", **Velikiy Oktyabr' i Turtsiya,** Tiflis 1982.

[46] L. Seyfullina, **V Strane Uhodyaşego İslama. Poyezdka v Turtsiyu, Sobraniye Soçineniy,** III, Moskova-Leningrad 1929.

[47] E. Lansere, **Leto v Angore,** Leningrad 1925.

[48] P. Pavlenko, **Stambul i Turtsiya,** Moskova 1930.

toçnoye Sredizemnomorye" (Doğu Akdeniz'e Lengüistik Ziyaret) adlı bir rapor[49] hazırlamıştır. O dönemde Türkiye ile ilmi bağlantıların kurulmasından sorumlu komitenin başkanlığını yapan A. N. Samoyloviç[50] de kaleme aldığı yazılarında; Türk yazısının (alfabe) değiştirilmesi gerektiğini ileri sürmüş ve Türk eğitim sisteminin Sovyet eğitim sistemi temelinde oluşturulması gerektiğini savunmuştur. Sovyet ilim adamı P. M. Jukovskiy ise Türkiye'nin tarım politikasını araştırmak için bu ülkeyi ziyaret etmiş ve bu seyahatin sonucunda da Zemledel'çeskaya Turtsiya (Tarımsal Türkiye) adlı kitabı kaleme almıştır.[51] Sovyet-Türk ilmi bağlantılarının geliştirilmesine katkıda bulunan S. Ol'denburg ise ayrıca bu konularla ilgili eserler de kaleme almıştır ki, bunlar 1920-30 yıllarındaki Türk eğitim sistemi ile ayrıntılı bilgiler içermektedir[52]. V. Peregrinus "Litso Sovremennoy Turtsiyi" (Modern Türkiye'nin Yüzü) adlı makalesinde[53] ise Türkiye'de son dönemde meydana gelen bütün ilmi ve kültürel gelişmelerden bahsetmektedir. Konuyla ilgili çalışmalar yapan Sovyet ilim adamları, böylece ülkenin siyasi ve kültürel gelişmesinin öğrenilmesine katkıda bulunuyorlardı. Besteci M. M. İppolitov-İvanov, 30'lu yıllarda Türk müziğinde meydana gelen gelişmelerden övgüyle bahsetmiştir[54]. Meşhur müzikolog V. Belyayev, Türk halk müziği ile ilgili bir makale kaleme almıştır[55]. Aynı dö-

---

[49] N. Ya. Marr, **O Lingvistiçeskoy Poyezdke v Vostoçnoye Sredizemnomorye,** Moskova-Leningrad 1934.

[50] Aleksandr Nikolayeviç Samoyloviç (1880-1938), akademi üyesi. Ekim İhtilali'nden sonra Rusya'daki şarkiyat enstitü ve okulların yeniden yapılandırılması sürecinde aktif rol oynamıştır. Genel Kurmay Akademisi'nde (1919), Leningrad Devlet Üniversitesi'nde (1938'e kadar) ders vermiştir. 1922-1929 yılları arasında Devlet Rus Müzesi'nin müdürü olmuştur. 1934 yılından itibaren kendisine Sovyet Hükümeti tarafından önemli görevler verilmiştir. SSCB İlimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü'nün başkınlığını yapmış, Türk halklarının tarihi ve kültürüne dair 300'e yakın çalışma kaleme almıştır.

[51] P. M. Jukovskiy, **Zemledel'çeskaya Turtsiya (Aziyatskaya Çast' – Anatoliya),** Moskova – Leningrad 1933.

[52] S. Ol'denburg, "Kollektivnaya Nauçnaya Rabota Sovetskih i Turetskih Uçennıh", **Front Nauki i Tehniki,** No. 12 (1933).

[53] V. Peregrinus, "Litso Sovremennoy Turtsiyi", **Front Nauki i Tehniki,** No. 12 (1933).

[54] "Beseda s Narodnım Artistom M. M. İppolitovım-İvanovım", **Sovetskaya Muzıka,** No. 12 (1934).

[55] V. Belyayev, "Turetskaya Muzıka", **Sovetskaya Muzıka,** No. 5 (1934).

nemde mimar İ. S. Nikolayev, Türkiye'deki mimarinin gelişimi ile ilgili bir makale yazmıştır[56].

Türk eğitim sistemi de Rus araştırmacıların dikkatini çekmiştir. Türk Hükümeti'nin eğitim alanındaki siyasetini yorumlayan Rus araştırmacılar Kemalist iktidarın bu alanda da başarılı olduğunu ve bu hususun milli kültürün oluşturulmasında önemli bir faktör olduğunu belirtmişlerdir[57]. E. Galyperina, Türkiye'deki kültürel gelişmelerle ilgili makalesinde son on yılda Türkiye'nin kültürel gelişim sürecini ele almaktadır[58]. N. Kruçinina'nın Bülleten' Vseukrayinskoy Nauçnoy Assotsiatsiyi Vostokovedov (Ukrayna Şarkiyatçılar Derneği'nin Belleteni) dergisinde yayımlanan "O Literaturnoy Turtsiyi" (Edebî Türkiye Hakkında) adlı makalesi de çok orijinal içeriklidir. A. Suhov'un "Anatolizatsiya Sovremennoy Turtsiyi" (Modern Türkiye'nin Anadolulaştırılması) adlı makalesi ile A. V. Gruşevskiy'in "İtogi i Perspektivı Ekonomiçeskih Svyazey Ukrainı s Turtsiyey" (Ukrayna ile Türkiye Arasındaki Ekonomik İlişkilerin Sonuçları ve Perspektifleri) adlı makalesi de bu dergide yayımlanmıştır[59].

İki ülke arasında spor alanında da münasebetler geliştikçe Rusya'daki çeşitli spor dergilerinde, Türkiye'deki spor hayatı ile ilgili de yazılar çıkmaya başlamıştır. Bu makaleler, 20-30'lu yıllarda Türkiye Cumhuriyeti'nde sporun gelişme sürecini ortaya koymaktadır[60].

Ele aldığımız dönemde Sovyet araştırmacılarının çalışmaları arasında, Türkiye Cumhuriyeti'nin gelişme tecrübesini özetleyen ve

---

[56] İ. S. Nikolayev, "Sovetskiy Arhitektor v Turtsiyi", **Arhitektura v SSSR,** No. 6 (1934).

[57] Mirnıy, "Şkol'nıy Vopros v Konstantinopole", **Narodı Vostoka,** No. 5 (1924); A. G. Gotalov-Gotlib, "Narodnoye Obrazovaniye v Turtsiyi", **Kommunistiçeskoye Prosveşeniye,** No. 2 (1934); L. Rıjova, "Vişsaya Şkola v Novoy Turtsiyi", **Vışsaya Şkola,** No. 4 (1937).

[58] E. Gal'perina, "Desyat' Let Kul'turnogo Stroitel'stva v Turtsiyi", **Prosveşeniye Natsionalynostey,** No. 1 (1934).

[59] Ukrayna Şarkiyatçılar Derneği'nin yüzden fazla üyesi vardı. Bunların arasında V. Barthold, A. Şlihter ve A. Krımskiy de yer alıyordu. Bkz. A. N. Garkevits, "Ukrayno-Turetskiye Svyazi v Pervom Desyatiletiyi Turetskoy Respubliki", **Turtsiya: İstoriya, Ekonomika,** Moskova 1978.

[60] N. Vasiliç, "Sovetskiye Futbolistı v Turtsiyi", **Fizkul'tura i Sotsialistiçeskoye Stroitel'stvo,** No. 12 (1932); P. Nikifirov, "Mejdunarodnıye Vstreçi po Boksu. Turtsiya-SSSR", **Fizkul'tura i Sport,** No. 45 (1928).

ortaya koyan çalışmalar da vardır. Bu çalışmaların başında A. Mel'nik'in "Pyat' Let Respublikanskoy Turtsiyi" (Türkiye Cumhuriyeti 5 Yaşında) adlı makalesi[61] ve D. Enukidze'nin "Desyat' Let Turetskoy Respubliki" (Türkiye Cumhuriyeti 10 Yaşında) adlı makalesi[62] gelmektedir.

20-30'lu yılların başında Sovyet araştırmacılarının Modern Türkiye ile ilgili kaleme aldıkları çalışmaların çoğunda Türkiye'nin siyasi tarihi, bağımsızlık mücadelesi ve ülkenin karşılaştığı sosyo-ekonomik sorunlar gibi konular işlenmektedir. Bu dönemde Rus araştırmacılar, çalışmalarının konularını modern Türkiye'nin amaçları çerçevesinde belirlemeye ve böylece yeni devletin gelişmesine katkıda bulunmaya gayret etmişlerdir. Bu çalışmaların bir başka özelliği ise genellikle deneme mahiyeti taşımalarıdır. Bundan dolayı araştırmacılar, sahip oldukları çok zengin kaynaklara rağmen bazı konuları ayrıntılı bir şekilde inceleyememişlerdir. Bu tür konuların başında Türk toplumunun sosyal yapısı, Kemalistlerin politikasındaki Sovyet ve dini prensiplerin uyumu, milli sorunlar, çeşitli sınıfların durumu ve aralarındaki mücadeleler gibi konular gelmektedir. Ancak 30'lu yıllardan itibaren Sovyet Türkoloji biliminde Türkiye ile ilgili çalışmalarda belli konulara ağırlık verilmeye başlanmıştır. İhtiyaç duyulan bilgiye sahip olduktan sonra araştırmacıların bir kısmı, bu yönde yoğunlaşmaya başlarlar. Örneğin A. D. Noviçev ve B. M. Dantsig gibi ilim adamları, Türkiye ekonomisi ile ilgili konularla ilgilenirken, A. F. Miller de Türkiye'nin siyasi ve sosyal sorunlarına yoğunlaşmıştır. Yine K. Vasilevskiy, İ. A. Genin, S. L. Zaşuk, B. Ferdi, D. S. Zavriyev, M. Godes'in çalışmaları da dönemin Türkiyesi'ni anlamamız için büyük önem arz etmektedir.

K. Vasilevskiy, Türkiye'nin tarım politikaları konularında onlarca makale yayımlamıştır. Bu makalelerin bazıları şunlardır: "Sovremennoye Turetskoye Sel'skoye Hozyaystvo" (Modern Türkiye'de

---

[61] A. Mel'nik, "Pyat' Let Respublikanskoy Turtsiyi", **Mejdunarodnaya Jizn',** No. 11 (1928).

[62] D. Enukidze, "Desyat' Let Turetskoy Respubliki", **Mirovoye Hozyaystvo i Mirovaya Politika,** No. 10 (1933).

Köy Ekonomisi),[63] "Turetskaya Ekonomika v Opisaniyi Samih Turok" (Türklerin Anlatımına Göre Türk Ekonomisi)[64], "Novıye Dannıye o Zemel'nıh Otnoşeniyah v Turtsiyi" (Türkiye'de Toprak Siyaseti Hakkında Yeni Bilgiler)[65]. Yukarıda adı geçen İ. A. Genin ise Türkiye'nin sanayisinin gelişmesi, ekonomisi ve dış ticareti ile ilgili aşağıdaki makaleleri kaleme almıştır: "Promışlennoye Razvitiye Turtsiyi i Eyö Pyatiletka" (Türkiye'de Sanayi'nin Gelişmesi ve Beş Yıllık Ekonomi Planı)[66], "Finansı Turtsiyi" (Türkiye Maliyesi),[67] "Mirovoy Ekonomiçeskiy Krizis i Turtsiya" (Dünya'daki Ekonomik Kriz ve Türkiye)[68].

S. L. Zaşuk Türkiye'nin ekonomik gelişmesi ile ilgili makaleler yazmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır: Ekonomiçeskaya Geografiya Blijnego Vostoka. Turtsiya (Yakın Doğu'nun Ekonomik Coğrafyası. Türkiye)[69], "İndustrializatsiya Turtsiyi" (Türkiye'nin Sanayileşmesi)[70]. D. S. Zavriyev'ın Ekonomika Sovremennoy Turtsiyi adlı kitabı[71], o dönemde büyük ilgi görmüştür. B. Ferdi ise çalışmalarında Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasi tarihini ve Kemalizm'i incelemiştir[72].

Sovyetler Birliği'nde 20'li yıllardaki Türkiye Cumhuriyeti'ne dair yapılan araştırmalar arasında 1921 yılında Türkiye Hükümeti ile anlaşma imzalamak üzere Sovyet Ukraynası'nın resmi temsilcisi

---

[63] K. Vasilevskiy, "Sovremennoye Turetskoye Sel'skoye Hozyaystvo", **Agrarnıye Problemı,** No. 12 (1930).

[64] K. Vasilevskiy, "Turetskaya Ekonomika v Opisaniyi Samih Turok", **Novıy Vostok,** No. 28 (1930).

[65] K. Vasilevskiy, "Novıye Dannıye o Zemel'nıh Otnoşeniyah v Turtsiyi", **Agrarnıye Problemı,** No. 11-12 (1931).

[66] İ. A. Genin, "Promışlennoye Razvitiye Turtsiyi i Eyö Pyatiletka", **Mirovoye Hozyaystvo i Mirovaya Politika,** No. 10 (1934).

[67] İ. A. Genin, "Finansı Turtsiyi", **Materialı Po Natsiyonal'nım i Kolonial'nım Problemam,** No. 36 (1936).

[68] İ. A. Genin, "Mirovoy Ekonomiçeskiy Krizis i Turtsiya", **Mirovoye Hozyaystvo i Mirovaya Politika,** No. 7 (1933).

[69] S. L. Zaşuk, **Ekonomiçeskaya Geografiya Blijnego Vostoka. Turtsiya,** Moskova 1924.

[70] S. L. Zaşuk, "İndustrializatsiya Turtsiyi", **Planovoye Hozyaystvo,** No. 12 (1934).

[71] D. S. Zavriyev, **Ekonomika Sovremennoy Turtsiyi,** Tiflis 1934.

[72] B. Ferdi, "Kitayskaya Revolütsiya Ne Doljna İdti Po Puti Kemalizma", **Kommunistiçeskiy İnternatsiyonal,** No. 24 (1927); B. Ferdi, "Evolütsiya Kemalizma", **Sputnik Kommunista,** No. 10 (1927).

olarak Türkiye'ye gönderilen M. V. Frunze'nin çalışmaları ön plana çıkmaktadır. M. F. Frunze'nin yayınları, yazarın şahit olduğu Türk tarihindeki köklü değişiklikleri yansıtan canlı izlenimleri ortaya koymaktadır. Frunze'nin günlüklerinin yanı sıra Türkiye ile ilgili kaleme aldığı makaleler de önemli bilgiler içermektedir. "Po Tu Storonu Çernogo Morya" (Karadeniz'in Öbür Tarafı) adlı makalesinde M. V. Frunze, Türkiye'deki siyasi durum ile ilgili ne kadar bilgi sahibi olduğunu göstermektedir. Türk toplumunun bütün sınıfları ile ilgili ayrıntılı bilgiler vermektedir. Poyezdka v Angoru (Ankara'ya Seyahat) adını verdiği günlüğünde ise Türkiye'nin stratejik konumu ve Türk halkının milli ve dini duygularına dair değerlendirmeler yapılmıştır. Bu günlük, Samsun'dan Ankara'ya kadar ülkenin çok farklı bölgelerdeki siyasi hayata dair önemli bir kaynak konumundadır. Ülkenin siyasi ve iktisadi hayatının yanı sıra Frunze bu günlüğünde ülkenin etnografik haritasını da çizmektedir. Türk örf ve adetlerinden bahsetmektedir. Ukrayna Halk Komitesi'nde ve Ukrayna İcra Komitesi'nde Ankara'ya yaptığı ziyaret ile ilgili rapor sunan Frunze, Türkiye'nin askeri durumu ve Sovyet-Türk ilişkilerinin perspektifleri hakkında da bilgi vermektedir.

M. V. Frunze, Türk ordusu ile ilgili şunları yazmıştır: "Türk Silahlı Kuvvetleri hakkında edindiğim bilgi, neredeyse Ukrayna Silahlı Kuvvetleri hakkında bildiklerimle aynı seviyededir... Türk ve Yunan ordularının düzeni, askerlerinin sayısı, silah ve diğer askeri teçhizatların sayısı ve kalitesi hakkında bilgi edindim"[73]. İç Savaş'ın başarılı komutanı Türk ordusunun güçlü ve zayıf taraflarını ve yoğunlaştıkları yönleri de öğrenmiştir.

Kemalizm konusunu araştıran bir başka Rus araştırmacı da M. Godes idi. Çto Takoye Kemalistskiy Put' i Vozmojen li On v Kitaye? (Kemalizm Nedir ve Çin'de Uygulanabilir mi?) adlı çalışmasında[74] Godes, o dönemde dünyada esen ihtilal havalarını anlattığı gibi Kemalizm'i de temellendirmeye ve uluslar arası önemini belirlemeye çalışmıştır.

---

[73] M. V. Frunze, **Sobraniye Soçineniy,** I, Moskova-Leningrad 1929, s. 359.
[74] M. Godes, **Çto Takoye Kemalistskiy Puty i Vozmojen li On v Kitaye?,** Leningrad 1928.

20'lı yılların sonu-30'lu yılların başındaki Türkiye'yi doğru anlamak için V. A. Gordlevskiy'in[75] çalışmaları da önem arz etmektedir. İdeologiya Novoy Turtsiyi (Yeni Türkiye'nin İdeolojisi) adlı eserinde Gordlevskiy, Türkiye'nin siyasi düşüncelerini yorumlarken, Prosveşeniye v Turtsiyi v 20-30 Godah (20-30'lu Yıllarda Türkiye'de Eğitim Sistemi) adlı çalışmasında adından da anlaşılacağı üzere Türkiye'deki eğitim sistemini incelemektedir. Bu çalışmalar[76] daha sonraki tarihlerde yayımlansa da maalesef yazar bunları tamamlayamamıştır.

Daha o dönemlerde Sovyet araştırmacılarının Kürt sorununa da yoğunlaşmaları, onların Türkiye'yi ne kadar iyi anladıklarına ve bu sorununun Türkiye için önem arz ettiğine işaret etmektedir. Konuyla ilgili M. Pogorelov,[77] F. Rostopçin,[78] N. Smirnov,[79] Tagi-Zade,[80] A. Akopov[81] gibi araştırmacıların çalışmaları mevcuttur. Yine K. Vasilyev de araştırmalarında Kürt sorununa yer vermiştir. Araştırmacı, "Priçinı i Dvijuşiye Şilı Kurdskih Vosstaniy" (Kürt İsyanlarının Sebepleri ve Hareket Ettirici Güçler" adlı makalesinde[82] I. Dünya Savaşı sırasında meydana gelen Kürt isyanlarının sebep ve sonuçları ve sorunun büyüme ihtimalleri üzerinde durmuştur.

---

[75] Vladimir Aleksandroviç Gordlevskiy (1876-1956), Moskova Türkoloji okulunun kurucusudur. Türk tarihi, etnografyası, dili, edebiyatı ve folkloru uzmanıdır. Moskova Şarkiyat Enstitüsü (1948'e kadar), Moskova Devlet Üniversitesi (1921-1929), Askeri Akademi (1921-1939), Dış Ticaret Enstitüsü (1945-1950) gibi enstitü ve üniversitelerde ders vermiş, V. İ. Lenin SSCB Devlet Kütüphanesi'nin Doğu Bölümü'nün başkanlığını yapmış, 1938-1956 yılları arasında Şarkiyat Enstitüsü'nde görev almıştır. 400 yakın çalışması yayımlanmıştır.

[76] V. A. Gordlevskiy, "İdeologiya Novoy Turtsiyi", **İzbrannıye Soçineniya,** III, Moskova 1962; V. A. Gordlevskiy, "Prosveşeniye v Turtsiyi v 20-30 Godah", **İzbrannıye Soçineniya,** III, Moskova 1962.

[77] M. Pogorelov, "Kontrrevolütsiyonnoye Dvijeniye v Kurdistane", **Voyennıy Vestnik,** No. 11 (1925); M. Pogorelov, "Kurdskiy Vopros", **Voyna i Revolütsiya,** III (1925).

[78] F. Rostopçin, "Zametki o Kurdah", **Bülleten' Pressı Srednego Vostoka,** No. 13-14, Taşkent 1932.

[79] N. Smirnov, "Kurdskaya Jenşina", **Ohrana Materinstva i Mladençestva,** Moskova 1927.

[80] Tagi-Zade, "O Reaktsiyonnom Vosstaniyi v Kurdistane, Kemalistskoy Presse i Lourense", **Bülleten' Pressı Srednego Vostoka,** No. 8-9 (1930).

[81] A. Akopov, "Kurdskiy Vopros i Daşnaki", **Bolşevik Zakavkazya,** No. 2, Tiflis 1931.

[82] K. Vasilyev, "Priçinı i Dvijuşiye Şilı Kurdskih Vosstaniy", **Agrarnıye Problemı,** IX-X (1931).

A. Şamilov'un "K Voprosu o Feodalizme u Kurdov i Kurdskiye Dervişi" (Kürtler Arasında Feodalizm ve Kürt Dervişler) adlı makalesi[83] de Kürtlerin tarihi ve etnografyasını konu etmektedir. 1933 yılında F. Rastopçin, Kürt sorunu ile ilgili bibliyografik bir çalışma yayımlamıştır ki, bu yayın günümüzde de ilmi değerini korumaktadır[84].

Türkiye'deki gençlik ve kadın hareketleri de Rus araştırmacılarının dikkatinden kaçmamıştır. Gençlik hareketleri ile ilgili Rus araştırmacı O. Gurin ilgilenmiştir[85]. Türkiye'deki kadın hareketi ise V. Kasparov[86] ve K. Tineva'nin[87] çalışmalarına konu olmuştur. İ. Smirnov, Turçanka (Türk Kadını) adlı kitabında Cumhuriyet'in kuruluşundan önceki ve sonraki dönemlerde kadınların durumunu ele almış ve iki dönemi karşılaştırmıştır[88].

Rus uzmanlar askeri konulara da önem vermişlerdir. Örneğin N. G. Korsun, Türkiye'nin silahlı kuvvetler ve Milli Mücadele dönemindeki askeri operasyonlar ile ilgili çok sayıda çalışma kaleme almıştır. Turtsiya. Kurs Lektsiy (Türkiye'ye Dair Dersler)[89] adlı kitabında Korsun, dönemin askeri hareketlerini, bölgedeki ticareti ve yeraltı zenginlikleri, ulaşım ve maliye gibi konuları işlemekte, Türkiye ve askeri gücünün stratejik rolünü sorgulamaktadır. Aynı yazar, Greko-Turetskaya Voyna (Yunan-Türk Savaşı) adlı kitabında ise Türk-Yunan savaşının sebeplerini, iki ülkenin ordularını, askeri operasyonların akışını analiz etmektedir[90]. Yazar, çalışmalarında Türk ordusu ve askeri komutanlarına karşı duyduğu hayranlığı da belirtmektedir. Yine Korsun, Türk ordusunun zafer elde etmesinde M. V. Frunze'nin önemli rol oynadığının altını çizmektedir. Frunze, Türk yönetiminin davetlisi olarak Sovyet Ukraynası'nın

---

[83] A. Şamilov, "K Voprosu o Feodalizme u Kurdov i Kurdskiye Dervişi", **Ateist,** No. 59 (1930).

[84] F. Rastopçin, "Bibliyografya", **Revolütsiyonnıy Vostok,** No. 34 (1933).

[85] O. Gurin, "Molodej' v Kemalistskoy Turtsiyi", **İnternatsiyonal Molodeji,** No. 11-12 (1932); O. Gurin, "Bor'ba za Molodej' v Turtsiyi", **Materialı po Natsiyonal'no-Kolonial'nım Problemam, V** (1933).

[86] V. Kasparov, **Jenşina Vostoka,** Leningrad 1925.

[87] K. Tineva, **Jenşina v Revolütsiyonnom Dvijeniyi Vostoka,** Moskova 1929.

[88] İ. Smirnov, **Turçanka,** Moskova 1927.

[89] N. G. Korsun, **Turtsiya. Kurs Lektsiy,** Moskova 1923.

[90] N. G. Korsun, **Greko-Turetskaya Voyna,** Moskova 1940.

temsilcisi olarak Türkiye'ye gelmiş ve Türk ordusunun hareket planının yapımına katılmıştır. Korsun'un Balkanskiy Front Mirovoy Voynı 1914-1918 (1914-1918 Dünya Savaşı'nın Balkanlar Cephesi)[91] ve Pervaya Mirovaya Voyna na Kavkazskom Fronte (I. Dünya Savaşı'nın Kafkasya Cephesi)[92] adlı kitapları da çok ilginç bilgiler içermektedir. Bu kitaplarda Korsun, Milli Mücadele öncesinde Türk ordusunun durumunu değerlendirmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin askeri faaliyetleri ile ilgili en kapsamlı çalışmalardan biri de V. Melikov'un Marna-Visla-Smirna (Marne-Visla- İzmir) adlı kitabıdır.[93] Bu kitabın temelini, M. V. Frunze Askeri Akademisi'nde yapılan tez araştırması oluşturmaktadır. Kitap, 1914 Marne, 1920 Visla ve 1922'de Küçük Asya'da yapılan askeri hareketleri konu etmektedir. Yazar, Milli Mücadele döneminin bütün önemli aşamalarını, Mustafa Kemal'in faaliyetlerini, TBMM'nin kuruluşunu, Yunanlıların saldırılarını ayrıntılı bir şekilde incelemiştir. Melikov, TBMM'nin 1922'deki operasyonlara yaptığı hazırlıkları, Mustafa Kemal'in yaptığı askeri planları ortaya koymakta, iki tarafın askeri gücünü karşılaştırmaktadır. Melikov'un Türk ordusunun elde ettiği zaferlerin siyasi ve ekonomik sonuçları ile ilgili tespitleri ise günümüzde de geçerliliğini korumaktadır.

Konuyla ilgili dikkatleri çeken bir başka araştırma ise N. A. Sokol'skiy ve N. A. Yakovlev'in kaleme aldıkları Voyennıy Obzor Anatoliyskoy Turtsiyi (Anadolu Türkiyesi'ne Askeri Bakış) adlı kitaptır[94]. Yazarlar bu çalışmada Doğu Anadolu'nun askeri coğrafyasını konu etmektedirler. A. Vançenko, Turtsiya i Eyö Voorujennıye Silı (Türkiye ve Onun Silahlı Kuvvetleri) adlı eserinde[95] ise Türk Silahlı Kuvvetlerinin kuruluşu, yapısı, asker sayısı ve sahip olduğu silah ve teçhizatları ile ilgili ayrıntılı bilgi vermektedir. 20-30'lu yıllarda Türk ordusuna dair yazılar, Sovyetler Birliği'nde çıkan siyasi ve askeri ni-

---

[91] N. G. Korsun, **Balkanskiy Front Mirovoy Voynı 1914-1918,** Moskova 1939.
[92] N. G. Korsun, **Pervaya Mirovaya Voyna na Kavkazskom Fronte,** Moskova 1946.
[93] V. Melikov'un, **Marna-Visla-Smirna,** Moskova-Leningrad 1928.
[94] N. A. Sokol'skiy - N. A. Yakovlev, **Voyennıy Obzor Anatoliyskoy Turtsiyi,** Moskova-Leningrad 1928.
[95] A. Vançenko, **Turtsiya i Eyö Voorujennıye Silı,** Moskova-Leningrad 1928.

telikteki bütün basın organlarında yayımlanıyordu. Türk deniz filosuna da Sovyet araştırmacılar büyük önem veriyordu. 20'li yıllarda Krasnıy Flot,[96] Partiyno-Politiçeskaya Rabota v RK VMF,[97] Morskoy Sbornik,[98] Bülleten' Pressı Srednego Vostoka[99] adlı dergilerde Türk deniz filosuna dair onlarca makale yayımlanmıştır.

M. Pogorelov da Türk ordusuyla ilgili iki son derece ilgi çekici makale kaleme almıştır. "Podgotovka Turetskoy Armiyi" (Türk Ordusunun Hazırlığı) adlı makalesinde[100] Pogorelov, subay, astsubay ve diğer askerlerin hazırlık durumunu incelemekte ve ordu içinde yürütülen siyasi ve kültürel faaliyetlerden bahsetmektedir. "Sovremennaya Turetskaya Armiya" (Modern Türk Ordusu) adlı makalesinde[101] ise aynı yazar, Türk ordusunun askeri ve teknik açıdan hazırlık durumunu incelemiş ve Türk ordusunun güçlü ve savaşa hazır bir durumda olduğu sonucuna varmıştır. P. Boçkarev[102] ve Ya. Borodulin[103] ise çalışmalarında II. Dünya Savaşı öncesindeki Türk ordusunun durumunu resmetmekteler ve Türk ordusunda meydana gelen değişiklikleri ortaya koymaktadırlar. P. Boçkarev ayrıca Türk birliklerinin askeri taktikleri konusunu da incelemiştir[104]. Yine Türk ordusuyla ilgili B. M. Dantsing'in Turtsiya (Türkiye) adlı kitabı önemli bilgiler içermektedir[105]. Bu kitabın ikinci baskısına[106] P. Boçkarev tarafından Türk ordusuna dair bir bölüm eklenmiştir.

---

[96] İ. Komarov, "Vozmojnıye Vragi SSSR na Çernom More", **Krasnıy Flot,** IV (1926).

[97] E. Burov, "Voyenno-Morskoy Flot Turtsiyi", **Partiyno-Politiçeskaya Rabota v RK VMF,** No. 4 (1940).

[98] "Voyennıy Flot Turtsiyi", **Morskoy Sbronik,** No. 6, Leningrad 1924.

[99] "Turtsiya Stroyit Flot", **Bülleten' Pressı Srednego Vostoka,** No. 1, Taşkent 1929; "Flot Turetskoy Respubliki", **Bülleten' Pressı Srednego Vostoka,** No. 3 (1929).

[100] M. Pogorelov, "Podgotovka Turetskoy Armiyi", **Voyna i Revolütsiya,** No. 4 (1925).

[101] M. Pogorelov, "Sovremennaya Turetskaya Armiya", **Voyennıy Vestnik,** No. 4 (1927).

[102] P. Boçkarev, "Voorujennıye Silı Turtsiyi", **Pograniçnik,** No. 17 (1940).

[103] Ya. Borodulin, "Voorujennıye Silı Turtsiyi", **Voyennıy Vestnik,** No. 10 (1940).

[104] P. Boçkarev, **Osnovı Taktiki Turetskoy Armiyi,** Moskova 1940.

[105] B. M. Dantsig, **Turtsiya,** Moskova 1938.

[106] B. M. Dantsig, **Turtsiya, 2-e İzdaniye,** Moskova 1940.

II. Dünya Savaşı sırasında da Sovyet araştırmacılar, Türk ordusuna dair araştırmalarını devam ettirmişlerdir. Konuyla ilgili yayımlanmış araştırmaların başında A. D. Noviçev'in iki kitabı gelmektedir.[107] Meşhur Sovyet Türkolog Noviçev, çalışmalarında II. Dünya Savaşı sırasında siyasi ve askeri görevlerde bulunmuş ve bu dönemde artık SSCB için tehdit oluşturan ve potansiyel düşman gözüyle bakılan Türk Silahlı Kuvvetleri hakkında ayrıntılı bilgiler vermiştir. Bu çalışmalar aynı zamanda Türkiye'nin tarihi gelişmesinin yollarının özetini içermektedir.

Yine burada 20-30'lu yıllarda Doğu ülkeleri ile ilgili yazılar yayımlayan ilk şarkiyat dergilerinden de kısaca bahsetmek gerekmektedir. Bu dergilerin başında hiç şüphesiz SSCB Şarkiyatçılar Cemiyeti'nin çıkardığı Novıy Vostok dergisi gelmektedir. Bu dergide; şarkiyatçılar, diplomatlar, gazeteciler ve sanatçılar 20'li yılların Türkiyesi'ne dair yazılar yazmışlardır. Maalesef 1930'da Novıy Vostok'un yayın hayatına son verilmiş ve böylece Türkiye'ye dair Rusça yayın sayısında azalma görülmüştür.

Doğu Emekçileri Komünist Üniversitesi (1921-1938)'nin yayını olan Revolütsiyonnıy Vostok adlı dergide ise 30'lu yılların Türkiyesi'ne dair yazılar çıkmıştır. Bu dergi, 1927-1937 yılları arasında yayımlanmış ve Novıy Vostok'dan farklı olarak teori ağırlıklı makalelerden oluşmuştur. Bu makaleler, ayrıca tartışmalara da yol açmıştır ki, bunların bir kısmı derginin sayılarında yayımlanmıştır. Ayrıca bu dergi, Türkiye'deki gelişmelerle siyasi ve kültürel olayların yorumunu içeriyor ve ekonomiye dair haberler yayımlıyordu.

Bir başka yayın organı olan Bülleten' Pressı Srednego Vostoka adlı dergi Taşkent'te çıkıyordu. Bu dergi, sadece araştırma sonuçlarını değil, Doğu ülkeleri ile ilgili çeşitli alanları kapsayan belgeleri de yayımlıyordu. Ayrıca gündemdeki konularla ilgili farklı ülkelerde çıkan yazıların tercümelerine, yine ülkelerle ilgili istatistiki bilgilere, anlaşma metinlerine ve hükümet kararlarına da bu

[107] A. D. Noviçev, **Turtsiya,** Tiflis 1941; A. D. Noviçev, **Turtsiya. Gosudarstvennıy Stroy. Ekonomika. Etnografya,** Tiflis 1942.

dergide yer veriliyordu. Bülleten' Pressı Srednego Vostoka'da ayrıca Türkiye'deki işçi hareketleri, köylülerin durumu, ülkenin maliyesi gibi konularda makaleler yayımlanıyor, ülkenin farklı bölgelerinin sosyo-ekonomisi tasvir ediliyordu. Bu dergi 20-30'lu yıllardaki Türkiye, İran, Afganistan ve Hindistan gibi ülkelerin siyasi ve sosyal durumları ile ilgili önemli kaynak mahiyetindedir.

II. Dünya Savaşı öncesinde Sovyet tarihçileri Türkiye'ye dair yayımladıkları çalışmalarında, ülkenin tarihi gelişim sürecini eleştirimsel açılardan ele almışlardır. Örneğin V. Broun,[108] N. Vasilyev,[109] V. Krımskiy,[110] V. Minayev,[111] E. Şteynberg[112] gibi Sovyet araştırmacılar, Türkiye'nin Almanya ile işbirliği geliştirme sürecine şüpheyle yaklaşmışlardır. Türkiye'nin tarihi gelişim sürecine olan Sovyet araştırmacılarının ilgisi, II. Dünya Savaşı sonrasında da devam etmiştir. Bu dönemde Sovyet araştırmacıları özellikle Mustafa Kemal Atatürk'ün şahsiyetine önem vermişlerdir. A. F. Miller[113], B. M. Potshveriya[114], A. M. Şamsutdinov[115] gibi Sovyet tarihçileri Atatürk ile ilgili çok sayıda makale kaleme almışlardır.

60'lı yıllardan itibaren Sovyet Türkologları arasında Lenin ve Türkiye konusu popüler hale gelmiştir. Konuyla ilgili Yu. N. Rozaliyev[116],

---

[108] V. Broun, "Turtsiya i Eyö Novıye Druzya", **Krasnaya Nov',** No. 4 (1940), s. 177-181.

[109] N. Vasilyev, "Eşö Raz o Neytralitete Turtsiyi", **Voyna i Raboçiy Klass,** No. 10 (1943), s. 14-17; N. Vasilyev, "Komu na Pol'zu Neytralitet", **Voyna i Raboçiy Klass,** No. 7 (1943), s. 17-21; N. Vasilyev, "Turtsiya v Orbite Yevropeyskoy Voynı", **Mirovoye Hozyaystvo i Mirovaya Politika,** No. 4-5 (1940), s. 141-153.

[110] V. Krımskiy, "Pantürkistı- Faşistskaya Agentura v Turtsiyi", **Bolyşevik,** No. 10-11 (1944), s. 79-85.

[111] V. Minayev, **Podrıvnaya Deyatelynosty Germanskogo Faşizma na Blijnem Vostoke,** Moskova 1942.

[112] E. Şteynberg, "Proyiski Germanskogo Faşizma Na Blijnem Vostoke", **Propagandist Krasnoy Armiyi,** No. 17 (1941), s. 23-26.

[113] A. F. Miller, "Kemal Atatürk. Ranniye Godı", **Narodı Aziyi i Afriki,** Moskova 1975; A. F. Miller, "Revolütsiya 1908 Goda v Turtsiyi i Mustafa Kemal", **Narodı Aziyi i Afriki,** Moskova 1975.

[114] B. M. Potshveriya, "Mustafa Kemal. K 25-Letiyu So Dnya Smerti", **Narodı Aziyi iAfriki,** Moskova 1963.

[115] A. M. Şamsutdinov, "Mustafa Kemal Atatürk (K 25-Letiyu So Dnya Smerti)", **Kratkiye Soobşeniya İNA,** Moskova 1964.

[116] Yu. N. Rozaliyev, "Lenin i Turtsiya", **Lenin i Vostok,** Moskova 1960.

H. Atayev[117], E. E. Zamanova[118], M. A. Persits[119], M. M. Sumarokova[120], V. İ. Şpil'kova[121], A. M. Şamsutdinov[122] ve E. Yu. Gasanova[123] gibi araştırmacılar çalışmalar yapmışlardır.

M. A. Persits'in "Turetskiye İnternatsiyonalistı v Rossiyi" (Türk Enternasyonalistler Rusya'da) adlı makalesinde[124] ise ilk Türk komünistlerinin Sovyet Rusyası'ndaki faaliyetleri anlatılmaktadır. Türkler de dahil olmak üzere yabancı enternasyonalistlerin Tataristan'daki faaliyetlerini ise N. Subayev[125] ve Hamidullin'in[126] çalışmaları konu etmektedir. Bu konuda ayrıca Yu. A. Bagirov[127] ve E. Ludşuveyt[128] gibi araştırmacılar da yazmışlardır. 20-30'lu yıllarda Türkiye'deki komünist hareketler de Sovyet araştırmacıların dikkatini çekmiştir. E. Yu. Gasanova[129], R. P. Korniyenko[130], V. İ.

---

[117] H. Atayev, "Lenin i Narodı Vostoka", **Lenin v Sud'bah Narodov Vostoka,** Aşhabad 1975.

[118] E. E. Zamanova, "O Vliyaniyi Filosofsko-Estetiçeskogo Naslediya V. İ. Lenina na Progressivnuyu Estetiçeskuyu Mısl' v Sovremennoy Turtsiyi", **İdeyi Lenina i Razvitiye Progressivnoy Mısli Narodov Vostoka,** Bakü 1970.

[119] M. A. Persits, "V. İ. Lenin o Levosektantskih Oşibkah Pervıh Kommunistov Vostoka (1918-İyul' 1920), **Narodı Aziyi i Afriki,** No. 2 (1970); M. A. Persits, "İdeynaya Bor'ba po Problemam Sootnoşeniya Kommunistiçeskogo i Osvoboditel'nogo Dvijeniya na Vostoke v Period II. Kongressa Kominterna", **Narodı Aziyi i Afriki,** No. 5 (1974).

[120] M. M. Sumarokova, "V. İ. Lenin o Balkanskih Voynah i ob Uçastiyi Serbiyi v Pervoy Mirovoy Voyne", **Sovetskoye Slavyanovedeniye,** No. 1 (1975).

[121] V. İ. Şpil'kova, "V. İ. Lenin o Mladoturetskoy Revolütsiyi", **Uçenıye Zapiski Moskovskogo Gosudarstvennogo Pedinstituta İmeni V. İ. Lenina,** No. 370 (1970).

[122] A. M. Şamsutdinov, "V. İ. Lenin i Sovetsko-Turetskiye Otnoşeniya", **Lenin i Natsiyonal'no-Osvooboditel'noye Dvijeniye v Stranah Vostoka,** Moskova 1970.

[123] E. Yu. Gasanova, "Vliyaniye Leninskih İdey na Obşestvenno-Politiçeskuyu Mısl' Turtsiyi", **İdeyi Lenina i Razvitiye Progressivnoy Mısli Narodov Vostoka,** Moskova 1970.

[124] M. A. Persits, "Turetskiye İnternatsiyonalistı v Rossiyi", **Narodı Aziyi i Afriki,** No. 5 (1967).

[125] N. Subayev, **İnternatsiyonalistı v Boyah za Vlast' Sovetov,** Moskova 1965.

[126] Hamidullin, "Mustafa Subhi v Tatariyi (1918-1919), **Narodı Aziyi i Afriki,** No. 2 (1969).

[127] Yu. A. Bagirov, "Pervıy Syezd Narodov Vostoka v Bakü", **İzvestiya AN AZSSR. Seriya İstoriyi, Filosofiyi i Prava,** No. 3-4 (1970).

[128] E. Ludşuveyt, "Konferentsiya Levıh Sotsialistov v Moskve Letom 1918 Goda", **Vostokovedçeskiy Sbornik,** No. 11, Erevan 1964.

[129] E. Yu. Gasanova, "İz İstoriyi Rasprostraneniya Marksistskih İdey v Turtsiyi (Konets XIX-Naçalo XX Vekov), **Velikiy Oktyabry i Turtsiya,** Tiflis 1982.

[130] R. P. Korniyenko, "Zarojdeniye Kommunistiçeskogo Dvijeniya v Turtsiyi", **Velikiy Oktyabr' i Turtsiya,** Tiflis 1982.

Şpil'kova[131] konuyla ilgili eserler vermişlerdir. Yine A.D. Noviçev[132] ve R.P. Korniyenko[133] kitaplarında Türk işçilerinin siyasi ve ekonomik hakları için verdikleri mücadeleyi anlatmaktadırlar.

20-30'lu yıllarda Sovyet-Türk münasebetlerinin gelişmesine dair yapılan çalışmalar arasında 1922-1923 yıllarında Rusya'nın Türkiye'deki büyükelçisi olan S.İ. Aralov'un hatıralarını[134] zikretmek gerekmektedir. Bu kitap, Türkiye'nin iç politikası ile ilgili önemli bilgiler ve Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında diplomatik ilişkilerin kuruluşuna dair diplomatik belgeler içermektedir. Yu. A. Bagirov'un İz İstoriyi Sovetsko-Turetskih Otnoşeniy v 1922-1923 Godah adlı kitabı[135] ise Nisan 1920-Ekim 1921 tarihleri arasında Türkiye ile Azerbaycan arasında münasebetlerin kuruluşunu konu etmektedir. Bu kitapta Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti Büyükelçisi'nin Türkiye'deki görevi ve Kafkasya'daki Sovyet Cumhuriyetlerinin Milli Mücadele döneminde Türkiye'ye yaptıkları yardım konuları işlenmektedir. Sovyet-Türkiye münasebetlerinin kuruluşunun ilk dönemlerine dair S. İ. Kuznetsova'nın da çalışmaları bulunmaktadır.[136] Yine E. K. Sarkisov[137], A. N. Heyfets[138], A. A. Çupekov[139], A. M. Şamsutdinov[140],

---

[131] V. İ. Şpil'kova, "Raboçeye Dvijeniye i Obrazovaniye Kommunistiçeskoy Partiyi Turtsiyi", **Uçennıye Zapiski Moskovskogo Pedinstituta,** CXII/1 (1958).

[132] A. D. Noviçev, **İstoriya Raboçego Klassa Turtsiyi,** Leningrad 1958.

[133] R. P. Korniyenko, **Raboçeye Dvijeniye v Turtsiyi v 1918-1963 Godah,** Moskova 1965.

[134] S. İ. Aralov, **Vospominaniya Sovetskogo Diplomata 1922-1923,** Moskova 1960.

[135] Yu. A. Bagirov, **İz İstoriyi Sovetsko-Turetskih Otnoşeniy v 1922-1923 Godah,** Bakü 1965.

[136] S. İ. Kuznetsova, **Ustanovleniye Sovetsko-Turetskih Otnoşeniy,** Moskova 1961.

[137] E. K. Sarkisov, "Sovetsko-Turetskiye Otnoşeniya v Zakavkazye v 1920-1921 Godah", **Literaturnaya Armeniya,** No. 6, Erevan 1967.

[138] A. N. Heyfets, "50-Letiye Pervıh Sovetskih Dogovorov Sovetskoy Stranı s İranom, Afganistanom i Turtsiyey", **Narodı Aziyi i Afriki,** No. 1 (1971); A. N. Heyfets, "Rol' Missiyi M. V. Frunze v Ukrepleniyi Drujestvennıh Sovetsko-Turetskih Otnoşeniy", **Voprosı İstoriyi,** No. 5 (1962).

[139] A. A. Çupekov, "Diplomatiçeskaya Missiya M. V. Frunze v Turtsiyu", **Nekotorıye Voprosı Vseobşey İstoriyi,** Alma-Ata 1967.

[140] A. M. Şamsutdinov, **Sovetsko-Turetskaya Drujba v Godı Osvoboditel'noy Bor'bı Turtsiyi v 1919-1922 Godah,** Moskova 1960; A. M. Şamsutdinov, "Sovetsko-Turetskiy Dogovor o Drujbe i Bratstve ot 16 Marta 1921 Goda", **Kratkiye Soobşeniya İnstituta Vostokovedeniya,** No. 26 (1958).

R. G. Saakyan[141], O. Gigineişvili[142], M. A. Gasratyan[143], G. Z. Aliyev[144], A. N. Garkavets[145], A. Bije[146], M. Sofiyev[147] gibi ilim adamları da Sovyet-Türk ilişkilerinin başlangıcı hakkında araştırmalar yapmışlardır.

İki ülke arasındaki kültür ve ilim alanlarında gelişen münasebetler de araştırmacıların dikkatinden kaçmamıştır. Bu konuyu ilk kez en detaylı şekilde işleyen A. İ. Sverçevskaya[148] olmuştur. İ. F. Çernikov, V İnteresah Mira i Dobrososedstva (Barış ve İyi Komşuluk Çıkarına) adlı kitabında[149] iki ülke arasında 30'lu yıllarda gelişen siyasi, ticari, ekonomik ve kültürel ilişkileri incelemektedir. Türkiye'nin dâhili politika meseleleri ise A. A. Kolesnikov'un Narodnıye Doma v Obşestvenno-Politiçeskoy i Kul'turnoy Jizni Turetskoy Respubliki (Türk Cumhuriyeti'nin Siyasi, Toplumsal ve Kültürel Hayatında Halk Evlerinin Yeri) adlı kitabında[150] ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Bu kitapta yazar Halkevleri, Türk Ocakları ve Köy Enstitülerini de inceleyerek Türkiye'deki ideolojik durumu yansıtmaya gayret etmiştir.

Rus araştırmacılar 80-90'lı yıllarda da 20-30'lu yılların Türkiyesi ile ilgili çalışmalar yapmaya devam etmişlerdir. Bu çalışmaların başında V. M. Zaporojts ve A. A. Kolesnikov'un ortaklaşa kaleme al-

---

[141] R. G. Saakyan, "İz İstoriyi Sovetsko-Turetskih Otnoşeniy (1924-1929)", **İzvestiya AN Armyanskoy SSSR,** Erevan 1961.

[142] O. Gigineişvili, "Moskovskiy Dogovor o Drujbe 16 Marta 1921 Goda i Vneşnyaya Politika VNST", **Velikiy Oktyabr' i Turtsiya,** Tiflis 1982.

[143] M. A. Gasratyan, "Sovetsko-Turetskiy Dogovor 1925 Goda- Dalyneyşeye Ukrepleniye Politiçeskogo Sotrudniçestva Mejdu Sovetskim Soyuzom i Turtsiyey", **Velikiy Oktyabr' i Turtsiya,** Tiflis 1982.

[144] G. Z. Aliyev, "Nariman Narimanov i Natsiyonal'no-Osvoboditel'naya Bor'ba v Turtsiyi", **Velikiy Oktyabr' i Turtsiya,** Tiflis 1982.

[145] A. N. Garkavets, "Ukrayinsko-Turetskiye Svyazi v Pervom Desyatiletiyi Turetskoy Respubliki", **Turtsiya: İstoriya, Ekonomika,** Moskova 1978.

[146] A. Bije, "K Voprosu o Vneşney Torgovoy Politike Turtsiyi v 20-30 Godah", **Turtsiya: İstoriya, Ekonomika,** Moskova 1978.

[147] M. Sofiyev, "Uçastiye Zakavkazskih Sovetskih Respublik v Zarojdeniyi i Razvitiyi Sovetsko-Turetskih Torgovıh Svyazey (1922-1927), **Turtsiya: İstoriya, Ekonomika,** Moskova 1978.

[148] A. İ. Sverçevskaya, **Sovetsko-Kul'turnıye Svyazi (1925-1983),** Moskova 1983.

[149] İ . F. Çernikov, **V İnteresah Mira i Dobrososedstva,** Kiyev 1977.

[150] A. A. Kolesnikov, **Narodnıye Doma v Obşestvenno-Politiçeskoy i Kul'turnoy Jizni Turetskoy Respubliki,** Moskova 1984.

dıkları Turtsiya: Obşestvo i Armiya (Türkiye: Toplum ve Ordu) adlı kitap[151] gelmektedir. Yine SSCB Bilimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü de konuyla ilgili Turtsiya. Sovremennıye Problemı Ekonomiki i Politiki (Türkiye. Ekonomi ve Siysetteki Güncel Sorunlar)[152] ve Rossiya i Turtsiya na Poroge XXI Veka Na Puti v Yevropu ili v Yevraziyu (XXI. Yüzyıl Eşiğinde Avrupa veya Avrasya Yolundaki Rusya ve Türkiye)[153] adlı kitapçıklar hazırlamıştır.

XXI. yüzyılın ilk yıllarında her ne kadar Türkoloji de dâhil olmak üzere Rusya'da birçok ilim dalında gerileme dönemi yaşansa da, uzmanlar Türkiye Tarihi'ni, özellikle de M. K. Atatürk Dönemi Türkiyesi'nin iç siyaseti ve Türk-Rus ilişkileri konularını araştırmaya devam etmişlerdir. Bu dönemde konuyla ilgili yayımlanan en önemli çalışma, hiç şüphesiz meşhur Türkolog N. G. Kireyev'in İstoriya Turtsiyi XX Vek (Türkiye Tarihi. XX Vek) adlı kitabıdır.[154] Bu kitabın iki bölümü, 20-30'lu yıllardaki Türkiye'ye ayrılmıştır. Bu ciddi çalışmanın en önemli özelliği ise yazarın yeni arşiv belgelerini kullanması ve Türkiye'nin siyasi ve sosyal gelişmesi konusuna yeni bir bakış açısıyla yaklaşmasıdır.

Yine son yıllarda yayımlanan D. E. Eremeyev'in Stanovleniye Respublikanskoy Turtsiyi 1918-1939 (Türkiye Cumhuriyeti'nin Oluşumu, 1918-1939)[155], V. N. Koptevskiy'in Rossiya-Turtsiya: Etapı Torgovo-Ekonomiçeskogo Sotrudniçestva (Rusya-Türkiye: Ekonomik ve Ticari İşbirliğinin Aşamaları)[156], L. Sotskov'un Neyizvestnıy Separatizm. Na Slujbe SD i Abvera (Güvenlik Güçleri ve Abwehr'in Hizmetinde. Bilinmeyen Separatizm)[157] adlı kitaplar da ko-

---

[151] V. M. Zaporojts - A. A. Kolesnikov, **Turtsiya: Obşestvo i Armiya,** Leningrad 1983.

[152] **Turtsiya. Sovremennıye Problemı Ekonomiki i Politiki,** İnstitut Vostokovedeniya AN SSSR, Moskova 1997.

[153] **Rossiya i Turtsiya na Poroge XXI Veka Na Puti v Yevropu ili v Yevraziyu,** İnstitut Vostokovedeniya AN SSSR, Moskova 1997.

[154] N. G. Kireyev, **İstoriya Turtsiyi XX Vek,** Moskova 2007.

[155] D. E. Eremeyev, **Stanovleniye Respublikanskoy Turtsiyi 1918-1939,** Moskova 2004.

[156] V. N. Koptevskiy, **Rossiya-Turtsiya: Etapı Torgovo-Ekonomiçeskogo Sotrudniçestva,** Moskova 2003.

[157] L. Sotskov, **Neyizvestnıy Separatizm. Na Slujbe SD i Abvera,** Moskova 2003.

numuzla ilgili önemli bilgiler içermektedir. Son olarak ise Rus general A. A. Denikin'in hatıralarının yayımlandığını belirtmek gerekmektedir[158].

[158] A. A. Denikin, **Oçerki Russkoy Smutı,** Minsk 2002.

II. BÖLÜM
SİYASİ ALANDAKİ İLİŞKİLER

Türk-Sovyet ilişkilerinin nasıl kurulduğuna dair ortak bir görüş mevcut değildir. Türk kaynaklarında Türk-Sovyet ilişkilerinin Ankara Hükümeti'nin Nisan 1920'de V. İ. Lenin'e meşhur telgrafı göndermesiyle değil de, M. K. Atatürk'ün Mayıs 1919'da, Anadolu'ya gelmesiyle başladığına dair görüşler hâkimdir.

İlişkilerin ne zaman kurulmasına bakılmaksızın Bolşeviklerle temasa geçme fikrinin o dönemde çok ciddi bir şekilde görüşüldüğü ortadadır. Neticede Gürün'ün de yazdığı gibi, "memleketi kurtarmak için Bolşeviklerle işbirliği yapmak, zorunlu bir adımdı." Böylece bir taraftan Ankara, Sovyet Rusya'dan askeri ve maddi yardım almayı planlarken, diğer taraftan da müttefiklerine Türkiye'nin her an Rusya ile yakınlaşabileceğine ve ona göre Türkiye politikalarını yürütmeleri gerektiğine dair bir mesaj göndermiştir[159].

M. Kemal'in V. İ. Lenin'e yazdığı 26 Nisan 1920 tarihli mektup, Türkiye ile Sovyet Rusya arasında resmi ilişkilerin başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Bu mektupta; diplomatik ilişkilerin tesisi teklif edilmiş, Rusya'dan Türkiye'ye yürüttüğü bağımsızlık savaşında yardım etmesi istenmiştir. Bunun karşılığında ise Türkiye, Sovyet Rusya ile birlikte emperyalist güçlere karşı mücadele verecekti. Neticede Sovyet Hükümeti, TBMM'yi tanıyan dünyadaki ilk hükümet oldu ve Moskova, Ankara ile dostluk münasebetlerinin kurulmasından yana bir karar aldı.

11 Mayıs 1920'de TBMM, Dışişleri Bakanı Bekir Sami Beyi anlaşma metnini hazırlamak üzere TBMM'nin ilk resmi heyetinin başında Moskova'ya gönderdi. Heyet uzun bir yolculuktan sonra Moskova'ya ancak 19 Temmuz 1920 tarihinde varmıştır. 24 Tem-

---

[159] N. G. Kireyev, **İstoriya Turtsiyi XX Vek,** Moskova 2007, s. 133.

muz'da Bekir Sami Bey ve yardımcısı Yusuf Kemal Bey, Rusya Dışişleri Halk Komiseri (bakan) G. V. Çiçerin ve L. M. Karahan ile görüştüler. 14 Ağustos'da ise Türk delegasyonu, V. İ. Lenin ile görüşmüştür. 24 Ağustos'da işbirliğine dair anlaşma, parafe edilmiştir. Yardımı öngören anlaşma maddelerinde iki tür yardımdan söz ediliyordu: a) Askeri teçhizat ve para yardımının yapılması; b) İhtiyaç duyulduğu zaman ortak askeri operasyonların gerçekleştirilmesi. Para yardımı ise 10 milyon altın rublesi (1 250 000 Osmanlı altını) olarak belirlenmiştir.

Genç Sovyet ülkesi, her ne kadar kendisi de iç savaş ile karşı karşıya kalsa da, Türkiye'ye yardım etmeyi kabul etmiştir. Sovyet Rusya Dışişleri Bakanı G. V. Çiçerin'in cevabında: "Sovyet Hükümeti, Türk halkının kahramanca verdiği bağımsızlık ve egemenlik mücadelesini yakından takip ediyor ve Türkiye için bu zor günlerde Türk ve Rus halklarını birleştirecek olan dostluk temellerinin atılmasından dolayı mutluluk duymaktadır" şeklindeki satırlar yer almıştır[160].

Bekir Sami Beyin Moskova'da, Bolşeviklerle yaptığı görüşmeler, zor geçmiştir. 24 Ağustos 1920'de işbirliğine dair anlaşma parafe edilse de üç gün sonra Çiçerin, Türkiye'nin Van ve Bitlis bölgelerinin bir kısmını Ermenilere bırakması gerektiğini ileri sürmüştür. Bekir Sami Bey, bizzat hemen Ankara ile bağlantı kuramadığından Yusuf Kemal'i Ankara'ya gönderdi. Ankara'nın cevabı olumsuzdu. Türkiye, topraklarından tek bir karış dahi verme niyetinde değildi. 14 Aralık'da tekrar Bakü üzerinden Moskova'ya yola çıkan Yusuf Kemal, ancak 18 Şubat 1921'de Moskova'ya vardı. 19 Şubat'ta Türkiye'nin Moskova'daki yeni elçisi Ali Fuad, Çiçerin'e itimatname sunmuştur. 26 Şubat'ta Yusuf Kemal başkanlığında yenilenen Türk delegasyonu, Moskova Hükümeti ile görüşmelere yeniden başlamış ve bu görüşmeler 16 Mart 1921 tarihinde Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması'nın imzalanmasıyla sonuçlanmıştır.

Anlaşmanın giriş kısmında iki hükümetin "milletlerin kardeşlik prensipleri ve halkların kendi kaderlerini tayin hakkına sahip ol-

---

[160] **Dokumentı Vneşney Politiki SSSR,** II, Moskova 1958, s. 555

dukları konularında hemfikir ve emperyalistlere karşı mücadele konusunda dayanışma içerisinde oldukları" belirtilmiştir. Ayrıca tarafların daimi dostluk ve gerçek işbirliğini öngören münasebetleri kurma yönünde istekli olduklarının da altı çizilmiştir. Ülkeler arasında imzalanan bütün eski anlaşmalar, geçersiz ilan edilmiştir. Taraflar, karşılıklı olarak diğer ülkenin hükümetine karşı (Rusya'da Türk hükümetine karşı, Türkiye'de Rus hükümetine karşı) hareket edecek grup ve oluşumların ortaya çıkmasını engelleyecekleri konusunda da ortak görüşe varmışlardır.

Söz konusu antlaşma, Gümrü hariç Türkiye'nin Gümrü Anlaşması ile ele geçirdiği toprakları da tanımıştır. Ancak Gümrü'nün Ermenistan'a geri verilmesi gerekiyordu. Ardahan ile Artvin de, Türkiye'nin sınırları içerisinde kalmıştır. Batum konusunda ise Türkiye, çok gerçekçi davranmış ve Batum'u Gürcistan'a bırakmıştır. Dönemin Türkiye Dışişleri Bakan Vekili A. Muhtar 3 Ocak 1921'de TBMM'de yaptığı konuşmasında Batum ile ilgili aşağıdaki yorumda bulunmuştur: "Batum limanı, özel bir konuma sahiptir. Batum, Kafkasya'daki cumhuriyetlerin ve orada yaşayan farklı milletten 12 milyon insanın hava alabildikleri tek bir pencere konumundadır"[161].

Anlaşmanın resmi metninin dışında Sovyet Rusya ayrıca Türkiye'ye 10 milyon altın ruble değerinde yardım etmeyi kabul etmiştir. Söz konusu yardım, sadece para yardımı değildi. Silah ve askeri teçhizatların yanı sıra Rus tarafı silah ve diğer askeri ihtiyaçları üretecek ve imalathaneleri hayata geçirecek makineleri de teslim etmeyi kabul etmiştir. Türkiye için özellikle silah ve askeri teçhizat yardımı önem arz ediyordu. Bunlar Novorossiysk ve Tuapse limanlarındaki depolarda toplanmış ve daha sonra Tuapse'den Anadolu'ya gönderilmiştir. Tuapse limanında konsolos yetkileriyle donatılmış bir Türk görevli de bulunuyordu. Daha sonraki tarihlerde birer Türk yetkili, Batum ile Novorossiysk'e de gönderilmiştir. Türkiye'ye para yardımı çeşitli yollarla gönderiliyordu. 6 Ekim 1920 tarihinde Moskova'daki görüşmelerle ilgili bilgi vermek üzere Anka-

[161] İ. F. Çernikov, **V İnteresah Mira i Dobrososedstva,** Kiyev 1977, s. 61.

ra'ya dönen Yusuf Kemal Bey, kendisiyle bir milyon altın ruble getirmiştir. Bu şekilde para gönderimi, 7 Kasım 1920'de Türkiye'de ilk yabancı büyükelçiliği, yani Rusya Büyükelçiliği açıldıktan sonra dahi devam etmiştir.

İlk silah ve teçhizatlar ise 1920 yılının Eylül ayının sonunda Trabzon'a ulaştırılmıştır. Bir ay boyunca şehre 3 387 tüfek, 3 623 kutu cephane ve yaklaşık 3 000 süngü getirilmiştir. Tüfeklerin çoğu, ganimet olarak elde edilen Alman yapımı tüfekler idi. Türk kaynaklarına göre, Milli Mücadele boyunca Türkiye, Sovyet Rusya'dan 37 812 tüfek, 324 makineli tüfek, 44 587 kutu mermi, 66 top, 141 173 top mermisi almıştır. Bu rakamların Sovyet belgelerindeki rakamlardan çok az farklı olduğunu söylemek gerekmektedir. Sovyet belgelerinde ayrıca Rusların Türkiye'ye 4 000 el bombası, 4000 şarapnel mermisi, 1 500 kılıç ve 20 000 gaz maskesi teslim ettiğine dair bilgiler de mevcuttur. Rusların verdiği altın paralarla da Türk yönetimi, İtalya'dan 4 310 tüfek mermisi, 97 ton barut, 20 tane SPOT XIII tipi uçak ve 20 bin tüfek satın almıştır[162].

Moskova Anlaşması imzalandıktan altı ay sonra Sovyet iktidarını kabul eden Kafkasya Ötesi Cumhuriyetleri, 13 Ekim 1921'de Kars'ta Mustafa Kemal Hükümeti'nin temsilcileriyle ortak dostluk anlaşması imzalamışlardır. Bu anlaşma, Mustafa Kemal'in ileri gelen Kafkasya kökenli devlet adamları tarafından olumsuz karşılansa da, TBMM'de anlaşmanın onayı sorunsuz gerçekleşmiştir.

Sovyet Hükümeti, anlaşmadaki bütün maddeleri yerine getirmiştir. 1921 Moskova Anlaşması'na göre, Türkiye'ye 10 milyon altın ruble yardım edilecekti ki, bunun 6.5 milyon altın rublesi daha yıl bitmeden Türkiye'ye gönderilmişti. Geriye kalan miktarın (3.5 milyon altın ruble) ödenmesini dönemin Rusya Ekonomi Bakanı (Halk Komiseri), engellemeye çalışmıştır. Bunun üzerine G. V. Çiçerin, Rusya Komünist Partisi'nin Merkezi Komitesi'ne aşağıdaki satırları içeren bir mektup göndermiştir: "Bize Moskova Antlaşması'nın maddelerine uymamak, yani belirlenen tarihlerde belirlenen miktarı ödememek gibi çok korkunç bir şey teklif edilmektedir. Bu gerçek-

[162] N. G. Kireyev, **İstoriya Turtsiyi XX Vek,** s. 467.

leşirse, Türk köylüleri ve sanatkârları kandırmış, kendimizi de bütün Doğu halklarına rezil etmiş olacağız..."[163]. G. V. Çiçerin'in bu mektubunu okuyan V. İ. Lenin, Komünist Partisi Merkezi Komitesi'ne bir not göndermiştir: "... Bence, Çiçerin tamamen haklıdır. Ve bu sorunun şöyle çözülmesini teklif ediyorum: Çiçerin'in görüşünü haklı bulmak ve ödemeyi belirlenen sürede gerçekleştirmek"[164].

2 Aralık 1921-14 Ocak 1922 tarihlerinde Türkiye'de bulunan Ordu Komutanı M. V. Frunze, 2 Ocak'da Ukrayna adına Türkiye ile dostluk anlaşması imzalamıştır. Birçok kez Mustafa Kemal ile görüşen Frunze, Türk ordularının Batı cephesindeki hareket planlarının yapıldığı toplantılara da iştirak etmiştir. Frunze Türkiye'den ayrılırken Mustafa Kemal, Lenin'e iletmesi için kendisine bir mektup vermiştir.[165] Frunze'nin Ankara'da anlaşma imzalaması, Sovyet devlet adamlarında 20 Ekim 1921'de Türkiye ile Fransa arasında imzalanan anlaşmanın amaçları hakkındaki şüpheleri gidermiştir. Bu anlaşmaya göre Fransa, TBMM'yi tanımış ve Kilikia'daki birliklerini geri çekme sözü vermiştir. Bu anlaşma, Kemalistlerin Batı ile ilişkilerini düzeltmek istediklerinin bir göstergesiydi. Bu anlaşmada Sovyet-Türk işbirliğine aykırı maddeler yer almasa da bazı Ankaralı siyasetçiler, Fransa-Türkiye anlaşmasını, Türkiye'nin dış politikasını Batı eksenine kaydırmak için kullanmayı düşünmüşlerdir.

Diğer taraftan Yunan ordusu bozguna uğratıldıktan ve Lozan Konferansı düzenlendikten sonraki Sovyet diplomasisinin bazı adımları, TBMM Hükümeti tarafından Sovyetlerin Türk dış politikasına müdahale ve Türkiye'yi Sovyet çıkarlarını savunmak için yeni bir savaşa çekme teşebbüsü olarak algılanmıştır. Sovyetlerin Ankara Hükümeti'ne İstanbul'a hareketi devam ettirme ve TBMM'nin İngiltere, Fransa ve İtalya temsilcileriyle Mudanya'da yaptığı görüşmelerde (Ekim 1922) Türk-Yunan barış anlaşmasını

---

[163] "Pis'mo G. V. Çiçerina v TSKRKP (b)", **Rossiyskiy Gosudarstvennıy Arhiv Sotsial'no-Politiçeskoy İstoriyi,** Fon 2, Liste 1, Dosya 22843, s. 1.

[164] V. İ. Lenin, **Polnoye Sobraniye Soçineniy,** LIV, 5-e İzdaniye, s. 181-182.

[165] "O Missiyi M. V. Frunze v Turtsiyi v 1921-22 Godah", **İstoriçeskiy Arhiv,** No. 6 (1960), s. 30.

imzalamama tavsiyelerini, Ankara bir müdahale olarak yorumluyordu. Ayrıca Sovyet yetkililer, Ankara'dan Lozan Konferansı'na Sovyetlerin de katılması fikrini desteklemesini istiyorlardı. Böylece her ne kadar Sovyet Rusya ile Türkiye arasında çözülemez sorunlar olmasa da taraflar arasında zaman zaman küçük sorunlar yaşanıyordu. 1922 yılının Ağustos ayında ise Komünist Halk Partisi'nin Kongresi'ne katılmak üzere Komünist Enternasyonel'in temsilcilerinin, Türk yetkililerinin itirazlarına rağmen Türkiye'ye gelmeleri üzerine TBMM, Türkiye'deki Sovyet ticari temsilciliklerinin faaliyetlerini ve Sovyet mallarının Türkiye'ye ihracatını durdurmuştur. Bütün bunlar Sovyet-Türk münasebetlerini olumsuz etkilemiştir[166].

Haziran 1923'te Türkiye ile ticari ilişkilerin yeniden tesisi ve diğer ülkelerin Türkiye'ye akın etmelerini engellemek için Sovyet Hükümeti, Türkiye ile ticareti geliştirmek için bir takım değişikliklerin yapılmasına karar vermiştir. Bu bağlamda Sovyet yetkililer, Türkiye ile ticarette bazı uygulamaları ve zorunlulukları kaldırmayı uygun görmüştür. Türk tüccarlarına Türkiye'deki SSCB ticari temsilciliğin onayı olmadan kendi mallarını SSCB'ye götürüp satma ve aynı şekilde de SSCB'den Türkiye'ye mal götürme izni verilmişti. Moskova'nın böyle uygulamaya gitmesinin nedeni, ticaret sayesinde siyasi ilişkileri düzeltmek istemesiydi. Bundan dolayı Sovyet Devleti'nin Türkiye politikasındaki en önemli amacı, Türkiye ile ticaretin gelişmesini engelleyen sorunları çözmek idi[167]. Nitekim çok geçmeden iki ülke arasındaki ilişkiler tekrar düzelmiştir.

Dostluk ve çok yönlü işbirliği çerçevesinde Sovyetler Birliği, Türkiye'nin silahsızlanma ve kolektif güvenlikle ilgili uluslar arası toplantılara katılmasını desteklemiştir. İki ülke arasında diplomatik ilişkiler de hızla gelişmiştir. 1930-1931 yıllarında Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü (Aras) ile SSCB Dışişleri Halk Komiseri (Bakanı) M. M. Litvinov, karşılıklı ziyaretlerde bulunmuş-

---

[166] R. İ. Zalyayev, **Vneşnyaya Politika Sovetskogo Gosudarstva Po Otnoşeniyu k Turtsiyi (Avgust 1922-Dekabr' 1925), Avtoreferat Kandidatskoy Dissertatsiyi,** Kazan 2009.

[167] **A.g.e.**

lardır. Litvinov Türkiye ziyareti sırasında Türk basınına verdiği röportajda şunları dile getirmiştir: "... Sovyetler Birliği'ne gelince, Türk basınına ve Türk halkına yemin ederim ki, Sovyetlerin Türkiye ile dostluk ilişkileri, çok sağlam temele dayanmakta ve Sovyetlerin dış politikasının varlığının temel taşlarından biridir. Türkiye'ye karşı olan samimiyetimiz ve kat'îliğimiz de bundan kaynaklanmaktadır. Türkiye'nin de Sovyetler Birliği'ne karşı izlediği siyasetin karakteri ve kökeninin de aynı olduğundan eminim"[168].

Mayıs 1932'de Türkiye Başbakanı İsmet İnönü başkanlığındaki Türk heyeti, SSCB'yi ziyaret etmiş ve SSCB heyeti ile yapılan görüşmede "iki ülke arasındaki sıkı işbirliğinin taraflar için yararlı olduğu ve değişen dünya düzeninde bu işbirliğinin hızla geliştirilmesi ve arttırılması gerektiği" sonucuna varılmıştır[169]. Türk heyeti başta Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey, tarım, sağlık, eğitim bakanlıklarının temsilcileri ve çok sayıda gazeteci olmak üzere 30'dan fazla kişiden oluşuyordu. İsmet Paşa ve Rüştü Beyin Sovyet yetkilileriyle yaptıkları görüşmeler, ikili ilişkiler ve Türkiye'nin uluslar arası arenadaki konumu başta olmak üzere çok geniş konuları kapsamıştır. Sovyetler Birliği Haber Ajansı (TASS), görüşmelerde ağırlığın iki ülke arasındaki ekonomik ve kültürel ilişkilerin geliştirilmesi konusuna verildiği yönünde bir haber geçmiştir.

Daha 1933 yılında K. E. Voroşilov başkanlığındaki Sovyet heyeti, iade-i ziyarette bulunmuştur. Bu heyet, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun 10. yılı dolayısıyla yapılan törene de katılmıştır. Sovyet heyetinde SSCB Dışişleri Bakan Yardımcısı L. M. Karahan, Rusya Eğitim Halk Komiseri A. S. Bubnov, SSCB Merkezi İcra Komitesi'nin teknik eğitimden sorunlu başkanı ve Eğitim Halk Komiseri'nin yardımcısı G. M. Krjijanovskiy, Kızıl Ordu süvari birliklerinin müfettişi, devrimci, Askeri Meclis'in üyesi S. M. Budennıy ve SSCB'nin Türkiye'deki Büyükelçisi Ya. Z. Surits yer almıştır.

Türk tarafı, Rus heyetini çok sıcak karşılamıştır. Ya. Z. Surits, Moskova'ya konuyla ilgili gönderdiği raporda şunları yazmıştır: "Bi-

---

[168] **İzvestiya,** 28 Ekim 1931.
[169] **İzvestiya,** 8 Mayıs 1932.

zim heyete İstanbul'da yapılan karşılama ve gösterilen ilgi, benim bütün beklentilerimin fevkinde oldu. Burada bulunduğum 10 yıl boyunca sadece diğer yabancı ülkelerin heyetlerine değil, Mustafa Kemal hariç Türk devlet adamlarına da böyle bir ilgi gösterilmemişti... Voroşilov ve yoldaşları İstanbul'da soylu yabancı olarak değil, bir halkın başka halkın yanına gönderdiği elçi olarak karşılandı"[170].

Sovyet heyeti, Ankara'da da büyük coşkuyla karşılandı. Mustafa Kemal Atatürk heyetle bizzat görüştü. Voroşilov'un Atatürk ile birlikte, resmi geçidi kabul etmesi, muhteşem bir izlenim bırakmıştır. Daha sonra Sovyet heyetinin başkanı, üç bin askerden oluşan Türk ordusunun toplantısına da iştirak etmiştir[171].

1932 yılının yazında Türkiye, Milletler Cemiyeti'ne üye oldu. Bundan dolayı Türk Hükümeti, Sovyetler Birliği'ne bir nota göndererek, 1925 yılında imzalanan Sovyet-Türk Anlaşması'nın geçerli kalacağını ve Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne üye olmasının Türkiye'nin SSCB'ye karşı izlediği siyaseti olumsuz etkilemeyeceğini bildirmiştir[172].

SSCB ile Türkiye arasındaki işbirliğinin gelişmesinde iki komşu ülkenin devlet adamları arasındaki şahsi münasebetler de etkili olmuştur. 1935 yılının Temmuz ayında Türkiye Başbakanı İsmet İnönü ve Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, SSCB'yi ziyaret etmişlerdir. Her iki ülkenin de kamuoyu bu ziyareti, "Sovyet-Türk dostluğunun kanıtı" olarak algılamıştır[173]. TBMM milletvekili Muzaffer Göker başkanlığındaki Türk siyasetçileri de Ruslar çok iyi karşılamıştır. Söz konusu heyet, Moskova'dan başka Harkov ve Odessa gibi şehirlerde bulunmuş, Dneprovskiy Hidroelektrik Santrali'ni ziyaret etmiş, SSCB'nin sanayi politikası ile ilgili bilgi edinmiş ve 1 Mayıs törenlerine katılmıştır.

Bu dönemde yabancı basında Mustafa Kemal'in SSCB'ye bir ziyaret planladığına dair haberler çıkmaya başladı. Bu haberlere gö-

---

[170] **Dokumentı Vneşney Politiki SSSR,** XVI, Moskova 1970, s. 592.
[171] **Pravda,** 31 Ekim 1933.
[172] N. G. Kireyev, **İstoriya Turtsiyi XX Vek,** s. 214.
[173] **Pravda,** 21 Temmuz 1935.

re, söz konusu ziyaret M. K. Atatürk'ün son dönemdeki ilk ziyareti olacak ve Moskova öncesi Belgrad ile Bükreş'e de uğrayacaktı. Er-Novel adlı Fransız gazetesi, bu ziyaretin Sovyet-Türk ilişkilerinin temelinde olan dostluk ile barışı simgelediğini ve iki ülkenin ortak çıkarlarına hizmet ettiğini yazmıştır[174].

Anadolu Haber Ajansı da bu konuyla ilgili haber yapmıştır: "Elde edilen bilgilere göre, Moskova'ya ve diğer yabancı ülkelerin başkentlerine yapılacak ziyaret, ihtimal dâhilindedir. Ancak bu ziyaretin bu yıl içerisinde gerçekleşeceğine dair elimizde bir bilgi yoktur"[175]. Atatürk ne 1935, ne de daha sonra SSCB'yi, ziyaret etmedi. Bu ziyaretin gerçekleşmemesinin nedenleri maalesef bilinmemektedir. Ancak hiç şüphesiz bu ziyaret, Sovyet-Türk ilişkilerini yeni bir boyuta çıkarabilirdi. Nitekim gerçekleşebilme ihtimali dahi, uluslar arası arenada büyük ses yaratmıştı.

İki ülke arasındaki ilişkilerde SSCB ile Türkiye Arasındaki Tarafsızlık ve Dostluk Antlaşması'nın bütün ekleri ve protokolleri ile birlikte 10 yıllığına uzatılmasını öngören 7 Kasım 1935 tarihli protokol de önemli gelişmelerden biri olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti ile SSCB hükümetlerinin yetkili temsilcileri bu protokolü, "bugüne kadar iki ülke arasında dostça ilişkilerin sürmesini sağlayan dostluk ve güvenden güç alarak imzalamışlardır ki, taraflar bu protokolle uluslar arası siyasetlerinin temelini de oluşturan barış yolunda ilerleme ve işbirliğini arttırmayı planlamaktadırlar"[176]. 1936 yılının başlarında TBMM ve SSCB Merkezi İcra Komitesi'nin söz konusu belgeyi onaylamalarıyla protokol hayata geçmiştir. Yine 1935 yılında SSCB ve Türkiye hükümetleri, iki komşu ülke arasında çıkacak bütün anlaşmazlıkların çözülmesini öngören sınır anlaşmasının süresinin uzatılması konusunda mutabakata varmışlardır[177].

30'lu yılların ikinci yarısında önemli olaylardan birini de iktidardaki CHP Genel Sekreteri ve dönemin İçişleri Bakanı Şükrü Kaya ve Dışişleri Bakanı Rüştü Aras'ın 12-16 Temmuz 1937'de gerçek-

---

174 İ. F. Çernikov, **V İnteresah Mira i Dobrososedstva,** Kiyev 1977, s. 29-30.
175 **A.g.e.**
176 **A.g.e.,** s. 34.
177 **İzvestiya,** 21 Mayıs 1935.

leştirdikleri SSCB ziyareti teşkil etmiştir. Ziyaretleri sırasında Türk yetkililer, SSCB Merkezi İcra Komitesi Başkanı M. İ. Kalinin ve SSCB Hükümet üyeleri olan K. E. Voroşilov, A. İ. Mikoyan, M. M. Litvinov, V. İ. Mejlauk, S. M. Budennıy ile görüşmüşlerdir. Zirve sonrası yayımlanan resmi bildiride tarafların samimi bir ortamda görüş alış verişinde oldukları belirtilmiştir: "16 yıl önce SSCB ile Türkiye arasında kurulan ve ikili anlaşmalarla sağlamlaştırılan dostluk ilişkileri, bu kadar uzun bir sürede uluslar arası arenada meydana gelen gelişmelere bakılmaksızın hiçbir engele takılmadan gelişmiştir. Bu husus, ortak çıkarların değer ve doğruluğuna da işaret etmektedir. Bu çıkarlar ise mevcut ilişkilerin bütün boyutlarıyla devam etmesini gerektirmektedir. Nitekim Sovyet-Türk dostluğu, bütün dünyadaki barışın önemli parçalarından birini oluşturuyor ve bu barışın korunması, iki ülkenin de çıkarlarına hizmet ediyor. SSCB ile Türkiye arasındaki dostluğa ve güvene dayalı gelişen ilişkiler ve barış düşüncesine dair sadakatleri, ülkeler arasında yakın işbirliğinin artmasına müsait zemini hazırlamaktadır"[178]. Odessa'yı da ziyaret eden Türk bakanlar, liman şehrinin tarihi ve kültürel mekânlarını da ziyaret etmiş ve "Gürcistan" adlı gemiyle 18 Temmuz 1937 tarihinde SSCB'den ayrılmışlardır. Bu ziyareti Tan Gazetesi şöyle yorumlamıştır: "Bu ziyaretler, iki dost ülke arasında gelenek hale gelmiştir ki, SSCB ile Türkiye arasındaki dostluk da diplomatik kombinasyon olmanın yanı sıra hayatî çıkarlarına da hizmet etmektedir"[179].

Vefatından birkaç gün önce Atatürk'ün notu 1 Kasım 1938'de TBMM'nin açılışında okunmuştur ki, bu notta Atatürk, SSCB'yi "Bizim ulu dostumuz ve komşumuz" olarak nitelendirmiştir. Diğer taraftan Rus yetkililer de Türkiye ve bizzat Atatürk'ten çok olumlu bahsediyorlardı. SSCB Merkezi İcra Komitesi Başkanı M. İ. Kalinin, Atatürk'ü "Türk halkının bağımsızlık için verdiği kahramanlık savaşını sembolize eden dost ülkenin ulu lideri" olarak nitelendirmiştir.

---

[178] **Vneşnyaya Politika SSSR. Sbornik Dokumentov,** IV, Moskova 1946, s. 280-281.

[179] İ. F. Çernikov, **V İnteresah Mira i Dobrososedstva,** s. 35.

Komşu Türk Cumhuriyeti'nin liderine son kez saygıda bulunmak üzere SSCB Dışişleri Bakanı Birinci Yardımcısı V. P. Potemkin, Karadeniz Filosu'nun Komutanı İ. S. Yumaşev ve diğer yetkililerden oluşan bir heyet Ankara'ya gelmiştir. Bu heyet ayrıca Türkiye'nin yeni cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve dışişleri bakanlığına yeni atanan Şükrü Saraçoğlu ile de görüşmüştür. Bu görüşme sırasında İsmet İnönü, Sovyet-Türk dostluk ilişkilerini, Türk dış politikasının temeli olarak nitelendirmiş ve gelecekte uluslar arası arenadaki gelişmelere bakılmaksızın Türkiye'nin hiçbir zaman SSCB'ye karşı olan cephede yer almayacağını belirtmiştir. Ayrıca İnönü, SSCB'ye yapılacak herhangi bir saldırı durumunda da Türkiye'nin bu saldırıyı engellemek için elinden geleni yapacağına ve düşmanları kendi sınırlarına yakınlaştırmayacağına dair söz vermiştir[180]. İnönü, bu açıklamasının Sovyet Hükümeti'ne aynen iletilmesini istemiştir.

[180] **A.g.e.,** s. 31-32.

FOTOĞRAFLAR

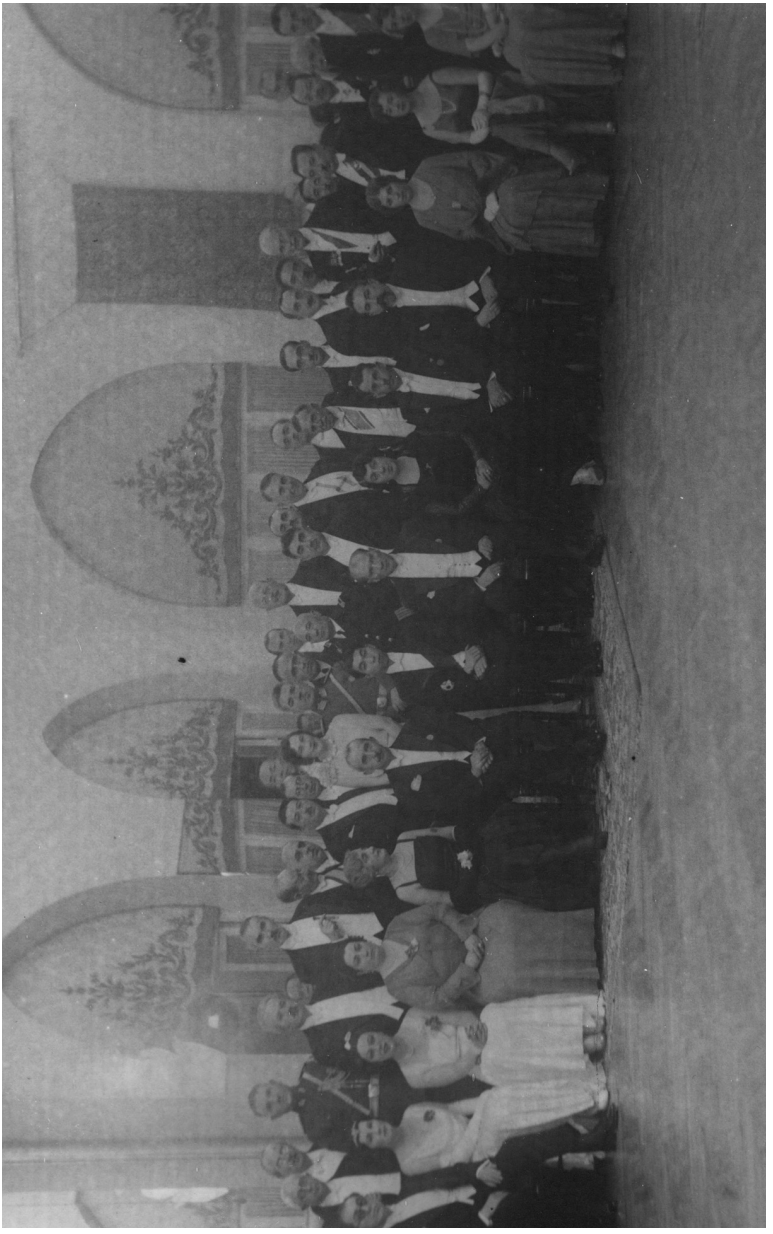
M. K. Atatürk'ün Ankara'daki SSCB Büyükelçisi Ya. Z. Surits'e
Hediye Ettiği İmzalı Fotoğraf, Ankara 1929.

SSCB Dışişleri Bakanı M. Litvinov'a Türkiye Ziyareti Sıtrasında Hediye Edilen M. K. Atatürk'ün Portresi.
Ankara 1931.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı M. K. Atatürk ve SSCB Savunma Halk Komiseri K. Y. Voroşilov, Türkiye Cumhuriyeti'nin 10. Yıldönümü Vesilesiyle Düzenlenen Askeri Törende. 29 Ekim 1933.

SSCB Büyükelçiliği'nde Resepsiyon. M. K. Atatürk, Üst Düzey Türk ve Yabancı Diplomatların Arasında, 1930'lu Yıllar.

M. K. Atatürk, Eşi Latife Hanım ve Türk Yetkililerle Mersin'deki Şehir Bahçesi'nde. 1922-1923.

M. K. Atatürk ve SSCB Savunma Halk Komiseri K. Y. Voroşilov, Ankara'daki SSCB Büyükelçiliği Binasından Çıkarken, 29 Ekim 1933.

Mustafa Kemal Atatürk ve SSCB Büyükelçisi Y. Z. Surits. Ankara, 1930'lu Yillar.

Dışişleri Halk Komiseri G. V. Çiçerin, Türkiye Büyükelçisi'ni Karşılarken, Moskova (Tarihsiz).

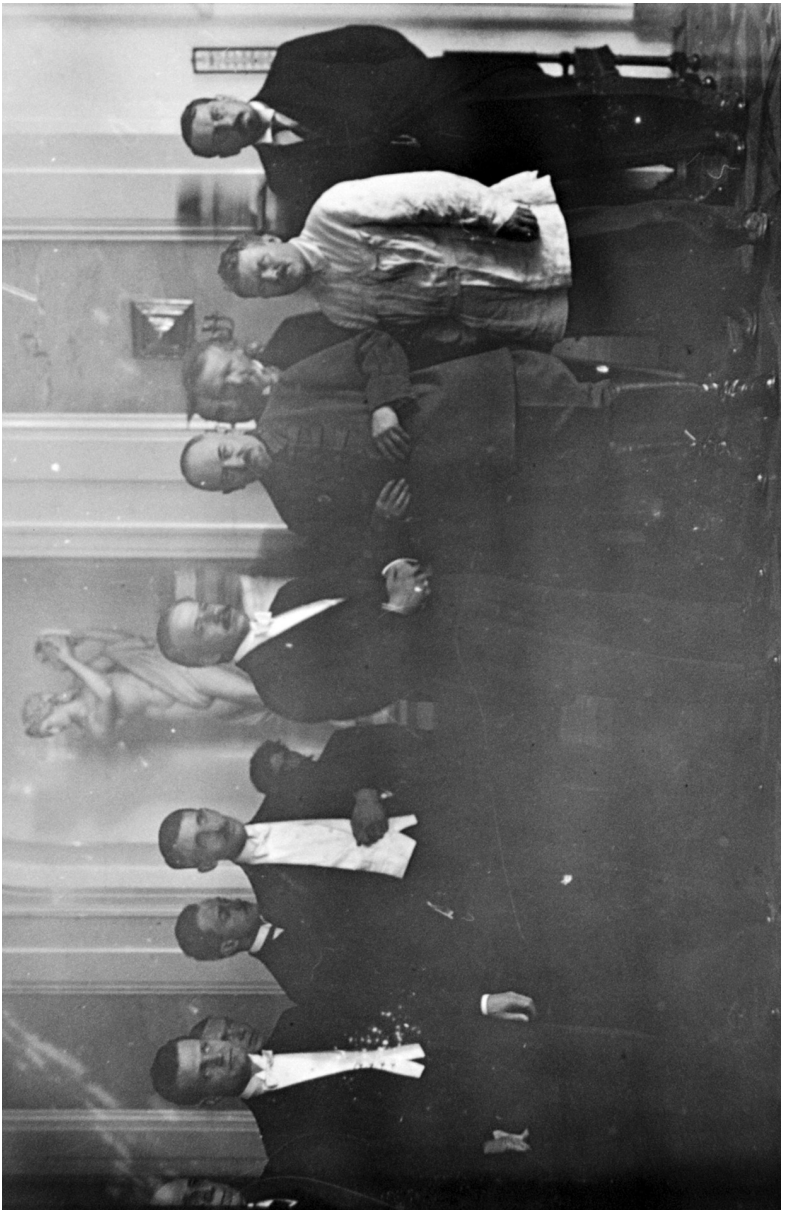
Türk Bakanı (ortada) Oktyabryskiy İstasyonu'nda Rus Heyeti Tarafından Karşılanırken, Leningrad 1925.

Sovyet-Türk Dostluk ve Kardeşlik Anlaşması'nın İmza Töreni (Sağda Rus Temsilciler: G. V. Çiçerin, L. M. Karahan, ortada D. T. Florinskiy vs. Solda Türk Temsilciler: Yusuf Kemal Bey (masanın başından beşinci), Rıza Nur Bey, Ali Fuad Paşa (masanın başından dördüncü), Moskova 16 Mart 1921.

L. M. Karahan'ın Portresi (Tarihsiz).

Moskova'daki Türk Büyükelçisi Ali Fuad Paşa, G. V. Çiçerin'e İtimatname Sunarken. Moskova, 2 Kasım 1920.

Sovyet-Türk Dostluk ve Kardeşlik Anlaşması'nın imza töreninden sonra. Sağda: G. V. Çiçerin, L. M. Karahan. Ortada D. R. Florinskiy.

Rusya Dışişleri Bakanı G. V. Çiçerin'in Türk Büyükelçi Ali Fuad Paşa'yı Kabulü, 22 Kasım 1920.

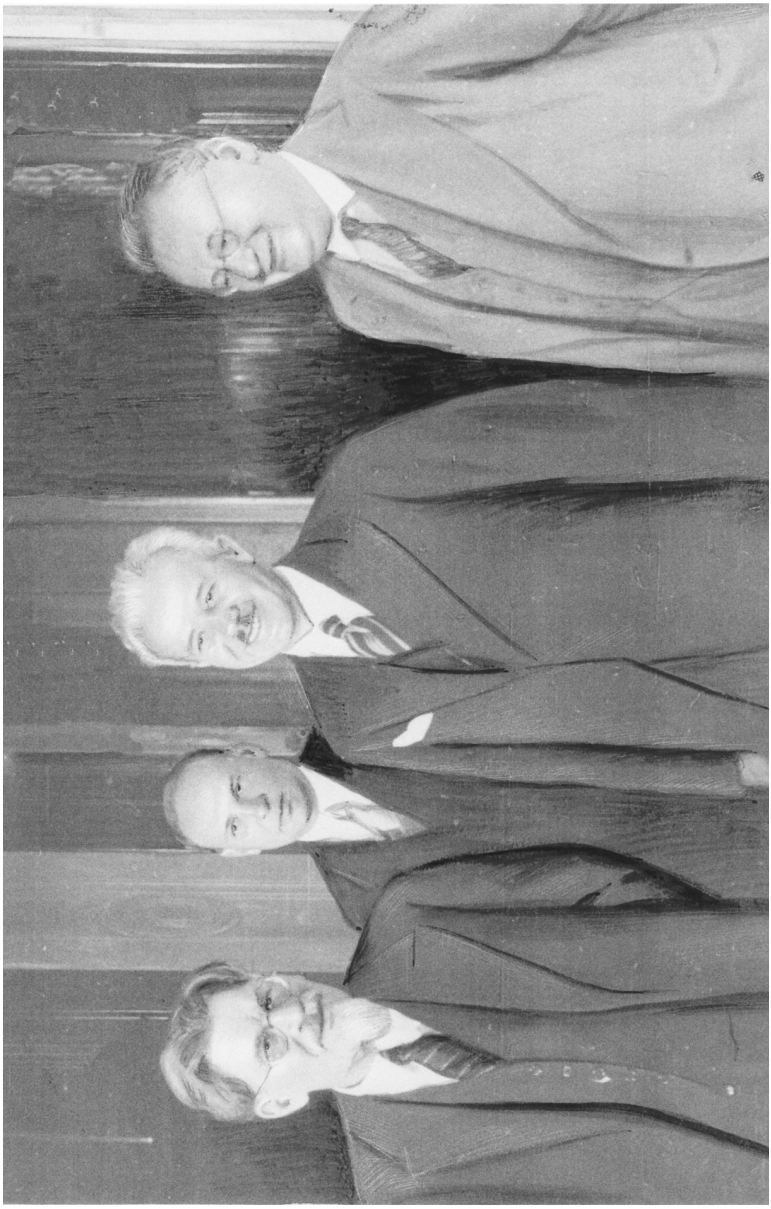
Ankara'daki SSCB Temsilciliği'nin Binası, 1923.

Rusya Dışişleri Bakanı G. V. Çiçerin ve TBMM Temsilcisi Yusuf Kemal Bey, Sovyet-Türk Dostluk ve Kardeşlik Anlaşması'nı İmzalarken. Moskova, 16 Mart 1921.

SSCB Dışişleri Halk Komiseri Yardımcısı L. M. Karahan, Türkiye Büyükelçisi ve Yardımcısı İle Birlikte.
(Tarihsiz).

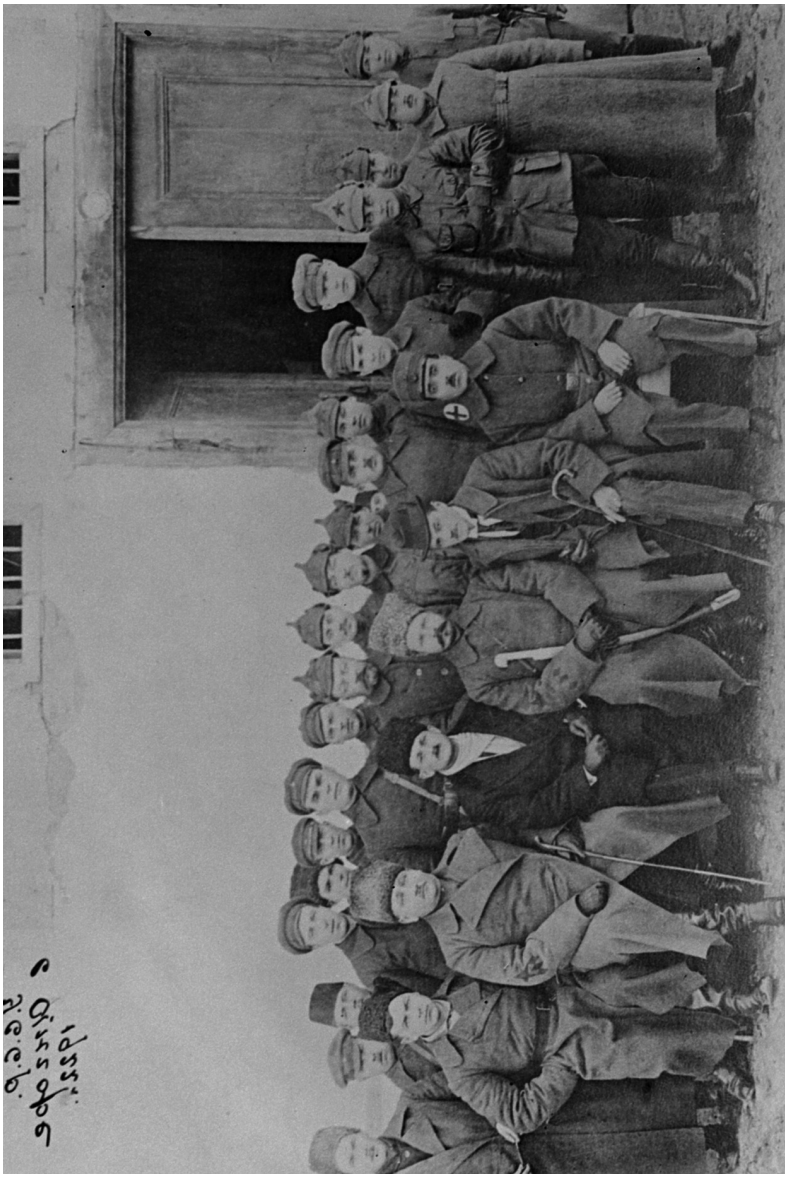
SSCB'deki Türkiye Büyükeçisi Apaydın, SSCB Yüksek Şura Başkanı M. İ. Kalinin'e İtimatname Sunarken (Soldan Sağa: SSCB Dışişleri Bakanı M. M. Litvinov, Apaydın, Kalinin), 10 Temmuz 1935.

SSCB Dışişleri Halk Komiseri G. V. Çiçerin ve Yardımcısı L. M. Karahan, Moskova, 1930'lu Yılların Başları.

Türk Delegasyonunun Ziyareti Onuruna Düzenlenen Şeref Kıtası'nı Selamlayan Kazan Devrim Komitesi Üyeleri ve Türk Misafirler. Kazan 1920.

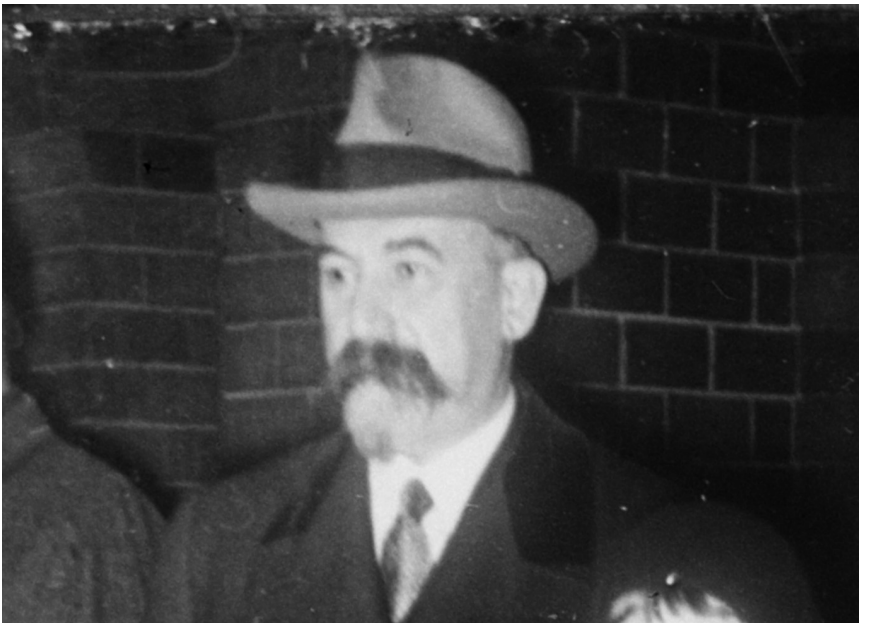
Ankara'daki Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Büyükelçiliği Görevlileri. İlk Sırada Merkezde M. V. Frunze (Kılıç İle). 1922.

Rusya Sovyet Federe Sosyalist Cumhuriyeti Temsilciliği Görevlilerinin Türkiye Cumhuriyeti Konukları ile 1 Mayıs Kutlamaları Vesilesiyle Buluşması, Ankara 1922.

SSCB Dışişleri Halk Komiseri M. M. Litvinov (ortada bastonla), Türkiye Dışişleri Bakanı Rüştü Aras ve Diğer Yetkililerle Birlikte Türkiye'deki Askeri Birliği Ziyareti Sırasında. Ankara 1931.

Türkiye'deki Görevi (1923-1934) Sona Erdikten Sonra Almanya'ya Büyükelçi Olarak Tayin Edilen Ya. Z. Surits'in Portresi. Berlin 1934.

Rusya Soyvet Federe Sosyalist Cumhuriyeti'ne Kemal Paşa Tarafından Gönderilen Türk Heyeti (Arka Sıra), Novorossiysk Şehri, 3 Ağustos 1920.

III. BÖLÜM
EKONOMİ ALANINDAKİ İLİŞKİLER

Rusya ile Türkiye arasında ekonomik ilişkilerdeki yakınlaşma, kendisini daha 1920'li yıllarda ziraat alanında göstermiştir. 1925 yılının sonunda Türk tarım uzmanları heyeti, Rusya'ya gelmiş ve Moskova Tarım Akademisi, Zooteknik Enstitüsü ve Leningrad Tarım Enstitüsü'nü ziyaret etmişlerdir. Sovyet uzmanlar ise Profesör P. M. Jukovskiy başkanlığında üç kez Türkiye'yi ziyaret etmiş ve bu ziyaretler neticesinde Zemledel'çeskaya Turtsiya (Tarımsal Türkiye) adlı kitap kaleme almışlardır.

Türkiye'de sanayileşmenin başlamasıyla Türk yöneticiler, başta Rusya olmak üzere diğer ülkelerdeki ekonomi ve sanayinin durumu ile ilgili yakından ilgilenmeye başlamışlardır. Türk dış ticaretinde o dönemde Sovyet Rusyası'nın payı ancak yüzde 4 oranındaydı. Ancak uzmanların belirttiği gibi, iki ülke arasında ekonomik ilişkilerin gelişme potansiyeli çok yüksekti. Nitekim çok geçmeden, 1930'lu yıllarda iki ülke arasında ekonomi alanındaki ilişkiler ivme kazanmıştır.

1930 yılının sonunda Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, Sovyetler Birliği'ni ziyaret etmiştir. Aras'ın başkanlığındaki heyetin içinde iktidara yakın gazeteci-yazar Falih Rıfkı Atay da yer almıştır. Bu ziyaretten döndükten sonra Atay, 1931 yılında Yeni Rusya adlı kitabını kaleme almıştır. Yazar bu kitabında, Sovyetler Birliği'ndeki sanayileşme sürecini dikkatlice ele almış ve Sovyetler örneğinin Türkiye'de de uygulanıp uygulanamayacağı konusunu tartışmıştır.

Sovyet tecrübesinden yararlanma fikri, Türkiye Başbakanı İsmet Paşa'nın 25 Nisan – 10 Mayıs 1932 tarihlerinde gerçekleştirdiği SSCB ziyareti sırasında bir kez daha gündeme gelmiştir. İsmet Paşa'nın heyetinin içinde bakan, siyasetçi ve gazetecilerin yanı sıra

iş adamları ve birkaç büyük fabrikanın müdürü de yer almıştır. Ziyaretle ilgili F. R. Atay, "Moskova'da bizi ihtiram içerisinde karşıladılar. Karşılayanların arasında Molotov ve Litvinov gibi ileri gelen devlet adamları da vardı." Stalin, Molotov ve Litvinov'un katıldığı Kremlin'deki toplantıda Türk heyetinin tamamı hazır bulunmuştur. Görüşmenin gündemini ise Türkiye'ye maddi yardımın yapılması, ikili ticari ilişkilerin geliştirilmesi ve Türkiye'ye kredi verilmesi gibi konular teşkil etmiştir. Sovyet desteği ayrıca 6 Mayıs 1932'de Stalin ile yapılan görüşmede de gündeme gelmiştir. 1987 yılında yayımlanan İnönü'nün hatıratında, başta Moskova'daki otomobil fabrikası olmak üzere Sovyet sanayiinin, onu ne kadar etkilediğine dair satırlar yer almıştır.

Görüşmeler bittikten sonra İ. İnönü başkanlığındaki Türk heyeti memleketine dönerken, tekstil uzmanları olan Şerif Onay ile Kamil İbrahim, SSCB'de kalmışlardır. Adı geçen kişiler, inşaat yerleri, sanayi enstitüleri, tekstil ve tezgâh (yapım) fabrikaları başta olmak üzere 70 müesseseyi ziyaret etmiş ve gözlemlerde bulunmuşlardır. Bu gözlemlerinin sonucunda Türk uzmanlar, Sovyetler Birliği'nin ağır sanayisinin olağanüstü hızla, tekstil sanayisinin de son teknolojik gelişmelere uygun bir şekilde işlediğini tespit etmişlerdir. Ayrıca uzmanlar, Türk tekstil sanayisinin ihtiyaç duyduğu donatımın yüzde 90'nın Sovyetler Birliği'nden tedarik edilebileceğini de belirtmişlerdir[181].

Tekstil fabrikalarının inşaatı ve Türkiye'ye kredinin verilmesi konusundaki anlaşmanın hazırlanması için 12 Ağustos 1932'de Türkiye'ye başta tekstilciler olmak üzere Sovyet uzmanlar gelmiştir. Heyetin başında Gosproyektstroy Şirketi'nin müdürü, ekonomi uzmanı Profesör Orlov vardı. Türk tarafına Orlov tarafından sunulan raporun tarihi, 22 Eylül 1932 idi. Bu raporun bir kısmı, Türk ve Rus uzmanlar tarafından Kayseri'deki toplantı sırasında hazırlanmıştı. Tekstil fabrikalarının Kayseri ve Nazilli'de kurulacağına dair karar da aynı toplantıda alınmıştı. Mart 1933'te ise fabrika müdürü Reşat Bey, feshane müdürü Şevket Turgut, Sanayi Daire-

[181] N. G. Kireyev, **İstoriya Turtsiyi XX Vek,** Moskova 2007, s. 211.

si temsilcilerinden Kamil İbrahim, SSCB'ye giderek 9 Temmuz tarihine kadar Sovyetler Birliği'ndeki fabrikaları ziyaret etmiş ve gözlemlerde bulunmuşlardır.

Türkiye'ye kredinin verilmesi hakkındaki protokol ise 21 Ocak 1934 tarihinde imzalanmıştır. Bu protokol kredinin, araba ve iki tekstil fabrikasının kurulması için ihtiyaç duyulan teçhizatlarla verilmesini öngörmüştür. Sovyet tarafı ayrıca fabrikaların projesini yapma, müesseseleri inşa etme ve teçhizatları kurma gibi işlemleri de üstlenmiştir. 8 milyon dolar değerindeki kredi 20 yıllığına sıfır faizle verilmiştir. Protokolün hayata geçmesinden itibaren 4 yıl içerisinde makinelerin teslimatı öngörülüyordu. Türk tarafı, kredi ödemelerini yılda iki kez Londra, New York ve İstanbul borsalarındaki döviz kuruna uygun olarak Türk Lirası ile yapıyordu. Bu paralarla Sovyet tarafı, Türkiye'den ihtiyaç duyduğu malları satın alıyordu[182]. Söz konusu kredi, Türkiye'nin beş yıllık ekonomik gelişme planı çerçevesinde değerlendiriliyordu. Sovyetler'den alınan kredi, bu planın hayata geçirilmesi için kullanılan bütün miktarın 1/3'nü teşkil ediyordu.

SSCB Ağır Sanayi Bakanlığı'nın bünyesinde Türkiye'de tekstil fabrikalarının inşaatına yardım etmek üzere Türkstroy adlı özel bir şirket kurulmuştur. Söz konusu şirket, fabrikaların projelerini çizmiş, teçhizatlarını üretmiş ve onların montajını yapmıştır. Türkstroy, Kayseri ve Nazilli'ye Sovyet mühendis ve uzmanlar göndermiştir ki, bunlar belirli bir süre söz konusu fabrikaları çalıştırmışlardır. Türk sanayisinin bu iki dev fabrikasının teçhizatlarla donatılması için Sovyetler Birliği'ndeki yaklaşık 200 sanayi şirketi katkıda bulunmuştur. Bu şirketlerin başında Moskova'daki İ. İ. Lepse ve Krasnaya Presnya fabrikaları, Leningrad (St. Petersburg)'daki V. İ. Lenin ve Russkiy Dizely fabrikaları ve Tula, İvanovo, Oröl, Yaroslavl, Tiflis, Harkov, Kiyev, Donbass ve Odessa'daki şirketler geliyordu. Sadece Kayseri'deki fabrika için Sovyet gemilerle toplam 12 bin ton ağırlığında teçhizat getirilmiştir[183]. Sovyet mühendislerinin

[182] **A.g.e.,** s. 212.
[183] İ. F. Çernikov, **V İnteresah Mira i Dobrososedstva,** Kiyev 1977, s. 39.

idaresinde Kayseri'deki tekstil fabrikası, bir yıl gibi rekor bir sürede inşa edilmiştir. 16 Eylül 1935 tarihinde Kayseri'deki fabrika resmi bir törenle faaliyete geçmiştir.

Kayseri'deki temel atma töreninde Başbakan İsmet İnönü ve Türkstroy şirketinin müdürü birer konuşma yapmışlardır. Sovyet temsilcisi, Türk halkına hitap ederken onlara Sovyet halkı, Mühendisler Birliği ve bizzat SSCB Ağır Sanayi Bakanı Sero Ordjonikidze'nin selamını iletmiştir. Türkstroy müdürü konuşmasında şunları dile getirmiştir: "Biz, Sovyet sanayi çalışanları, Kayseri'deki fabrikanın inşasını, kendi kan davamız olarak görüyoruz. Biz, kendi hükümetimizden Kayseri'deki bu iş için Sovyet sanayisi ve ilminin gurur duyacağı en iyi ve en kaliteli şeyleri kullanmamız konusunda bir emir aldık. Şimdi atacağımız temel ve ilk taş, Türkiye Cumhuriyeti'nin milli ekonomisinin güçlenmesini sağlayacaktır. Bu Türk fabrikasındaki makineler de sadece güzel kumaşlar değil, çok sağlam Sovyet-Türk dostluğunun kumaşlarını da dikecekler"[184].

Ülkenin güneybatısındaki Nazilli şehrinde de tekstil fabrikasının inşası başarıyla tamamlanmıştı. 9 Ekim 1937 tarihinde yapılan bu fabrikanın açılışına Mustafa Kemal Atatürk de katılmış ve Sovyet desteğiyle yapılan bu müesseseye çok yüksek bir not vermiştir. Türkstroy şirketinin başmühendisinin yardımcısı, Ankara'daki Sovyet Büyükelçiliği'ne gönderdiği mektupta Atatürk'ün konuyla ilgili görüşünü aşağıdaki şekilde aktarmıştır: "Atatürk ve bakanlar, bizzat fabrikayı gezerek donanım ve makinelerle ilgili ayrıntılı bilgi edindiler... İplikhane ve dokuma atölyesini gezdikten sonra Atatürk, "Harikulade. Çok büyük bir fabrika. Olağanüstü makineler" şeklinde yorumlarda bulundu"[185].

Fabrikalardaki personelin bir kısmı Sovyetler Birliği'nde, bir kısmı da bizzat inşaat alanında yetiştirilmiştir. Türk stajyerler, bir yıl boyunca Moskova'daki Teknik Tekstil Okulu'nda eğitim almış, daha sonra Moskova, Leningrad, Kalinin, İvanovo ve Orehovo-Zuyevo'daki tekstil fabrikalarında staj yapmışlardır. Rusya'ya gelen

---

[184] **İstoriçeskiy Arhiv,** No. 4 (1961), s. 48.
[185] **A.g.e.**

Türk mühendisler de Sovyet üniversitelerinde sekiz aylık teori kursları görmüş, ardından da sanayi müesseselerinde uzun süreli staj programı görmüşlerdir[186].

Türkstroy, ihtiyaç duyulan kalifiye endüstri işçilerinin hazırlanmasında da önemli rol oynamıştır. Kayseri'deki fabrikanın yanında profesyonel teknik okulu açılmıştır ki, bu okulda Sovyet profesörler de ders vermişlerdir. Okulun müdürlüğünü daha sonra SSCB'nin Türkiye'deki büyükelçisi olacak N. S. Rıjov yapmıştır.

Kayseri (35 bin iğ ve 1000 tezgah) ve Nazilli (29 bin iğ ve 758 tezgah) şehirlerindeki fabrikaların donatımı sayesinde artık Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu pamuklu kumaşın büyük bir bölümü, bu fabrikalarda üretiliyordu. Sadece Kayseri'deki fabrika, yılda 30 milyon metre kumaş üretiyordu ki, bu rakam o dönemde Türkiye'nin diğer bütün fabrikalarında üretilen toplam kumaşın iki katı idi. Kayseri ile Nazilli'deki fabrikalar hayata geçtikten on yıl sonra bu fabrikaların Türkiye'deki üretim payı yüzde 75'e çıkmıştır.

Türk ekonomisinin beş yıllık gelişme planının hazırlanmasında da Sovyet ekonomistlerinin katkısı büyük olmuştur. 30'lu yılların ortalarında Gosproyektstroy şirketinin müdürünün başkanlığındaki ekonomistlerden oluşan Sovyet heyeti Ankara'yı ziyaret ettiğinde Türkiye Başbakanı İsmet İnönü, Sovyet uzmanlarının Türkiye'nin sanayileştirilmesi programının hazırlanmasında yapacakları katkıdan memnuniyet duyacaklarını bildirmişti.[187] Böyle bir program çok geçmeden Sovyet uzmanlar tarafından hazırlanmış ve Cumhurbaşkanı ile Meclis'e sunulmuştur. Sovyet ekonomistleri daha o zaman Türkiye'de devlete ait demir-çelik sanayi müesseselerinin kurulmasını teklif etmişlerdir. Böyle bir müessesenin kömür yataklarının bulunduğu Karadeniz kıyısındaki Ereğli ilçesinde kurulması planlanmıştı. Kurulacak fabrikanın üretim gücü ve konuyla ilgili diğer ayrıntılar da hemen görüşülmeye başlanmıştı.

İki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin gelişmesine, Başbakan İsmet İnönü başkanlığındaki Türk heyetinin 1935 yılının yazında,

---

[186] İ. F. Çernikov, **V İnteresah Mira i Dobrososedstva,** s. 42.
[187] N. G. Kireyev, **İstoriya Turtsiyi XX Vek,** s. 498.

SSCB'ye yaptığı ziyaret de önemli katkıda bulunmuştur. İnönü bu ziyareti sırasında Sovyet Ermenistanı'nda inşasına devam edilen Sardarabad Barajı'nı da gezmiştir. İnönü ayrıca Iğdır vadisinde tarımın gelişmesi için sınır nehri olan Aras'ın suyunun kullanımı konusu ile de ilgilenmiştir[188]. Sümerbank'ın müdürü Nurullah Sümer, İş Bankası'nın müdürü Eriş, hükümete bağlı sanayi komitesinin başkanı Pamir'in ve kurulacak maden ve elektronik sanayi alanlarının yöneticilerinin yer aldığı bir heyetin SSCB ziyareti de verimli geçmiştir. Söz konusu heyet, SSCB'deki sanayi müesseselerini ziyaret etmiş, Kramatorskiy metalurji fabrikasındaki üretim sürecini gözlemlemişlerdir.

Sovyet-Türk ekonomik ilişkilerinin gelişmesinde Uluslararası İzmir Fuarı da önemli rol oynuyordu. Belediye ve İzmir Ticaret Odası tarafından daha 1927 yılında ülkenin iç vilayetleri arasında ticari ilişkileri geliştirmek ve savaş dolayısıyla zarar gören dış ticareti arttırmak amacıyla kurulan İzmir Fuarı, başlangıçta daha çok lokal önem arz ediyor ve 9 Eylül Fuarı olarak adlandırılıyordu. Zamanla yabancı ülkeler de bu fuara iştirak etmeye başlamıştır. Bunların başında hiç şüphesiz SSCB de yer alıyordu. 1935 yılında SSCB standı (pavyon), en iyi stant seçilmiştir. Bu stantta Türk yetkililer ihracat imkânları, ilim ve teknolojiye dair bilgiler ediniyorlardı. 1938 yılında yapılan VII. Uluslararası İzmir Fuarı'nda ise SSCB daha kalabalık bir heyetle katılmıştır. Fuar idaresi, günde 10 bin kişinin ziyaret ettiği SSCB pavyonunu en üst derece diploma ile ödüllendirmiştir.

Sovyetler Birliği'nde üretilen metalürji, kömür ve kimya sanayisinin ürünleri, elektromotorlar, tarım alanında kullanılan çeşitli araçlar, Türk pazarında büyük ilgi görüyordu. İran ve Türkiye ile ticaret yapan Soviranturktorg adlı devlet kuruluşunun Odessa şubesindeki kayıtlar konumuzla ilgili ilginç bilgiler içermektedir: "1938 yılının ikinci çeyreğinde adı geçen kuruluş, Odessa Limanı'ndan İstanbul'a iki bin metre pamuklu kumaş, bin ton dökme demir, beş

[188] **Polveka Mirnogo Sotrudniçestva k Pyatidesyatiletnego Dogovora SSSR s Afganistanom, İranom i Turtsiyey,** Moskova 1973, s. 205.

ton anilin tuzu, 19 ton amonyum kloriti, 60 bin metre kare cam, 200 metre kare cilâli kaplama yaprağı, 200 tilki kürkü, 150 gramofon, 5 bin termometre ve çeşitli tıp malzemeleri göndermiştir"[189].

Türkiye'ye ihraç edilen Sovyet kömürünün büyük bir kısmı Nikolayevskoye Limanı'ndan gönderiliyordu. 1935-36 yıllarında Nikolayev'dan İstanbul'a belirli sürelerle Timiryazev ve Volhov gibi gemiler sefer düzenliyordu[190].

SSCB de belirttiğimiz dönemde Türkiye'den geleneksel "Türk mallarının" ithalini devam ettirmiştir. SSCB, Türkiye'den pamuk, yün, hayvan postları, sebze ve meyve alıyordu. 30'lu yılların sonunda SSCB'de pamuk üretimi arttığından dolayı Türkiye'den yapılan pamuk ithalatı azalmıştır. Ancak canlı hayvan, yüksek kalitede koyun ve Ankara keçilerinin yünü, işlenmemiş hayvan postlarının ithalatı artmıştır. Bazı dönemlerde SSCB, neredeyse Türkiye'nin yegane ithalat partneri idi. Örneğin 1938 yılında Türkiye'nin yurtdışına sattığı koyun yününün yüzde 62'si, canlı hayvanların yüzde 41.7'i, Ankara keçilerinin yününün yüzde 31'i SSCB'ye ihraç edilmiştir. Bu yıl SSCB, meyve ve sebzeler de dahil olmak üzere toplam 200 bin ruble değerinde Türkiye'den mal satın almıştır. SSCB'nin adı geçen mallarda Türkiye'ye bağımlılığı zaman zaman yüzde yüz oranına çıkıyordu[191].

Sovyetler Birliği ile Türkiye arasındaki ticaret hacminin artmasında 8 Ekim 1937 tarihinde taraflar arasında imzalanan Ticaret ve Denizcilik Anlaşması da önemli rol oynamıştır. Bu anlaşmaya ek olarak ayrıca ticari ödeme sözleşmeleri de imzalanmıştır ki, bunlar günümüzde de geçerliliğini korumakta ve bunların temelinde yeni protokoller de imzalanmaktadır.

Ekonomisini yeniden yapılandırmaya ve geliştirmeye çalışan Türkiye, bu dönemde hiç şüphesiz Almanya, Fransa, İngiltere, İtalya ve ABD gibi ülkelerin sanayi ürünlerine de ihtiyaç duyuyordu.

---

189 İ. F. Çernikov, **V İnteresah Mira i Dobrososedstva,** s. 35.
190 **A.g.e.**
191 **Vneşnyaya Torgovlya SSSR So Stranami Aziyi, Afriki i Latinskoy Ameriki,** Moskova 1958, s. 143.

Kendisi ise bu ülkelere pamuk, tütün, kurutulmuş meyve gibi ürünler ihraç ediyordu. Ancak petrol pazarında, o dönemlerde geniş alanda kullanılan gaz yağı da dâhil olmak üzere Sovyet Rusya'sı, Standard Oil gibi Amerikan şirketini dahi geride bırakmıştır. 1939 yılına kadar Neftesindikat adlı Sovyet şirketinin teslimatları, Türkiye'nin petrol ve petrol ürünleri ihtiyacının büyük bir bölümünü karşılıyordu. Sovyet Rusya'sı, 1932 yılında Türkiye'de Merkez Bankası'nın kuruluşuna da katkıda bulunmuştur ki, bu bankanın kuruluşuyla Osmanlı döneminden kalan Fransız-İngiliz Ortak Bankası'nın Türkiye'deki faaliyetleri sona ermiştir[192].

1939 yılına kadar Almanya hariç, diğer Avrupa ülkelerinin Türkiye ile aralarındaki ticaret hacminin çok düşük olduğunu söylemek mümkündür. 1937 yılında Türk ithalatında İngiltere'nin payı yüzde 6.2, İtalya'nın payı yüzde 5.8, Fransa'nın payı yüzde 1.1, Balkan ülkelerinin payı yüzde 2.7 oranında idi. Türkiye'nin ihracatında İngiltere'nin payı yüzde 7, İtalya'nın payı yüzde 5, Fransa'nın payı yüzde 3.8, Balkan ülkelerinin payı yüzde 2.6 oranında idi[193].

1930'lu yıllarda Sovyetler Birliği, Türkiye'ye kömür, demirli madenler ve sanayi ürünleri ihracatını devam ettirmiştir. Petrol ürünlerinin Türkiye'ye ihracatı da önem kazanmıştır (1938'de 59.2 bin ton; 1939'da 24.5 bin ton). 1938 yılında Türkiye'nin petrol ürünlerinin ithalatında Sovyetlerin payı artmıştır: petrol – yüzde 2; benzin - yüzde 16; mazot – yüzde 25[194]. 1935 yılının Mart ayında ise İstanbul Belediyesi ile Neftesindikat adlı Sovyet şirketi İstanbul yakınlarında 8 bin ton kapasiteli petrol işletmesinin inşası konusunda mutabakata varmışlardır[195].

Eskisine (1929-1933 ekonomi kriz yılları) göre Sovyet-Türk ticaret hacminin artmasına yeni malların ithalatına başlanması da katkıda bulunmuştur. Rusya, çeşitli sanayi alanlarındaki mallarını, Türkiye'ye ihracat etmeye başlamıştır. 1920'li yılların sonunda

---

[192] N. G. Kireyev, **İstoriya Turtsiyi XX Vek,** s. 497.
[193] **Vneşnyaya Torgovlya SSSR. Statistiçeskiy Sbornik 1918-1966,** Moskova 1967, s. 96.
[194] **A.g.e.,** s. 32.
[195] İ. F. Çernikov, **V İnteresah Mira i Dobrososedstva,** s. 34.

Türkiye dışarıdan satın aldığı makine sanayi ürünlerinden sadece yüzde 2'sini Rusya'dan alırken, 1937 yılında bu rakam yüzde 40'a kadar çıkmıştır. SSCB'de üretilen ZİS-5 ve ZİS-6 marka kamyon ve ZİS-3 marka otobüsleri, Türkiye'de büyük ilgi görüyordu. Şubat-Ağustos 1935 tarihleri arasında sadece Odessa Limanı'ndan İstanbul ve Ankara belediyelerine 570 kamyon ve 40 otobüs gönderilmiştir[196].

Kayseri ve Nazilli'deki tekstil fabrikaları hariç 1934-1938 yıllarında SSCB'den alınan krediler sayesinde Ereğli ve Malatya'da tekstil fabrikaları, Bursa'da yün iplik fabrikası, Gemlik'de ipek fabrikası, İzmit'te selüloz kağıt fabrikası, İstanbul'da cam fabrikası, Keçiborlu'da kükürt fabrikası, Zonguldak'da antrasit fabrikası, Ankara bölgesinde askeri fabrikalar, Eskişehir ve Kayseri'de uçak yapımı fabrikaları inşa edilmiştir.

[196] **Pravda,** 14 Nisan 1935.

IV. BÖLÜM
KÜLTÜREL İLİŞKİLER

20-30'lu yıllarda Sovyet-Türk kültürel münasebetleri, Sovyetler Birliği Kültürel Temaslar Cemiyeti'nin faaliyetleriyle yakından ilgilidir. Bu cemiyet 1925 yılının ilkbaharında Moskova'da SSCB Bilimler Akademisi, Bütün Rusya Şarkiyatçılar Birliği, Güzel Sanatlar Akademisi, Eğitim ve Sağlık bakanlıkları, Devlet Kitapçılar Birliği ve diğer resmi kuruluşların katılımıyla kurulmuştur.

Sovyetler Birliği Kültürel Temaslar Cemiyeti, Türkiye'deki faaliyetlerini Ankara, İstanbul, İzmir ve Kars'da bulunan Sovyet diplomatlarının aracılığıyla gerçekleştirmiştir. Sovyet diplomatların desteği sayesinde cemiyet, Türkiye'de Türk aydın sınıfı ile yakın temasa geçmiştir. 1934 yılında cemiyetin Türkiye'deki temsilci sayısı 28'e çıkmıştı ki, bunların arasında besteci Zeki Bey, besteci Hasan Ferit, oyuncu ve yönetmen Muhsin Ertuğrul, müzikolog Mahmut Ragıp, ressam Nurullah Cemal, yazar Yakup Kadri ve yazar Falih Rıfkı gibi dönemin meşhur sanatçıları yer almıştır[197].

Doğu ülkeleriyle işbirliğini geliştirmek isteyen cemiyet, bu bağlamda yakınlaşma gecelerine önem vermiştir. Bu tür organizasyonlar genellikle Doğu ülkelerinin sanatçılarının ziyaretleri veya Sovyet sanatçılarının yurtdışı turlarından dönüşleri dolayısıyla gerçekleştiriliyordu. Cemiyet, bu tür ilk organizasyonunu da Şarkiyatçılar Birliği ile ortaklaşa Şubat 1926'da Türk Ticaret-Sanayi Odası'nın temsilcilerinin ilk Moskova ziyaretleri onuruna yapmıştır. Bu heyetin başında ise Ankara'daki Ticaret Enstitüsü'nün müdürü Ahmet Münir Reşat ve Türkiye Kadınlar Cemiyeti'ni temsilen Hafife Hanım katılmışlardır[198].

---

[197] A. K. Sverçeskaya, **Sovetsko-Turetskiye Kul'turnıye Svyazi,** Moskova 1983, s. 15.

[198] **İnformatsiyonnıy Bülleten',** No. 7 (1926), s. 21.

Sovyetler Birliği Kültürel Temaslar Cemiyeti'nin Türkiye ile ikinci "yakınlaşma gecesi" Türkiye halk eğitimi çalışanlarının SSCB ziyareti dolayısıyla 5 Temmuz 1926'da yapılmıştır. Kamernıy Tiyatro binasında yapılan bu gecede 900'e yakın katılımcı yer almıştır[199].

1926 yılında Türkiye'de Moskova Konservatuvarı Profesörü kemancı N. S. Blinder Türkiye'de bir dizi konser vermiştir. İstanbul'da peş peşe altı konser verdikten sonra sanatçı cumhurbaşkanı, hükümet üyeleri ve milletvekillerinin huzurunda Ankara'daki sahnede konser vermiştir. Konserden önce Mustafa Kemal Paşa kısa bir konuşma yaparak Sovyet sanatçılarının, Türk sanatçılarına hocalık yapmaları gerektiğini vurgulamıştır[200].

İki ülke arasında kültürel ilişkilerin gelişmesi sürecinde cemiyetin başkanı O. D. Kameneva'nın 1927 yılının sonbaharında Türkiye'ye gerçekleştirdiği ziyaretin önemi büyüktür. Ziyareti sırasında O. D. Kameneva, Başbakan İ. İnönü ve Dışişleri Bakanı Rüştü Bey tarafından kabul edilmiş ve ayrıca Türkiye'nin önde gelen devlet adamları ve sanatçılarıyla da görüşme fırsatı bulmuştur. Bu ziyaretin en önemli sonucu ise, Türkiye'de ilk Sovyet sergisinin yapılması ve Sovyet filmlerinin Türkiye'de gösterilmesi olmuştur. Ekim İhtilali'nin 10. Yılı dolayısıyla yapılan sergi, Sovyet Rusyası'nın hayatının farklı alanlarını anlatan fotoğraf ve maketlerden oluşuyordu. Yine bu sergide İ. İ. Maşkova, A. G. Tışler, P. V. Kuznetsov, İ. E. Grabar' gibi Rus ressamlarının resimleri de Türk halkının değerlendirilmesine sunulmuştur[201].

Türkiye'de gösterilen ilk Sovyet filmleri ise şunlardı: "Pod Vlast'u Adata" (Adetlerin Hakimiyetinde), "Abrek Zaur" (Dağların Oğlu), "Namus". "Bronenosets Potemkin" (Potemkin Zırhlısı) adlı filmin Türkiye'de gösterimine ise izin verilmemiştir[202].

Tiyatro alanındaki Türk-Sovyet münasebetlerinin gelişmesinde ise Türk yönetmen Muhsin Ertuğrul'un rolü büyüktür. SSCB Eği-

---

[199] **A.g.e.**

[200] A. E. İoffe, **Mejdunarodnıye Svyazi Sovetskoy Nauki, Tehniki i Kul'turı 1917-1932,** Moskova 1975, s. 369.

[201] A. K. Sverçeskaya, **Sovetsko-Turetskiye Kul'turnıye Svyazi,** s. 20.

[202] P. Pavlenko, **Stambul i Turtsiya,** Moskova 1930, s. 105-106.

tim Bakanı (Halk Komiseri) A. V. Lunaçarskiy'in davetlisi olarak M. Ertuğrul iki yıl Rusya'da kalmıştır. Ağırlıklı olarak Moskova ve Odessa şehirlerinde kalan M. Ertuğrul, ülkedeki önde gelen tiyatroları ziyaret etmiş, K. S. Stanislavskiy, V. E. Meyerhol'd, S. M. Eyzenşteyn, E. V. Vahtangov gibi Sovyet sanatçılarıyla tanışmıştır. V. E. Meyerhol'd ve onun yenilikçi tiyatrosunun Türk yönetmenin sanatına etkisi büyük olmuştur. Muhsin Ertuğrul 1973 yılında verdiği bir röportajda elde ettiği başarıyı Rus tiyatrocularına borçlu olduğunu ileri sürmüştür[203].

İki yıl SSCB'de kalan M. Ertuğrul, memleketine döndükten sonra 1927-1928 yıllarında M. Gor'kiy'in "Na Dne" (Dipte), A. Çehov'un "Vişnevıy Sad" (Vişne Bahçesi) ve "Medved'" (Ayı), L. Tolstoy'un "Vlast' T'mı" (Karanlığın Gücü) eserlerini sahneye uyarlamıştır. Bu tarihten itibaren Rus klasikleri, Türk tiyatrolarının vazgeçilmezi haline gelmişlerdir.

Moskova'da bulunduğu sıralarda M. Ertuğrul, Sovyetler Birliği Kültürel Temaslar Cemiyeti ile de bağlantıya geçmiş ve daha sonra Türkiye'ye döndükten sonra cemiyet ile bağlantılarını devam ettirmiş ve cemiyete Türk tiyatrosundaki gelişmelerle ilgili yazılar yazmıştır. Böylece M. Ertuğrul, Rus okuyucularını Türk tiyatrosu, Türk okuyucularını da Rus tiyatrosu hakkında aydınlatmıştır. Ertuğrul Rusya'dan ayrıldıktan sonra Sovyetler Birliği Kültürel Temaslar Cemiyeti, Sovyet dramaturglarının tiyatro oyunlarını, dekorasyon maketleri ile Moskova'da gösterilen oyunların fotoğraflarını ve "Teatr i Dramaturgiya" (Tiyatro ve Drama) adlı derginin sayılarını İstanbul Tiyatrosu'na uzun yıllar boyunca göndermiştir[204].

1926 yılında Sovyetler Birliği'ni 20-30'lu yıllardaki Türk sinema ve tiyatrosunun duayeni olan Münire Eyüp ziyaret etmiştir. Sovyet tiyatrosuyla tanışmak isteyen Münire Eyüp, Moskova'ya gelen ilk Türk kadın oyuncusu olmuştur. Rus diplomatik arşiv belgeleri arasında onun İstanbul'daki Sovyet Rusya Konsolosu'na yazdığı mektup saklanmaktadır. Bu mektupta aşağıdaki satırlar yer almıştır:

---

[203] **Teatral'naya Jizn',** No. 18 (1973), s. 15.
[204] A. K. Sverçeskaya, **Sovetsko-Turetskiye Kul'turnıye Svyazi,** s. 25.

"Sizin ulu halk sanatçısı Meyerhol'd'dan ders alan ilk Türk kadını olmakla hayatım boyunca gurur duyacağım. Ben onunla insanseverliğin ve yüksek sanatın hakim olduğu tiyatro alanında tanışmıştım..."[205].

1920'li yılların başlarında iki ülke arasında müzik alanında da ilk temaslar gerçekleşmiştir. Bu tarihlerde Türk sanatçılar, Rus ve Sovyet bestecilerin eserleriyle, Rus sanatçılar ise Türk besteleriyle tanışıyor, iki ülke sanatçıları arasında özel bağlar kuruluyor. İlk kez böyle bir fikir O. D. Kameneva'nın İstanbul Konservatuarı ziyareti sırasında ortaya atılmıştır. Kameneva Türkiye'den ayrıldıktan sonra Türk bestecileri kendi eserlerini Sovyetler Birliği Kültürel Temaslar Cemiyeti'ne göndermişlerdir. Bunlar, daha sonra cemiyetin Radyo Kurumu ile ortaklaşa organize ettiği Türk Halk Müziği konserlerinde Sovyet müzikseverlerine sunulmuştur[206]. İlk Türk Halk Müziği Konseri, Rusya'da daha 28 Eylül 1929 tarihinde verilmişti.

Çok geçmeden, 2 Kasım 1929'da cemiyet ikinci konseri de organize etmiştir. Konser öncesinde Sovyet müzikologlar ve Türk Büyükelçiliği temsilcilerine hitaben Profesör S. A. Bugoslavskiy, Türk müziği ile ilgili bir konuşma yapmıştır. Konser kısmı ise Türk halk müziğinin yanı sıra Sovyetler Birliği'ne dâhil Türk cumhuriyetlerinin müziklerini de kapsamıştır. Üçüncü konser ise 14 Aralık'da gerçekleştirilmiş ve Türkiye'de naklen yayımlanmıştır. Konser öncesinde Sovyetler Birliği Kültürel Temaslar Cemiyeti'nin başkanı F. N. Petrov (1919-1933) kısa bir konuşa yapmıştır[207].

1930'lu yılların ilk yarısında iki ülke arasında diplomatik ve siyasi ilişkilerin ivme kazanması, kültürel ilişkilerin de artmasını sağlamıştır. Dönemin arşiv belgeleri, iki ülke idarecilerinin de kültürel ilişkilerin gelişmesi için çaba sarf ettiklerini göstermektedir. Örneğin Ankara'daki Sovyet Büyükelçisi Ya. Z. Surits'in Dışişleri Halk Komiser Yardımcısı L. M. Karahan ile yaptığı yazışmalardan, Moskova ve Ankara'da Sovyet-Türk Kültür ve Teknoloji Merkezi'nin

---

[205] **A.g.e.**
[206] **A.g.e.,** s. 26.
[207] **A.g.e.**

kurulması, Türk müzik ve tiyatro sanatçılarının SSCB'yi ziyaretleri, Türkiye ile ilgili filmlerin çekimi, Ankara ve İstanbul'da Sovyet Kültür Haftası'nın organize edilmesi de dâhil olmak üzere belli bir kültür programı üzerinde çalıştıkları anlaşılmaktadır[208].

Sovyetler Birliği'nde kültürel alandaki başarılar konusunda bir dizi seminerler vermek üzere Batı Avrupa'ya gönderilen Sovyet devlet adamı A. B. Lunaçarskiy'in 1931 yılının ilkbaharında gayriresmi bir şekilde Türkiye'yi ziyaret etmesi de ikili ilişkiler açısından önemli bir ziyaret olmuştur. Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey ve Türk aydınları ile görüşen Lunaçarskiy, Türk Dil Cemiyeti'ni de ziyaret etmiştir. Resmi yetkililer kendisini Türkiye'ye seminerler vermek üzere davet etmişlerdir.

1930'lu yıllarda iki ülke, ortak çalışmalar başlatmışlardır. İlk ortak Sovyet-Türk filminin çekimi, Rus ve Sovyet klasiklerinin Türk sahnelerinde sergilenmesi, karşılıklı sergilerin organize edilmesi, Sovyet müzikologlarının Türk müziği alanında gerçekleştirilen reformlara katılımları, Sovyet sanatçı grubunun Türkiye'de bir dizi konser vermeleri ve Türk müzik sanatçılarının ilk kez Rusya'yı ziyaret etmeleri bu tarihlerde gerçekleşmiştir. Bütün bu faaliyetlerin en önemlisi hiç şüphesiz "Ankara-Serdçe Turtsiyi" (Türkiye'nin Kalbi Ankara) adlı filmin çekimleri ve Bolşoy Tiyatro sanatçı grubunun Türkiye turu olmuştur.

1932 yılında Sovyet sinema yapımcıları (yönetmen G. Roşal', senaryo yazarı Arenşteyn ve Brıkin) Sovyetler Birliği Kültürel Temaslar Cemiyeti'ne başvurmuş ve Türkiye ile ilgili yeni bir film çekimi teklifinde bulunmuşlardır. Soyuzkino adlı Sovyet film şirketi, Türk tarafı ile görüştükten sonra, senaryo yazarı N. Zarhi'yi Türk halkının Milli Mücadele dönemi ile ilgili bir film senaryosu yazmak üzere Türkiye'ye göndermiştir. Bir buçuk ay boyunca N. Zarhi, meşhur Türk yazarı Reşat Nuri Güntekin ile birlikte bütün Anadolu'yu gezmiş ve Milli Mücadele sürecini ve Türk halkının durumunu ayrıntısına kadar öğrenmiştir. Türk yazarlarından Yakup Kadri ve Aka Gündüz, N. Zarhi'ye kendi kütüphanelerinin kapılarını açmış ve

[208] **Dokumentı Vneşney Politiki SSSR,** II, Moskova 1958, s. 68.

ona senaryo için gereken bütün belge ve kitapları temin etmişlerdir. N. Zarhi, o tarihe kadar Türklerin Milli Mücadele'ye dair bir film çekmediklerini, Türk tarafının konuyla ilgili çekilecek filmi heyecanla beklediğini ve bu filmin kültür ve sanat alanında Sovyet-Türk dostluğunu arttıracağını belirtmişti[209].

Bu filmin ortak Sovyet-Türk yapımı olacağı, doğa çekimlerinin Türkiye'de, diğer çekimlerin ise Rusya'da çekileceği ve Türk halk müziğine bolca yer verileceği düşünülüyordu. "Çelovek, Kotorıy Ne Ubil" (Öldürmeyen Adam) adı verilen filmin senaryosu ile N. Zarhi, Eylül 1933'te tekrar Türkiye'ye gelmiştir. Filmin senaryosu, Eğitim Bakanlığı'nın bünyesinde kurulan komisyona sunulmak üzere Eğitim Bakan Yardımcısı Refik Beye verilmiştir. Komisyonda ise CHP'nin kültürel işlerden sorumlu milletvekili Necip Ali Bey (komisyon başkanı), Güzel Sanatlar Akademisi müdür yardımcısı İsmail Namık Bey, yazar Reşat Nuri Güntekin, gazeteci Kazım Nami gibi devlet adamları ve sanatçılar yer alıyordu. Komisyon, senaryoyu beğenmiş ve Leningrad Soyuzfilm Şirketi ile Türkiye Eğitim Bakanlığı arasında ortak çekime dair bir protokol imzalanmıştı. Türkçe metni ise Reşat Nuri yazacaktı. Çekim grubunu Rus tarafından S. Yütkeviç, N. Zahari ve S. Vitkin temsil ediyordu.

Film çekim çalışmaları başlamasına rağmen çok geçmeden bu çalışmalar durdurulmuştur. Ancak Sovyet ve Türk sinemaseverlerin çabaları boşa gitmemiş ve her iki ülkede de "Ankara-Serdtse Turtsiyi" (Türkiye'nin Kalbi Ankara) adlı bir başka ortak film gösterime girmiştir.

Bu film, Sovyetler Birliği'nde dost Türk halkının hayatına dair gösterilen ilk film olmuştur. Senaryosunu L. Arnştam ve S. Yütkeviç'in yazdığı filmin yönetmeni S. Yütkeviç, kameramanları da J. Martov ve V. Rappoport idi. Türk tarafından ise yazar Reşat Nuri Güntekin, besteci Zeki Bey, Ekrem Zeki ve Kemal Reşit katkıda bulunmuşlardır[210]. Filmin senaryosunda Türkiye Cumhuriyeti'nin

---

[209] **Kino,** 5 Ocak 1933.

[210] L. Arnştam-P. Kalyvarskaya-S. Yütkeviç, **Serdtse Turtsiyi,** Leningrad-Moskova 1934, s. 10.

kuruşunun 10. yılı kutlamalarına da yer verilmiştir. Bu törende cumhurbaşkanının yaptığı konuşma da Soyuzfilm tarafından kayda alınmış ve bu filmde kullanılmıştır[211].

Yeni filmin gösteriminden önce Türkiye Başbakanı İsmet Paşa bir konuşma yapmıştır. İsmet Paşa, Türkiye ile Rusya arasındaki dostluğun çok zor bir dönemde doğduğunu ve çok zor sınavlardan geçtiğini belirtmiştir[212].

1934 yılının Nisan ayında film, Türk Hükümeti'ne teslim edilmiştir. Film, gerek M. K. Atatürk'ün gerekse de başbakanın rezidanslarında iki kez izlenmiştir. Başbakanla birlikte filmi izleyenlerin arasında Büyükelçi Ya. Z. Surits da vardı. Söz konusu film, Türk basınında da büyük yankı yaratmıştı. Türk gazeteciler yazılarında filmden alıntılar yapıyor, filmle ilgili eleştirilerini yayımlıyor ve yönetmen S. Yütkeviç ile yaptıkları röportaja yer veriyorlardı. Örneğin Milliyet Gazete'sinde şöyle satırlar yer almıştır: "Değişen film sahneleri, her Türk'ün gururunu okşuyor ve bu filmin gerçek sanat ürünü olduğunu gösteriyordu"[213].

"Türkiye'nin Kalbi Ankara" filmi Moskova, Leningrad (St. Petersburg), Harkov, Gorkiy gibi Rus şehirlerinde de gösterilmişti. İlk kez film, Sovyetler Birliği Kültürel Temaslar Cemiyeti'nin organizasyonuyla "Ars" adlı sinema salonunda gösterildi. Filmi ilk izleyenler arasında Türkiye Büyükelçisi, Türkiye, Afganistan ve İran büyükelçiliği temsilcileri, gazeteciler, ilim adamları, yazarlar ve sanatçılar vardı. Sinema salonlarında Türkiye Cumhuriyeti'nin 10. yıl dönümü dolayısıyla hazırlanan pankartlar ve SSCB ve Türkiye devlet adamlarının fotoğrafları asılıydı[214].

Sovetskoye İskusstvo (Sovyet Sanatı) Gazetesi, "Türkiye'nin Kalbi Ankara" filminin bir kez daha belgesel ve tarihi manzara filmlerinin yapımına ihtiyaç duyulduğunu gösterdiğini yazmıştır. Gazetedeki yazı şöyle devam ediyordu: "Yütkeviç ve Arnştam'ın filmi,

---

[211] **Pravda,** 30 Ekim 1933.
[212] L. Arnştam-P. Kalyvarskaya-S. Yütkeviç, **Serdtse Turtsiyi,** s. 11.
[213] A. K. Sverçeskaya, **Sovetsko-Turetskiye Kul'turnıye Svyazi,** s. 37.
[214] **Pravda,** 5 Mayıs 1934.

SSCB ile Türkiye Cumhuriyeti arasındaki dostluğu da sergilemektedir. Ayrıca bu film hiç şüphesiz iki ülke sanatçıları arasındaki münasebetleri de artıracaktır"[215].

1934 yılında Mustafa Kemal Atatürk'ün davetiyle Esfir Şub'un başkanlığında ikinci bir Sovyet sinemacılar grubu Türkiye'de bir takım çalışmalarda bulunmuştur. M. K. Atatürk daha 1933 yılının sonbaharında Esfir Şub ile Ankara'da Mustafa Kemal için düzenlenen Sovyet Film Gecesi'nde tanışmış ve ona hayran kalmıştı. Bundan dolayı Atatürk hiç vakit kaybetmeden Yeni Türkiye ile ilgili bir filmin çekimi için Esfir Şub'u Ankara'ya davet ettirmiştir[216].

"İdöt Novaya Turtsiya" (Yeni Türkiye Geliyor) adlı film İstanbul, Ankara, İzmir ve Bergama harabelerinde çekilmişti. Ödemiş'te 300 yerli köylünün katıldığı Zeybek dansının çekimleri yapılmıştı. Ancak E. Şub'un başarıyla sürdürdüğü çalışmalar kendisinden kaynaklanmayan nedenlerden (büyük ihtimalle ekonomik nedenlerden) dolayı yarıda kalmıştır[217]. Ancak Sovyet sinemacıların Türkiye ziyaretleri boşa gitmemiş ve onlar sayesinde Türkiye'de küçük bir film stüdyosu kurulmuştur[218].

1930'lu yılların ilk yarısında iki ülkenin müzik sanatçıları arasında da bağlar güçlenmiştir. 29 Ekim 1933 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti'nin 10. yılı dolayısıyla yapılan kutlamalar sırasında Sovyetler Birliği Kültürel Temaslar Cemiyeti, Radyo Kuruluşu ile birlikte Moskova Devlet Konservatuarı'nın büyük salonunda bir konser organize etmiş ve Türkiye'de naklen yayınlanmasını sağlamıştır. Ulvi Cemal ve Ekrem Zeki gibi Türk bestecilerin eserleri Rus sanatçıları tarafından okunmuştur. Bu konser, Türk bestelerinin canlı olarak okunduğu ilk konser olmuştur. Sovyet müzikologlardan Profesör A. M. Veprik konserle ilgili aşağıdaki yorumda bulunmuştur: "Bugüne kadar biz Türk bestecilerin eserlerinden habersizdik. Son dönemde İstanbul Konservatuarı'nın Türk folkloruna dair yaptığı araştırmaları yakından takip ediyoruz. Bugünkü kon-

---

[215] **Sovetskoye İskusstvo,** 17 Mayıs 1934.
[216] E. Şub, **Jizn' Moya Kinematograf,** Moskova 1972, s. 16.
[217] **A.g.e.,** s. 17.
[218] **A.g.e.,** s. 175.

ser de Türk müziğinin ne kadar gelişmiş olduğunu gösteriyor. Ve bugüne kadar Türk bestecilerinin eserlerini yeterince tanımadığımızdan dolayı ancak pişmanlık duyabiliriz"[219].

1934 yılında ise Sovyetler Birliği Kültürel Temaslar Cemiyeti'nin daveti üzerine Ulvi Cemal, Ekrem Zeki ve Cemal Reşit gibi Türk besteciler Rusya'yı ziyaret etmişlerdir. Ziyaretin amacı, Moskova'daki kültür hayatı ile tanışmak, SSCB'deki müzik eğitimi ile ilgili bilgi edinmek idi. Ziyaretçilerin onuruna Sovyetler Birliği Kültürel Temaslar Cemiyeti, 19 Şubat 1934'te Türk Müziği Gecesi düzenlemiş ve Ulvi Cemal ve Ekrem Zeki'nin yanı sıra Sovyet bestecilerin eserleri de okunmuştu[220].

1934 yılının ilkbaharında Sovyetler Birliği Kültürel Temaslar Cemiyeti, Türkiye Cumhurbaşkanı Orkestrası ve Ankara Konservatuvarı Müdürü Zeki Bey ve daha önce de Rusya'yı ziyaret eden besteci ve viyolonist Ekrem Zeki'yi konser vermek üzere Sovyetler Birliği'ne davet etmiştir. Böylece ilk kez Türk sanatçılar, Sovyetler turnesine çıkmışlardır. Bu turne sırasında Türk sanatçılar, SSCB'deki müzik eğitimi ile ilgili bilgi edinmiş, Moskova Konservatuvarı'ndaki derslere katılmış, Sovyet besteci ve sanatkârlarla ikili görüşmeler yapmış, Moskova tiyatrolarındaki oyunları izlemişlerdir.

Türk sanatçıları bu ziyaretleri sırasında Moskova'da üç konser verdiler. Bunlardan ilki Radiotiyatro binasında gerçekleşti. Zeki Bey yönetimindeki senfoni orkestrası Şubert'in tamamlayamadığı senfoniyi, Ekrem Zeki ise Bach'ın Allegro senfonisini çaldılar. Sovetskoye İskusstvo (Sovyet Sanatı) Gazetesi, Rus müzikseverlerin Türk sanatçılarını ayakta alkışladıklarını ve bu hususun Türkiye'de müzik kültürünün ne kadar geliştiğinin bir göstergesi olduğunu yazmıştır[221]. 17 Nisan'da Moskova Konservatuvarı'nda verilen ikinci konserin programı ise Çaykovski'nin Beşinci Senfonisi, çok nadiren çalınan Borodin'in senfonisi ve Bach ile Ambros'un senfonilerini içeriyordu. Üçüncü konser ise 21 Nisan'da Kızıl Ordu

---

[219] **Pravda,** 2 Kasım 1933.
[220] A. K. Sverçeskaya, **Sovetsko-Turetskiye Kul'turnıye Svyazi,** s. 42.
[221] **Sovetskoye İskusstvo,** 17 Nisan 1934.

Merkez Evi'nde verilmiştir. Türkiye'ye döndükten sonra Zeki Bey, Hakimiyet-i Milliye gazetesine yaptığı açıklamada "Sovyetler Birliği'nde Türk müziğine duyulan ilgiyi hiçbir zaman unutmayacağım" demiştir[222].

1 Kasım 1934 tarihinde M. K. Atatürk'ün TBMM'nin açılışında yaptığı konuşmasında müzik alanında da bir takım reformların gerçekleştirilmesi gerektiğini vurgulaması üzerine 1934 yılının sonunda reform hazırlıkları başlamıştır. Sovyetler Birliği Kültürel Temaslar Cemiyeti de Türkiye'de müzik alanındaki reformlara katkıda bulunmak için bir takım faaliyet gerçekleştirmeye karar vermiştir. Bunların arasında; Türkiye'ye radyo müzik yayını yapmak, Sovyet şarkı kayıt ve gramafon plaklarını göndermek, danışmanlık yapacak Rus sanatçı ve müzikologlardan oluşan bir grup oluşturmak gibi faaliyetler yer alıyordu.

Türkiye'deki reformlarla ilgili Sovyet müzikologlar yorumlarda bulunmuşlardır. Örneğin besteci ve orkestra şefi M. M. İppolitov-İvanov şunları yazmıştır: "Yeni yola girmeleri için Türk müzikologlar en başta halk müziklerini iyi bir şekilde araştırmalı, şarkılarda ahenk ve melodi özelliklerini bulmalı ve en önemlisi de ulusal özellikleri hissederek bu özellikleri müziğe yansıtabilmelidirler... Bu uygulama Türk müziğini bütün milliyetler için anlaşılabilir hale getirecek ve bütün dünya, Türk halk müziğinin temelindeki bütün değerleri görecektir"[223].

Sovyetler Birliği Kültürel Temaslar Cemiyeti'nin planladığı iki radyo müzik programı da Türkiye'de naklen yayınlandı. İlk program esnasında M. İ. Glinka, P. İ. Çaykovski, A. P. Borodin, M. P. Musorgskiy, N. A. Rimskiy-Korsakov gibi bestecilerin eserleri çalınırken, ikinci program sırasında R. M. Gliyer'in "Şahsenem" operasından bölümlere yer verilmiştir[224].

1935 yılının Mayıs ayında Rusya'nın en büyük tiyatrolarından Bol'şoy Tiyatrosu'nun Türkiye'deki turnesi de iki ülke arasındaki

---

[222] A. K. Sverçeskaya, **Sovetsko-Turetskiye Kul'turnıye Svyazi,** s. 42.
[223] **Sovetskaya Muzıka,** No. 12 (1934), s. 85.
[224] A. K. Sverçeskaya, **Sovetsko-Turetskiye Kul'turnıye Svyazi,** s. 44.

kültürel ilişkileri güçlendirmiştir. Dönemin Sovyet basınının belirttiği gibi, Türkler ilk kez ciddi bir şekilde Rus klasik müziği ile tanışıyorlardı. Verilen konserlerde M. İ. Glinka, P. İ. Çaykovski, N. A. Rimskiy-Korsakov, A. P. Borodin, M. P. Musorgskiy, A. A. Alyabyev, R. M. Gliyer ve diğer Rus bestecilerin besteleri çalınmıştır. Besteci D. D. Şostakoviç ise kendi bestelerini okumuştur. Türkiye'ye gelen sanatçılar grubu arasında Bol'şoy Tiyatrosu'nun sanatçıları V. V. Barsov, M. İ. Maksakova, A. S. Pirogov, P. M. Nortsov, bale sanatçıları A. M. Messerer ve N. M. Dudinskaya, piyanist L. N. Oborin, viyolonist D. F. Oystrah, besteci L. P. Şteynberg, konser şefi M. İ. Saharov yer almıştır. Sovyet sanatçıları Türkiye'de 1.5 ay bulunmuş ve Ankara'da 15, İzmir'de 3, İstanbul'da 5 olmak üzere toplam 23 konser vermişlerdir[225].

Türk basını Sovyet sanatçılarının Türkiye turnesine büyük yer ayırmıştır. Sovyet sanatçılarının fotoğrafları ve onlarla yapılan röportajlar, gazetelerin ilk sayfalarından veriliyordu. Gazeteler, bu tür ziyaretlerin iki ülke arasında kültürel ilişkilerin gelişmesi açısından son derece önemli olduğunu vurgulamışlardır. Örneğin Ulus Gazetesi'nde şöyle satırlara yer verilmişti: "Dost ülke olan Sovyet Rusya'daki sanatçılar, Türkiye'ye geldiler... Sanatçılarla seyirciler arasında oluşan karşılıklı sempati bu dostluğu daha fazla artırmıştır. Ve iki halkın kültürel anlamda da yakınlaşmaya başlamasını görmeyen artık tek kişi bile kalmamıştır"[226].

M. K. Atatürk, Sovyet sanatçılarını üç kez kabul etmiştir. Sanatçıların onuruna verilen yemekte Atatürk, sanatçılara Türk halkını Sovyet müzik sanatı ile tanıştırdığından dolayı minnettar olduğunu bildirmiştir[227]. Türkiye'yi o tarihte ziyaret eden Sovyet sanatçılarının bir kısmının daha sonra yayınlanan hatıraları çok ilgi çekicidir. Örneğin bale sanatçısı A. Messerer, İstanbul'daki gösteriler sırasında sokaklara hoparlörlerin yerleştirildiğini ve onların etrafında yüzlerce insanın toplandığını yazmıştır. Pirogov, "İz-za Ostrova Na

---

[225] **Pravda,** 7 Mayıs 1935.
[226] A. K. Sverçeskaya, **Sovetsko-Turetskiye Kul'turnıye Svyazi,** s. 46.
[227] **Pravda,** 29 Nisan 1935.

Strejen'" şarkısını söylediğinde ise bütün İstanbul halkı, bu şarkıyı tek ağızdan söylemeye başlamıştır[228].

Yine bu ziyaret sırasında D. D. Şostakoviç ve L. P. Şteynberg, Türk müzikolog ve bestecilerle de görüşmüşlerdir. Şostakoviç, konserlerin dışında Ankara ve İstanbul'daki konservatuvarlarda öğrencilerle bir araya gelmiş, Türk bestecilerden Cemal Reşit ve Hasan Ferit'in bestelerini dinleyip değerlendirmelerde bulunmuştur. Türk besteciler, Şostakoviç'e halk melodileri koleksiyonunu hediye etmişlerdir. Şostakoviç, bu koleksiyonun çok büyük değer arzettiğini, kendisinin de bu koleksiyona bir besteci olarak büyük ilgi duyduğunu belirtmiştir. D. Şostakoviç Türkiye'den ayrılmadan önce Atatürk, bestecinin Yeni Türkiye ile tanışmadan elde ettiği izlenimlerini bundan sonraki bestelerinde yansıtacağına dair ümitler beslediğini bildirmiştir[229].

L. P. Şteynberg ise bu ziyaret sırasında Cumhurbaşkanı Senfoni Orkestrası ile çalışmalar yapmış, orkestranın repertuvarına Batı Avrupa bestecilerinin bestelerini ve Rus ve Sovyet senfoni müziğini dâhil etmiştir. Şteynberg anılarını şöyle yazmıştı: "Benim en önemli arzum, genç cumhuriyetteki müzik hayatı ile tanışmaktı. Türkiye'de müziğin rehberliğini, müziği halka sevdiren Cumhurbaşkanı Senfoni Orkestrası yapmaktadır. Bu orkestrayı Avrupa senfoni orkestra gelenekleri ile tanıştırma görevi, bana nasip olduğundan dolayı onur duyuyorum. Bu orkestra, daha önce şarkıcılara ve bale sanatçılarına eşlik etmemişti. Orkestraya bunu da öğrettik. Türk sanatçılarının sabrı, yetenekleri ve çalışma kabiliyetleri ve ilk yabancı orkestra şefi olarak bana olan ilgileri, hiç beklenilmeyen sonuç vermiştir".

Bundan bir yıl sonra, Nisan 1936'da Sovyet sanatçılarının turnelerinin birinci yıl dönümü dolayısıyla Moskova Radyosu, Türkiye'ye naklen yayın yapmış ve Türk dinleyicileri A. Pirogov, P. Nortsov, V. Barsov, D. Oystrah, L. Oborin ve İ. Kozlovskiy'in şarkılarını bir kez daha dinleme fırsatı bulmuşlardır. 1936 yılının yazında

---

[228] A. Messerer, **Tanets, Mısl', Vremya,** Moskova 1979, s. 74.
[229] **Sovetskoye İskusstvo,** 23 Mayıs 1935.

Türk sanatçılar Moskova'daki Müzik Festivali'ne katılmışlardır. Ahmet Adnan Saygun, Cemal Reşit Bey ve Ulvi Cemal Erkin gibi besteciler, piyanocu Ferhunde, Ankara Halk Evi'nin korosunun şefi Halil Bedi Moskova'da bulundukları sürede önde gelen Rus sanatçılarıyla bir araya gelerek görüş alışverişinde bulunmuşlar, Moskova Konservatuvarı'ndaki eğitim sistemi ile tanışmışlardır.

Moskova Konservatuvarı, Sovyetler Birliği Kültürel Temaslar Cemiyeti aracılığıyla Türk müzikologlara eğitim ve ders planları, metodik araçları, konser planları ve konservatuvarın faaliyetleri ile ilgili diğer malzemeleri göndermiştir. Sovyet müzik kültürüne hayran olan Türk besteciler, kendi bestelerini Rus meslektaşlarına göndererek onların görüşünü ve desteğini almaya çalışmışlardır. 1936 yılında R. M. Gliyer ve A. M. Veprik, Ankara Konservatuvarı Profesörü Ahmet Adnan Saygun'un bestesiyle ilgili kendisine düşüncelerini bildirmişlerdir[230].

1930'lu yıllar boyunca Muhsin Ertuğrul, İstanbul Şehir Tiyatrosu'nda Rus klasiklerin birkaç eserini daha sahneye uyarlamıştır. Bunların arasında; Gogol'ün "Jenit'ba" (Evlilik) ve Tolstoy'un "Anna Karenina" adlı eserleri yer almaktaydı. 1935 yılında Gogol'un "Revizor" (Müfettiş) adlı oyunu ilk kez sergilendi. Daha sonraki tarihlerde ise Gorkiy'in "Na Dne" (Dipte) (1936), Dostoyevskiy'in "İdiyot" (Budala) (1936), "Bratya Karamazovı" (Karamazov Kardeşler) (1937) ve "Prestupleniye i Nakazaniye" (Suç ve Ceza) (1938) adlı eserleri de sahneye uyarlanmıştır.

Muhsin Ertuğrul, N. Sats'ın "Negritönok i Obezyana" (Zenci Çocuk ve Maymun) adlı oyunu sahneleyerek Türk seyircilerini Sovyet çocuk dramaturjisi ile de tanıştırmıştır. Muhsin Ertuğrul, uzun süreden beri Türkiye'de çocuk tiyatrosunu kurmak istediğini, bunu da ancak Sovyet çocuk tiyatrosu ile tanıştıktan sonra başardığını dile getirmiştir[231].

1935 yılının yazında Leningrad (St. Petersburg)'da yapılan tiyatro festivaline Türkiye'yi temsilen sanatkâr ve heykeltıraş Münir

---

[230] A. K. Sverçeskaya, **Sovetsko-Turetskiye Kul'turnıye Svyazi,** s. 50.
[231] N. Sats, **Novellı Moyey Jizni,** Moskova 1979, s. 522.

Hayri katılmıştır. Hayri, burada A. N. Samoyloviç ve İ. A. Orbeli gibi akademisyenlerle görüşmüş, Leningrad sinema stüdyosunda film çekimini izlemiş, ressam İ. İ. Brodskiy'in atölyesini ve Moskova'daki Sanat Eğitimi Evi'ni ziyaret etmiştir. A. A. Bahruşin Tiyatro Müzesi'ne de Türk Kukla Tiyatrosu'ndaki Karagöz-Hacivat oyunundaki altı figürü, Tiyatro Müzesi'ne hediye etmiştir. Leningrad ve Moskova'dan başka Hayri, Kiyev ve Harkov'u da ziyaret etmiştir[232].

1933 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun onuncu yılı dolayısıyla Moskova'daki Doğu Kültürleri Müzesi'nde Türk halkının Milli Mücadelesi'ne dair Türk pankart ve levhaları sergilenmiştir. 1934 yılının sonbaharında ise ünlü Rus ressam A. Gerasimov, Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Aynı tarihlerde S. Yütkeviç'in davetlisi olarak Leningrad sinema stüdyosunda çalışmak üzere Türk ressamı Abidin Dino, Sovyetler Birliği'ne gelmiştir. Sovyetler Birliği Kültürel Temaslar Cemiyeti'nin onun onuruna verdiği akşam yemeğinde Abidin Dino, Sovyet sanatçılarıyla tanışma fırsatı bulmuştu. Ziyaretler sonrasında A. Gerasimov, La Turquie Gazetesi'ne verdiği röportajda ve Abidin Dino, Sovetskoye İskusstvo Gazetesi'nde yayımladığı makalesinde, iki ülkenin sanat sergileri alış verişinde olacakları konusunda ümit beslediklerini belirtmişlerdir[233]. Çok geçmeden söz konusu sergiler yapılmış ve iki ülkenin sanatseverlerine birbirlerinin sanatı ile tanışma imkânı yaratılmıştır.

Sovyet ressam ve heykeltıraşların ilk resmi sergileri Sovyetler Birliği Kültürel Temaslar Cemiyeti tarafından Türkiye'de 1934 yılının sonunda Başbakan İ. Paşa ve Sovyet büyükelçisi L. M. Karahan'ın katılımıyla açılmıştır. Sergide F. Bogorodskiy, P. Vilyams, İ. Brodskiy, A. Deyneki, A. Kuprin, K. Petrov-Vodkin, A. Samohvalov, M. Saryan başta olmak üzere Sovyet ressamlarının 47 resmi ve S. Gerasimov, İ. Efimov, S. Lebedeva, V. Muhina, G. Ryajskaya ve İ. Çaykova gibi heykeltıraşların heykelleri, Türk sanatseverlerin değerlendirilmesine sunulmuştur. 15 Ocak 1935 tarihinde ise sergi, İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi'ne taşınmıştır.

---

[232] A. K. Sverçeskaya, **Sovetsko-Turetskiye Kul'turnıye Svyazi,** s. 54.
[233] **Sovetskoye İskusstvo,** 5 Ekim 1934.

Bir yıl sonra SSCB'de, Modern Türk Resimleri Sergisi 31 Aralık 1935'te açılmıştır. Açılışa Rus yetkililerinden M. M. Litvinov, A. S. Bubnov, S. M. Budennıy, Moskova'daki Türkiye Büyükelçiliği'nden N. Pınar ve diğer diplomatlar, SSCB'de staj yapan Türk mühendis ve planörcüler, Sovyet ve yabancı gazeteciler, sanatçılar katılmışlardır. Yine serginin açılışında ressam Salih Cimcoz, ressam İbrahim Çallı ve CHP Ankara Komitesi'nin temsilcisi Abdurrahman Öngen de hazır bulunmuşlardır. Bu sergide Akademik Grup, Güzel Sanatlar Birliği ve Bağımsız Ressamlar Birliği'ndeki ressamların 79 resmi yer almıştır. Türk sanatçıları sergi boyunca Sovyet ressamlarla görüşmüş, onların atölyelerini ziyaret etmişlerdir. Sergi açılışından yaklaşık iki hafta önce (18 Aralık) Sovyetler Birliği Kültürel Temaslar Cemiyeti'nin yöneticileri Türk sanatçılarla bir toplantı gerçekleştirmiştir. Bu toplantıda İbrahim Çallı, Türkiye'de resim sanatının durumu ve güzel sanatlar eğitimi ile ilgili bilgi vermiştir. Türk sanatçılar ayrıca İ. Grabar', A. Gerasimov ve P. Konçalovskiy'in atölyelerini ve sanat müzelerini ziyaret etmiş, Moskova tiyatrolarındaki oyunlar ile sinema stüdyosundaki çekimleri izlemişlerdir. Daha sonra Türk sanatçıları için Leningrad'a bir gezi düzenlenmiş ve misafirler burada Sanat Akademisi ile İ. Brodskiy'in atölyesini ziyaret etmişler, Leningrad opera ve dram tiyatrolarında oyun izlemişlerdir. Sergiyi (31 Aralık 1935-27 Ocak 1936) toplam 13 bin kişi ziyaret etmiştir.

İlmi alanda da iki ülke arasında işbirliği gelişiyordu. Sovyet dil bilimcileri, Türk Dil Kurumu'nun faaliyetlerine katılmışlardır. Kurum'un II. (1934) ve III. (1936) kongrelerine meşhur Sovyet ilim adamlarından İ. İ. Meşaninov ile A. N. Samoyloviç katılmışlar ve yaptıkları konuşmalarda Türkiye İlimler Akademi'sinin kurulması gerektiğini vurgulamışlar ve bunun iki ülke arasında ilmi bağlantıları arttıracağını ümit ettiklerini belirtmişlerdir.

Rus ilim adamları her zaman Türkiye'de istenilen misafir konumundaydılar. Sovyet Cerrahlar Cemiyeti'nin Başkanı Prof. Dr. N. N. Burdenko, Moskova Terapi Cemiyeti'nin Başkan Yardımcısı R. A. Luriya, SSCB Sağlık Bakanlığı temsilcilerinden Prof. Dr. G. M. Danişevskiy'in VI. Türk Doktorları Milli Kongresi'ne katılmaları, Türk

tıp uzmanlarını sevindirmiştir. Sovyet tıp uzmanları kongreye bildiriyle katılmışlar ve SSCB'de tıp ilminin gelişimi konusunda bilgi vermişlerdir. Kongre organizatörleri, Sovyetler Birliği'nin bütün tıp uzmanlarına hitaben onları selamlamışlar ve Türk-Sovyet ilişkilerinin gelişmesi için ellerinden geleni yapacaklarını belirtmişlerdir.

Sovyetler Birliği Kültürel Temaslar Cemiyeti'nin Türkiye'deki bir başka önemli faaliyeti, 1937 yılında meşhur Rus şair A. S. Puşkin'in ölümünün 100. yılı dolayısıyla düzenlediği Puşkin Günleri idi. Şubat ayında cemiyet, Ankara, İstanbul ve İzmir'de gösterilmek üzere Puşkin'in eserlerinin Fransızca nüshalarını, Puşkin fotoğraf ve gravürlerini ve Sovyet basınında Puşkin ile ilgili çıkan yazıları Türkiye'ye göndermiştir. Ayrıca cemiyet, Muhsin Ertuğrul, ressam Salih Cimcoz, ressam İbrahim Çallı, yazar Sadri Ertem, Güzel Sanatlar Akademisi Müdürü Burhan Toprak, devlet adamı Numan Menemencioğlu'na hediye olarak Puşkin'in gravürlerini göndermiştir.

17 Şubat 1937 tarihinde Ankara Halk Evi'nde A. S. Puşkin'in hayatı ve eserlerinin konu edildiği bir gece düzenlendi. Şairin hayatı ve eserleri tartışıldıktan sonra Puşkin'in "Dubrovskiy" adlı eserinden sinemaya uyarlanan film izlendi, Puşkin'in eserlerinden esinlenerek yazılan operalar okunmuştur. Bu günlerde Varlık (Puşkin'in Eserlerinin Mahiyeti), Cumhuriyet (Meşhur Rus Şairi – Onun Hayatı ve Eserleri), Ulus (100. Yıl Jübilesi) ve Tan (Aleksandr Puşkin) gazeteleri, şairin hayatı ve eserleri ile ilgili yazılar yayımlamışlardır.

BELGELER

BELGE: 1

I
23

ÉPUBLIQUE RUSSE FÉDÉRATIVE
DES SOVIETS
MMISSARIAT DU PEUPLE
POUR
S AFFAIRES ETRANGÈRES.

16/7 1920

№

MOSCOU.
TÉL. ~~23-65.~~ 10265.

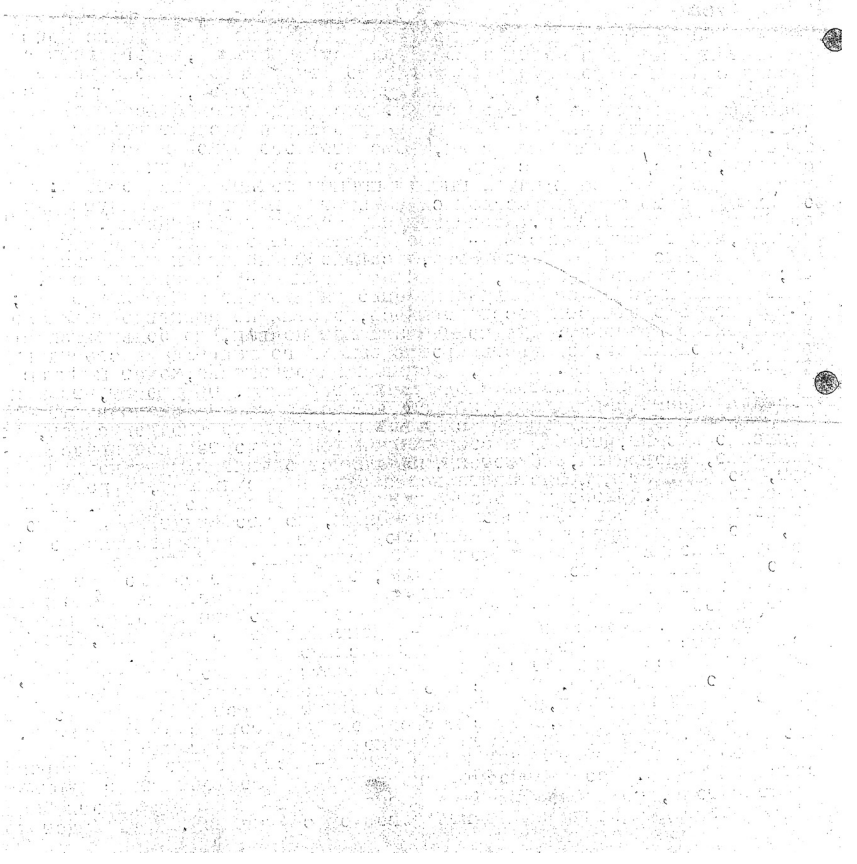
ТОВАРИЩУ Л Е Н И Н У

Многоуважаемый Владимир Ильич

После того как произошло предварительное нащупывание почвы и политбюро приняло по турецкому вопросу директивы, я мог иметь сам беседу с Халил-пашой и другим делегатом турецкаго Национальнаго Центра доктором Фуадом, называющим себя коммунистом, не рискуя расколаживать их уклончивыми ответами. Беседа длилась более трех часов. Мы не должны увлечься слишком широкими перспективами и начать авантюры, превышающия наши силы, но с этой оговоркой я все же должен сказать, что сближение с Турецким Национальным Центром может вести к громадному усилению нашей ~~[illegible]~~ политики на Востоке. Национальный Центр еще не расслоился на партии и программа внутренней политики не выработана. Во всяком случае будет республика. Они объяснили, что турецкие массы - это крестьянство и мелкая буржуазия. Их угнетателям была бюрократия, высокопоставленные паши и спекулянты; капитал у них западный, крупная буржуазия - армяне и греки. В Малой Азии крупное землевладение было уничтожено еще Махмудом II; с тех пор оно отчасти восстановилось, но этих помещиков очень мало и их вероятно прогонят. Для коммунизма нет почвы, но большевизм чрезвычайно популярен, ненависть против западнаго капитала и собственных угнетателей громадна. Халил, выяснив наше отношение, хочет ~~[illegible]~~ вернуться в Сивас и потом снова приехать к нам. Он просит, чтобы мы прислали вместе с ним наших представителей а также Армянских товарищей ввиду сложных отношений с Арменией. Он не только допускает, но усиленно просит, что бы мы создали у них наше постоянное представительство, типографии, библиотеки, издательство книг и журналов. Они просят, что бы в этом представительстве были и мусульмане, и вполне русские товарищи. Свободу пропаганды мы будем иметь полнейшую. Возможно введение там Советской Республики, но это будут не наши Советы, ибо каждый крестьянин любит свой участок и лишь постепенно можно будет популяризировать коммунизм в деревне. Я лично не вижу пользы от такого ненастоящаго Советизма, который будет только путать умы. В военном отношении Халил просит аммуниции и денег. Они вполне признают самоопределение всех национальностей и готовы на отделения и на автономии. Программа Халила - доктрина Монро для Азии, борьба всех Азиатских народов против европейскаго империализма. Он признает Советскую Россию единственным другом Азиатских народов и понимает, что без нас они погибнут. В Персии он готов помогать нашей работе посылкой турецких партизан, при чем борьба будет и против Шаха и феодалов, за аграрную Революцию, не касающуюся пока еще городской буржуазии. Его агенты будут поддерживать нашу политику и в Афганистане и в Индии Таким образом центр тяжести нашей ближне-восточной политики переносится в Турцию. Необходимость непосредственнаго контакта с Турцией ведет к тому, что мы должны будем использовать железные дороги Армении для этого мы должны заключить договор с Арменией. Надо будет при-

озить Грузии, чтобы она не дала английскому отряду захватить пункты
обходимые для нашего контакта с Турцией. Оружие можно будет посыл
ть под фирмой Адзербейджана. В ближайшие дни вся практическая
енная сторона должна быть выяснена нашими военными с Халилем.

С КОММУНИСТИЧЕСКИМ ПРИВЕТОМ

BELGE: 1

Rusya Sovyet Federe Sosyalist Cumhuriyeti Dışişleri Halk Komiseri G. V. Çiçerin'in TBMM Temsilcileri Halil Paşa ve Ali Fuad ile Sovyet-Türk İlişkilerinin Geliştirilmesi İle İlgili Yaptığı Görüşme Hakkında V. İ. Lenin'e Yazdığı Mektup.

(Rossiyskiy Gosudarstvennıy Arhiv Sotsial'no-Politiçeskoy İstoriyi, Fon 159, Liste 2, Dosya 57, Sayfa 1-1b).

Rusya Sovyet Federe
Sosyalist Cumhuriyeti

Halk Komiserleri Meclisi

16/V/1920

Moskova
Tel: 3 02 65

Yoldaş Lenin'e

Saygıdeğer Vladimir İl'iç

İlk ön incelemeler yapıldıktan ve Politbüro (SSCB Komünist Partisi Merkez Komitesi Politbürosu) Türkiye konusu ile ilgili yönergeler aldıktan sonra ben kendim bizzat Halil Paşa ve kendisini Komünist olarak nitelendiren Milli Merkez'in temsilcisi Doktor Fuad ile görüştüm. Onları kaçamak cevaplarla soğutmamaya çalıştım. Görüşmemiz üç saatten fazla sürdü. Çok geniş perspektiflerle hayal ederek gücümüzü aşacak maceralara girmemeliyiz. Ancak şunu da belirtmek istiyorum ki, Türkiye Milli Merkezi ile yakınlaşmamız, bizim Doğu'daki siyasetimizi muazzam bir şekilde güçlendirecektir. Milli Merkez daha partilere parçalanmamış, iç siyaset programı ise

oluşturulmamıştır. En azından cumhuriyet olacaktır. Onlar Türk kitlelerinin, köylülerden ve küçük burjuvaziden oluştuğunu söylüyorlar. Onların zulmedicileri ise bürokratlar, yüksek mevki sahibi paşalar ve spekülatörlerdir. Sermaye, Batı sermayesidir. Büyük burjuvazinin çoğu Ermeni ve Gürcülerdir. Küçük Asya'da büyük toprak mülkiyetleri daha II. Mahmud tarafından yok edilmiştir. O tarihten itibaren bunların bir kısmı yeniden ortaya çıkmış, ancak büyük çiftlik sahiplerinin sayısı fazla değildir. Ayrıca büyük ihtimalle olanları da kovacaklardır. Komünizm için bir temel yoktur, ancak Bolşevizm çok popülerdir. Batı sermayesi ve yerli zulmedicilere karşı büyük bir nefret vardır. Halil bizim tutumumuzu öğrendikten sonra Sivas'a dönmek, daha sonra ise tekrar yanımıza gelmek istemektedir. O, bizim onunla kendi temsilcilerimizi ve Ermenistan ile sorunlu ilişkiler dolayısıyla Ermeni dostlarımızı göndermemizi talep ediyor. O ayrıca bizden orada (Türkiye'de) daimi temsilcilik, basım evi, kütüphaneler, kitap ve dergi yayınevleri açmamızı ısrarla talep ediyor. Onlar bu temsilcilikte gerek Müslümanların gerekse de saf Rusların çalışmasını istiyorlar. Tam bir propaganda özgürlüğüne sahip olacağız. Rusya'daki Sovyet sisteminin aşılandırılması mümkün olabilecektir, ancak bizim anladığımız Sovyet sistemi olmayacaktır. Zira burada her köylü kendi toprağına sahiptir ve köylerde ancak yavaş yavaş Komünizmi popüler hale getirmek mümkündür. Gerçek bir Sovyet sistemi olmadan böyle bir uygulamadan ben pek fayda görmüyorum. Bunlar ancak akılları karıştıracaktır. Askeri konulara gelince ise, Halil teçhizat ve para istiyor. Onlar bütün milliyetlerin kendi kaderlerini tayin etme hakkını kabul ediyor ve kopmalara ve özerkliklere hazırdırlar. Halil'in programı, Monro'nun Asya doktrini olup, bütün Asya halklarının Avrupa emperyalizmine karşı mücadeleyi öngörüyordu. O, Sovyet Rusya'yı Asya halklarının yegâne dostu olarak kabul ediyor ve biz olmadan öleceklerinin farkındalar. Kendi partizanlarını göndererek İran'da da bize yardım etmeye hazırdır. Ve bu mücadele hem Şah'a karşı, hem de derebeylerine karşı olacaktır. Bu mücadele de Tarım Devrimi için olacaktır. Şehir burjuvazisini ise şimdilik ilgilendirmiyor. Onun oradaki ajanları, bizim hem Afganistan,

hem Hindistan'daki siyasetimizi destekleyeceklerdir. Böylece Orta Doğu siyasetimizde ağırlık merkezimiz Türkiye'ye kayacaktır. Türkiye ile dolaysız bağlantı kurma ihtiyacı ise Ermenistan'ın demiryollarını kullanmamızı gerektirecektir. Bunun için de Ermenistan ile bir anlaşma yapmalıyız. Gürcistan'ı da uyaralım ki, bizim Türkiye ile bağlantı kurmamız açısından ihtiyaç duyulan noktaları, İngiliz birlikleri tarafından ele geçirilmesine müsaade etmesinler. Silahları Azerbaycan bayrağı altında gönderebiliriz. Önümüzdeki dönemde askeri konularla ilgili sorunlar, bizim askeri yetkililerle Halil arasındaki görüşmede belli olacaktır.

Komünist Selamı ile Çiçerin

BELGE: 2

10-го Марта 1921 года.

Товарищу Л е н и н у.

Многоуважаемый

Владимир Ильич,

Предварительное проведение договоров через различные инстанции и в частности через Малый Совет возможно тогда, когда идет речь например о договоре с Бухарой, где мы можем позволить себе вносить все новые изменения и где нет особенной спешки. В других случаях это совершенно невозможно, можно сказать, что всякая возможность этого исключена. При вырабатываемом теперь договоре с Турцией нам во чтобы то ни стало необходимо кончить немедленно. Если на следующем заседании в субботу мы окончательно столкуемся с турками о тексте всех статей, необходимо будет тут же подписать этот текст. При таких случаях, как заключение договора с турками, с которыми приходится много торговаться, каждое слово, каждая запятая являются результатом долгой борьбы. Никаких изменений в этих случаях нельзя вносить, не начиная всю историю сначала. Турецкая делегация окончательно представит те или другие проэкты, окончательно примет ту или другую формулировку, и для нашей делегации совершенно невозможно принимать ту или другую статью не окончательно, а с дальнейшим перенесением во всякие инстанции. Когда мы с турками столкуемся о тексте, останется только ратификация. Турки представят договор на ратификацию Великому Национальному Собранию, мы представим его в В.Ц.И.К. или его Президиум. Ратификация означает принятие целиком, отказ в ратификации есть политический акт срыва данного договора. Частичные изменения при этом уже невозможны, идет речь о полном принятии или о срыве.

Я рассылаю членам Политбюро как старый текст договора, выработанный в прошлом году, так и новые предложения, частью принявшие уже окончательную форму, частью выдвинутые лишь по существу без окончательной формулировки. В субботу на заключительном заседании, если оно действительно будет таковым, можно еще будет предлагать изменения и дополнения, за исключением тех пунктов, по которым мы уже связались. Если в субботу мы столкуемся, будет безусловно необходимо тут же подписать принятые формулировки и сейчас же изготовить окончательные официальные экземпляры для окончательного подписания.

Я одновременно посылаю имеющиеся проэкты и предположения т.т. Лежаве и Курскому. Я прошу их немедленно прислать свои замечания, чтобы я мог иметь их в своем распоряжении в субботу.

С коммунистическим приветом

BELGE: 2

G. V. Çiçerin'in Türkiye ile Anlaşmanın İmzalanması İle İlgili Görüşmeler Hakkında V. İ. Lenin'e Yazdığı Mektup.

(Rossiyskiy Gosudarstvennıy Arhiv Sotsial'no-Politiçeskoy İstoriyi, Fon 159, Liste 2, Dosya 57, Sayfa 23-24.).

10 Mart 1921

Yoldaş Lenin'e

Saygıdeğer Vladimir İl'iç,

Farklı merciler ve örneğin Küçük Şura aracılığıyla ön görüşmelerin yapılması, ancak Buhara gibi ülkelerle yaptığımız anlaşmalar öncesinde mümkün olabiliyor. Zira bu tür durumlarda değişiklikler yapılabiliyor ve bu süreçler çok acil değildir. Diğer durumlarda ise bu kesinlikle mümkün değildir. Şimdi Türkiye ile imzalayacağımız anlaşma metnini acil bir şekilde bitirmeliyiz. Eğer Cumartesi günü yapacağımız bir sonraki toplantıda Türklerle anlaşmanın bütün maddeleri hakkında mutabakata varılırsa, o anlaşmayı hemen imzalamak gerekir. Türklerle anlaşma imzalanırken her zaman büyük pazarlıklar yapılmaktadır. Her nokta, her virgül, uzun mücadelenin sonucunda belirleniyor. Anlaşma görüşmeleri yeniden başlatılmadığı takdirde metinde hiçbir şekilde değişiklikler yapılamıyor. Türk delegasyonu bu projeyi kabul ettikten ve metni oluşturduktan sonra bizim delegasyonun da bunu kabul etmeme ve başka mevkilere gönderme gibi bir şansı yok. Biz Türklerle anlaşma metinler konusunda mutabakata vardığımızda, anlaşmanın tasdik edilmesi gerekmektedir. Türkler anlaşma metnini tasdik etmek üzere TBMM'ye sunuyorlar, biz ise Rusya Merkezi İcra Komitesi veya komite başkanına sunuyoruz. Anlaşmanın tasdiki, anlaşmanın tamamen kabul edildiği anlamına geliyor. Tasdik edilmediği takdir-

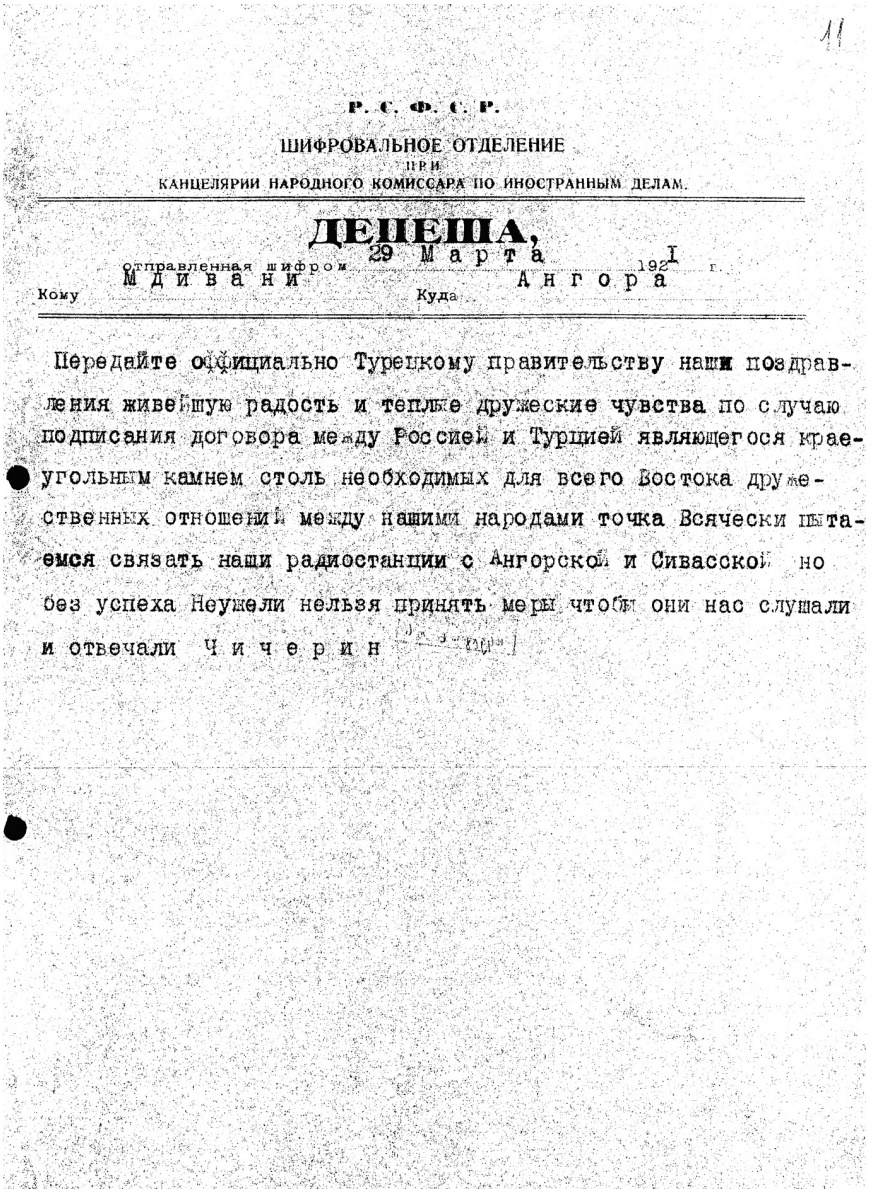
de ise söz konusu anlaşma iptal edilmiş oluyor. Bu durumda bir takım değişikliklerin yapılması da söz konusu değil. Anlaşma ya tamamen kabul edilir ya da reddedilir.

Ben Politbüro üyelerine daha geçen sene oluşturduğumuz anlaşma metninin eski halini de, artık kesinlik kazanan bir kısmının da özet olarak ileri sürdüğümüz ve daha kesin ifade edilmemiş haldeki yeni eklemeleri de gönderiyorum. Cumartesi günü yapılacak son toplantıda, tabiî ki eğer gerçekten de son toplantı olursa, mutabakata vardığımız konular dışında ekleme ve değişiklikler teklif edilebilecektir. Eğer Cumartesi günü anlaşırsak, kabul edilen formüllerin altına hemen imzaları atmak ve imzalanacak anlaşmanın son şekillerinin kopyalarını şimdiden hazırlamak gerekir.

Ben aynı zamanda yoldaş Lejava ve yoldaş Kurskiy'e mevcut projeleri ve tahminleri de gönderiyorum. Onlardan hemen kendi düşüncelerini göndermelerini de istiyorum ki, Cumartesi gününe kadar onlardan haberdar olayım.

Komünist Selamı ile Çiçerin

BELGE: 3

11

Р. С. Ф. С. Р.

ШИФРОВАЛЬНОЕ ОТДЕЛЕНИЕ
ПРИ
КАНЦЕЛЯРИИ НАРОДНОГО КОМИССАРА ПО ИНОСТРАННЫМ ДЕЛАМ.

ДЕПЕША,

отправленная шифром 29 Марта 1921 г.

Кому Мдивани Куда Ангора

Передайте официально Турецкому правительству наши поздравления живейшую радость и теплые дружеские чувства по случаю подписания договора между Россией и Турцией являющегося краеугольным камнем столь необходимых для всего Востока дружественных отношений между нашими народами точка Всячески пытаемся связать наши радиостанции с Ангорской и Сивасской но без успеха Неужели нельзя принять меры чтобы они нас слушали и отвечали Чичерин

BELGE: 3

G. V. Çiçerin'in Ankara'ya P. G. Mdivani'ye Gönderdiği Şifreli Telgraf. G. V. Çiçerin, Bu Telgrafta Mdivani'den Türk Hükümeti'ni, Rus-Türk Dostluk ve Kardeşlik Anlaşması'nın İmzalanması Dolayısıyla Tebrik Etmesini İstemektedir.

(Rossiyskiy Gosudarstvennıy Arhiv Sotsial'no-Politiçeskoy İstoriyi, Fon 5, Liste 1, Dosya 2117, Sayfa 11.)

Rusya Sovyet Federe Sosyalist Cumhuriyeti
Dışişleri Halk Komiseri Bürosu Bünyesindeki Şifre Bölümü

TELGRAF
Şifreli olarak 29 Mart 1921'de gönderilmiştir

Kime: Mdivani **Nereye: Ankara**

Türk Hükümeti'ne resmi olarak Rusya ile Türkiye arasında imzalanan anlaşma dolayısıyla tebriklerimizi, mutluluk ile sıcak ve dostça duygularımızı bildiriniz, ki bu anlaşma bütün Doğu'nun ihtiyaç duyduğu bizim halklarımız arasındaki dostça ilişkilerin temel taşıdır. Bizim radyo istasyonlarımız, Ankara ve Sivas istasyonları ile bağlantıya geçmeye çalışıyor, ancak bir türlü başaramıyorlar. Onların bizi dinlemelerini ve cevap vermelerini sağlamak mümkün değil midir?

Çiçerin

BELGE: 4

РОССІЙСКАЯ
ФЕДЕРАТИВНАЯ
СОЦІАЛИСТИЧЕСКАЯ
СОВѢТСКАЯ РЕСПУБЛИКА.

СОВѢТЪ
НАРОДНЫХЪ КОМИССАРОВЪ.

Москва, Кремль.
30/VI 191 г.
№ а7825

В СМѢТНЫЙ ОТДѢЛ ЦЕНТРАЛЬНОГО БЮДЖЕТНО-РАСЧЕТНОГО
УПРАВЛЕНИЯ НАРКОМФИНА

Пр. № 704 п. 8

П О С Т А Н О В Л Е Н И Е.

Совет Народных Комиссаров в заседании от 29 июня 1921 года,

П о с т а н о в и л:

Отпустить в распоряжение Наркомфина СЕМЬСОТ ПЯТЬДЕСЯТ МИЛЛИОНОВ руб./750.000.000 руб/ составляющих ОДИН МИЛЛИОН рублей /1.000.000 руб/ золотом, для производства платежа Афганистану, согласно мирному договору и ТРИ МИЛЛИАРДА СЕМЬСОТ ПЯТЬДЕСЯТ МИЛЛИОНОВ руб./3.750.000.000 руб./ составляющих ПЯТЬ МИЛЛИОНОВ руб./5.000.000 руб/ золотом для производства 2-го очередного платежа Турции, согласно мирному договору.

Председатель Совета
Народных Комиссаров: В. Ульянов (Ленин)

Секретарь:

Вх. № 2233

BELGE: 4

Türkiye'ye Verilmesi Kararlaştırılan Kredinin İkinci Taksidinin Ödenmesini Öngören Halk Komiserleri Meclisi'nin Kararı

(Rossiyskiy Gosudarstvennıy Arhiv Sotsial'no-Politiçeskoy İstoriyi, Fon 2, Liste 1, Dosya 19525, Sayfa 1.)

Rusya Sovyet Federe
Sosyalist Cumhuriyeti

Halk Komiserleri Meclisi

Moskova, Kremlin

30/VI/1921

No: a7825

Halk Maliye Komite Yönetimi'nin Merkezi Bütçe Hesap Bölümüne

Protokol No 704 madde. 2

KARAR

29 Haziran 1921 tarihinde toplanan Halk Komiserleri Meclisi aşağıdaki kararı aldı:

Yedi yüz elli milyon (750 000 000) ruble değerinde olan bir milyon (1 000 000) altın rubleyi barış anlaşması doğrultusunda Afganistan'a göndermek üzere ve üç milyar yedi yüz elli milyon (3 750 000 000) ruble değerinde olan beş milyon (5 000 000) altın rubleyi de barış anlaşması doğrultusunda ikinci taksit olarak Türkiye'ye verilmesi için Halk Maliye Komitesi'ne aktarılacaktır.

Halk Komiserleri Birliği Başkanı: Ulyanov (Lenin)

BELGE: 5

209

РОССИЙСКАЯ
СОЦИАЛИСТИЧЕСКАЯ
ФЕДЕРАТИВНАЯ
Советская Республика.

ПРЕДСЕДАТЕЛЬ
СОВЕТА
Народных Комиссаров.
—o—
Москва, Кремль.
30/VII 1921 г.
№ 935

т. КРАСИНУ.-

214

Обращаю Ваше внимание на телеграмму Нацаренуса из Трапезунда от 19/VII, о том, что там имеется возможность закупить большую партию угля, при чем он приводит цены на уголь, а равно большую партию хлеба. Достаньте тотчас себе копию этой телеграммы и добейтесь максимального ускорения дела, ибо может быть возможна существенная помощь Бакинской промышленности.

Известите меня о том, что предприняли.

ЛЕНИН.-

Верно: Н. Лепешинская

BELGE: 5

V. İ. Lenin'in Trabzon'dan Tahıl ve Kömür Satın Alımı ve Bakü'ye Yardım Edilmesi İle İlgili Dış Ticaret Halk Komiseri L. B. Krasin'e Yazdığı Mektup.

(Rossiyskiy Gosudarstvennıy Arhiv Sotsial'no-Politiçeskoy İstoriyi, Fon 2, Liste 2, Dosya 839, Sayfa 1.)

Rusya Sovyet Federe

Sosyalist Cumhuriyeti

Halk Komiserleri Birliği Başkanı

Moskova, Kremlin

30/VII/1921

No: 35

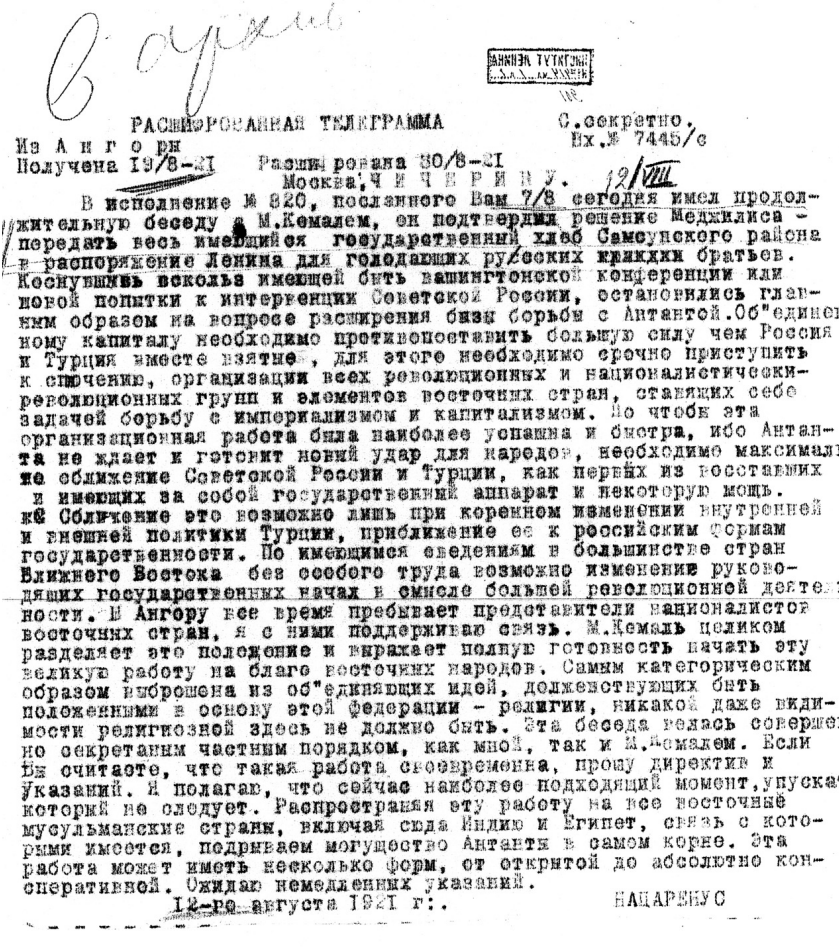
Yoldaş Krasin'e

Sizin dikkatlerinizi 19/VII tarihli Trabzon'dan Natsarenus'un gönderdiği ve oradan büyük miktarlarda kömür ve çok miktarda tahıl satın alma imkânı olduğuna dair telgrafa çekiyorum. O, kömür fiyatlarını da vermektedir. Bu telgrafın bir kopyasını ele geçirin ve işin yapılabilecek kadar hızlı halledilmesini sağlayınız. Zira Bakü sanayisine önemli yardımda bulunabiliriz.

Yaptığınız işten beni haberdar ediniz.

Lenin

BELGE: 6

РАСШИФРОВАННАЯ ТЕЛЕГРАММА
С.секретно.
Вх.№ 7445/с

Из Ангоры
Получена 19/8-21
Разшифрована 20/8-21
Москва, Ч И Ч Е Р И Н У.

В исполнение № 820, посланного Вам 7/8 сегодня имел продолжительную беседу с М.Кемалем, он подтвердил решение Меджлиса - передать весь имеющийся государственный хлеб Самсунского района в распоряжение Ленина для голодающих русских братьев. Коснувшись вскользь имеющей быть вашингтонской конференции или новой попытки к интервенции Советской России, остановились главным образом на вопросе расширения базы борьбы с Антантой. Об"единенному капиталу необходимо противопоставить большую силу чем Россия и Турция вместе взятые, для этого необходимо срочно приступить к свержению, организации всех революционных и националистически-революционных групп и элементов восточных стран, ставящих себе задачей борьбу с империализмом и капитализмом. Но чтобы эта организационная работа была наиболее успешна и быстра, ибо Антанта не ждет и готовит новый удар для народов, необходимо максимальное сближение Советской России и Турции, как первых из восставших и имеющих за собой государственный аппарат и некоторую мощь. Сближение это возможно лишь при коренном изменении внутренней и внешней политики Турции, приближение ее к российским формам государственности. По имеющимся сведениям в большинстве стран Ближнего Востока без особого труда возможно изменение руководящих государственных начал в смысле большей революционной деятельности. В Ангору все время прибывают представители националистов восточных стран, я с ними поддерживаю связь. М.Кемаль целиком разделяет это положение и выражает полную готовность начать эту великую работу на благо восточных народов. Самым категорическим образом выброшена из об"единяющих идей, долженствующих быть положенными в основу этой федерации - религии, никакой даже видимости религиозной здесь не должно быть. Эта беседа велась совершенно секретным частным порядком, как мной, так и М.Кемалем. Если Вы считаете, что такая работа своевременна, прошу директив и указаний. Я полагаю, что сейчас наиболее подходящий момент, упускать который не следует. Распространяя эту работу на все восточные мусульманские страны, включая сюда Индию и Египет, связь с которыми имеется, подрываем могущество Антанты в самом корне. Эта работа может иметь несколько форм, от открытой до абсолютно конспиративной. Ожидаю немедленных указаний.

12-го августа 1921 г:. НАЦАРЕНУС

BELGE: 6

S. P. Natsarenus'un TBMM'nin Rusya'da Açlık Çeken Halka Yardım Kararı ve Mustafa Kemal İle Yapılan Görüşme Hakkında G. V. Çiçerin'e Yazdığı Mektup.

(Rossiyskiy Gosudarstvennıy Arhiv Sotsial'no-Politiçeskoy İstoriyi, Fon 2, Liste 2, Dosya 839, Sayfa 1.)

Deşifre Telgraf

Ankara'dan — Çok Gizli, Giriş Belge No: 7445/c

19/8/1921 — Deşifre Ediliş Tarihi: 30/8/1921

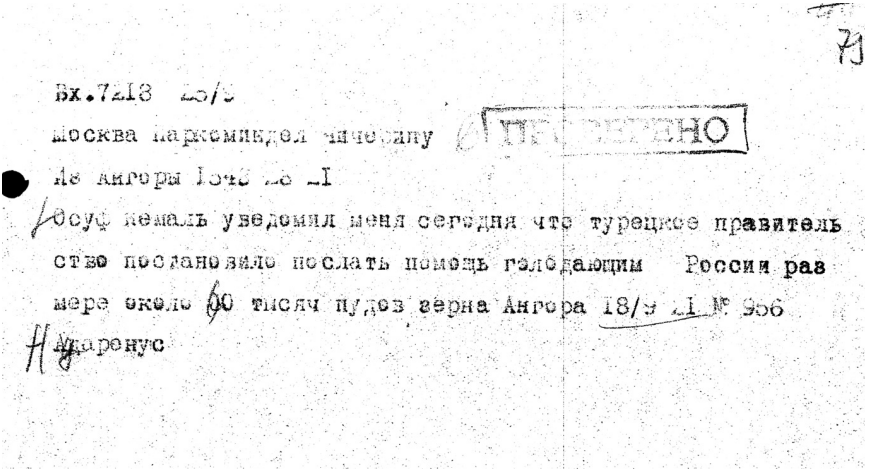
Moskova, Çiçerin'e

7/8/(1921)'de size 820 nolu görev belgesini gönderdikten sonra bugün (12/8/(1921) M. Kemal ile uzun bir görüşme yaptım. O, Samsun ilinde devlete ait bütün tahılın açlık çeken bütün Rus kardeşlere dağıtılmak üzere Lenin'e teslim edilmesine dair Meclis'in aldığı kararı onayladı. Muhtemelen gerçekleştirilecek Washington Konferansı veya Sovyet Rusyası'na karşı yeni bir askeri müdahale teşebbüsü konuları üzerinde fazla durmaksızın Antant ile mücadele temeli genişletme konusuna yoğunlaştık. Birleşmiş sermayeye, Rusya ile Türkiye'nin ortak gücünden daha büyük bir güç ile karşı koyulmalıdır. Bunun için kendilerine emperyalizm ve kapitalizm ile mücadeleyi amaç edinen Doğu ülkelerinin bütün devrimci ve milliyetçi devrimci kuruluş ve hareketleri birleştirme işine acilen başlamalıyız. Bu organizasyon işinin başarılı ve hızlı bir şekilde gerçekleştirilmesi gerekmektedir, çünkü Antant hiç beklemeden halklara karşı yeni darbeler hazırlamaktadır. Bu bağlamda onlara ilk olarak karşı çıkan, devlet yapısına ve belli bir güce sahip olan Rusya ile Türkiye'nin olabildiğince yakınlaşması gerekmektedir. Bu yakınlaşma da ancak Türkiye'nin iç ve dış politikasının köklü bir

şekilde değişmesi ve Rus devlet yapısını benimsemesi ile mümkün olabilecektir. Eldeki bilgilere göre, Yakın Doğu'nun birçok ülkesinde fazla çaba sarf edilmeden büyük devrim faaliyetleri sayesinde devlet yönetimleri değiştirilebilir. Doğu ülkelerin milliyetçi çevreleri Ankara'ya her zaman geliyorlar ve ben onlarla iletişim içindeyim. M. Kemal de bu görüşü tamamen paylaşmakta ve Doğu halklarının hayrına olan bu büyük çalışmayı başlatmak için hazır olduğunu belirtmektedir. Söz konusu federasyonun temelini oluşturacak ortak fikirlerin arasından din faktörü kesin bir şekilde çıkartılmıştır. Zahiri bir şekilde bile din faktörüne yer verilmemelidir. Bu görüşme hem benim tarafımdan, hem de M. Kemal tarafından çok gizli bir şekilde gerçekleştirildi. Eğer siz böyle bir çalışma yapmanın zamanı geldiğini düşünüyorsanız, talimat ve emirlerinizi bekliyorum. Bana göre, böyle bir zaman gelmiş ve bu fırsatı kaçırmamak gerekiyor. İletişimi devam ettirdiğimiz Hindistan ile Mısır da dâhil olmak üzere bütün Müslüman ülkelerinde bu faaliyetleri yayarak, Antant'ın gücünü en temelden sarsıyoruz. Bu çalışmalar da açık ve çok gizli olmak üzere farklı şekillerde yürütülebilir. Sizden acil emir bekliyorum.

12 Ağustos 1921 Natsarenus

BELGE: 7

Вх.7218 25/9

Москва Наркоминдел Чичерину

Из Ангоры 16ч 20 м 21

Юсуф Кемаль уведомил меня сегодня что турецкое правитель
ство постановило послать помощь голодающим России раз
мере около 50 тысяч пудов зерна Ангора 18/9 21 № 966

Нуланус

BELGE: 7

S. P. Natsarenus'un Türk Hükümeti'nin Aldığı "Rusya'da Açlık Çeken Halka 60 Bin Pud Tahıl Yardım Etme" Kararı İle İlgili Yusuf Kemal'den Aldığı Haber Hakkında G. V. Çiçerin'e Gönderdiği Telgraf.

(Rossiyskiy Gosudarstvennıy Arhiv Sotsial'no-Politiçeskoy İstoriyi, Fon 159, Liste 2, Dosya 56, Sayfa 75.)

Gelen. 7218 26/9

Moskova, Dışişleri Halk Komitesi Çiçerin'e

Ankara'dan 1643 23 21

Yusuf Kemal bugün bana Türk Hükümeti'nin Rusya'daki aç nüfusa yardım olarak 60 bin pud (1 pud= 16.38 kilo) tahıl gönderilmesi kararını aldığını bildirdi. 18/9/1921 No 956

Natsarenus

BELGE: 8

38

КАРССКАЯ КОНФЕРЕНЦИЯ.

Наркоминделом получены из Карса следующие телеграммы:

1) От представителя РСФСР тов.Ганецкого:

"Делегации прибыли в Карс 26 сентября и были встречены на вокзале губернатором, высшим командованием, городским головой и местным населением. После приема парада почетного караула делегации проследовали в город сперва с визитом к Караберкирпаше, а затем в отведенные им помещения. Вдоль пути следования делегаций стояли шпалерами войска с оркестрами музыки и местное население, приветствовавшее проезжающих делегатов. В 7 час. состоялось открытие конференции. Речи были произнесены Карабекир-пашей, тов.Ганецким и т.Мравяном от имени делегаций Закавказских республик. Площадь перед зданием конференции была иллюминирована, около здания конференции выстроен почетный караул и военные оркестры. После заседания делегатами произнесены на площади при большом стечении народа речи встреченные громкими аплодисментами. Ганецкий".

2) От представителя ССРГ:

"26 сентября, около 12 час.дня наши делегации благополучно прибыли в Карс. В Караклисе и Александрополе поезд был приветствован армянским пролетариатом с хорами музыки, В речах высказывалась уверенность, что крупная задача установления добрососедских отношений между двумя народами будет выполнена на конференции. На турецкой границе делегации были встречены парадом войск и депутатами, приветствовавшими нас от имени Карабекира. Встреча в Карсе поражала своей торжественностью и искренностью. В числе встречающих были консулы РСФСР тов.Норман, АССР Гаджи Бейли, ССРА Саркисьян,

39 2.

командный состав войск и масса народа. По всему пути стояли шпалеры войск. Толпы народа встречают нас аплодисментами и кликами приветствия. Весь город и крепость украшены флагами Турции и Советских республик. После обмена визитами постановлено открыть конференцию сегодня же вечером. Торжественное открытие конференции состоялось в 7 час.веч. По взаимном просмотре полномочий, признанных законно правильными, Кара-Бекир речью приветствовал представителей советских республик, прибывших для заключения договора братства и дружбы против общего врага - империалистов запада и об'явил конференцию открытой. С ответными речами выступали и наши представители. Окончание речи каждого представителя сопровождалось торжественными звуками Интернационала исполняемого хором музыки. Город и крепость иллюминованы, сожжен фейерверк. По выходе делегатов конференции из помещения толпа народа, запрудившая площадь перед зданием конференции, устроила грандиозную манифестацию с факельным шествием и хорами музыки. Представители Советских республик вошли в середину манифестантов и произнесли соответствующие речи, покрытые бурными аплодисментами. Элиава. Шахтахтинский."

"Правда Грузии" № 177,
4 октября 1921 г.

BELGE: 8

Kars Konferansı ve Türkiye İle Kafkasya'daki Sovyet Cumhuriyetleri Arasında Anlaşmanın İmzalanması Hakkında Pravda Gruziyi Adlı Gazetede Çıkan Yazı.

(Rossiyskiy Gosudarstvennıy Arhiv Sotsial'no-Politiçeskoy İstoriyi, Fon 298, Liste 1, Dosya 108, Sayfa 38-42.)

KARS KONFERANSI

Dışişleri Halk Komitesi Kars'dan aşağıdaki telgrafları almıştır:

1) Rusya Sovyet Federe Sosyalist Cumhuriyeti temsilcisi yoldaş Ganetskiy'den:

"Delegasyon Kars'a 26 Eylül günü ulaştı ve vali, yüksek komutan, şehir başkanı ve halk tarafından istasyonda karşılandı. Şeref kıtası gösterisinden sonra delegasyon, şehre gitti ve ilk olarak Karabekir Paşa'yı ziyaret etti, daha sonra ise kendilerine ayrılan binaya gittiler. Delegasyon üyelerinin gittiği yolun kenarında ise iki sıra şeklinde askerler, müzik orkestrası ve yerel halk dizilmiş ve delegasyonu selamlıyorlardı. Konferans, saat yedide açıldı. Karabekir Paşa, yoldaş Ganetskiy ve yoldaş Mravyan, Kafkasya cumhuriyetleri adına birer konuşma yaptılar. Konferans binasının önündeki meydan ışıklandırılmış, binanın iki yanında şeref kıtası ve askeri orkestra hazır bulunmuştur. Toplantı bittikten sonra delegeler, meydanda toplanan kalabalık kitlelere hitaben konuşmalar yaptılar. Halk kendilerini güçlü ve sürekli alkışlarla karşıladı. Ganetskiy."

2) Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti

"26 Eylül'de saat yaklaşık 12:00'de bizim delegasyonlar sağ-salim Kars'a ulaştılar. Karakilise ve Gümrü'de tren, Ermeni proletaryası tarafından coşku ve müzikle karşılandı. Yapılan konuşmalar-

dan halklar arasında dostluk münasebetlerin kurulmasını öngören en önemli amaca konferans sırasında ulaşılacağına dair güvenin olduğu anlaşılmaktadır. Türk sınırında ise delegasyonlar, bizleri Karabekir Paşa'nın adına selamlayan milletvekiller ve gösteri yapan askerler karşıladı. Kars'taki görüşme, samimiyet ve tören havası ile şaşırtıyordu. Karşılayanların arasında Rusya Sovyet Federe Sosyalist Cumhuriyeti'nin Konsolosu yoldaş Norman, Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Konsolosu Hacı Beyli, Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Konsolosu Sarkisyan, komuta heyeti ve halk kitleleri vardı. Yol boyunca askerler iki sıra şeklinde dizilmişlerdi. Halk kitleleri ise bizleri alkış ve selamlama çığlıkları ile karşılıyordu. Bütün şehir ve kale, Sovyet ve Türk bayraklarıyla süslenmişti. Karşılıklı ziyaretler yapıldıktan sonra bugün akşam konferansın açılışına karar verildi. Konferansın resmi açılışı bu akşam saat yedide yapıldı. Kanuni olarak doğru bulunan yetkilerin karşılıklı olarak kontrol edilmesinden sonra Karabekir, ortak düşman olan Batı emperyalistlerine karşı kardeşlik ve dostluk anlaşması için gelen Sovyet cumhuriyetlerinin temsilcilerini selamlayarak bir konuşma yaptı ve konferansın resmen açıldığını ilan etti. Bizim temsilcilerimiz de cevabî konuşmalar yaptılar. Her temsilcinin konuşmasının sonunda müzik korosu, törenle Enternasyonel'i söyledi. Şehir ve kale ışıklandırıldı, havayi fişek gösterisi yapıldı. Delegasyon üyeleri binadan çıkarken konferans binasının önündeki meydanı dolduran halk kitleleri, müzik korosu ve fener alayı ile gösteri yaptılar. Sovyet cumhuriyetlerinin temsilcileri göstericilerin arasına girerek ortama uygun konuşmalar yaptılar. Halk kitleleri de onları coşkulu bir şekilde alkışladılar. Eliava. Şahtahtinskiy."

Pravda Gruziyi, No 177,
4 Ekim 1921.

BELGE: 9

19 ноября 1921 г.

Товарищу С т а л и н у.

Уважаемый Товарищ,

Мне часто приходила мысль, что для большей успешности наша политика в Турции, в настоящее время страдающая узко-политической односторонностью, должна была бы быть восполнена более активной экономической политикой. Известный Вам тов.Ельский, много размышлявший о нашей политике в Турции и наблюдавший за ней глазами марксиста, развил мне целый план такой активной экономической политики, которая, по его убеждению, могла бы отчасти проводиться уже теперь, несмотря на нашу разруху. Одна борьба за национальное освобождение недостаточна для противодействия мировым экономическим законам. В Афганистане, при содействии Джемаля уже проводится целая система мер для экономического развития страны. В Монголии, где у нас имеется крупная сила в лице тов.Шумяцкого, рядом с чисто политической нашей работой проводится и экономическая политика, долженствующая принести выгоды и Монголии и нам. Для того, чтобы Турция в конце концов не попала под экономическую власть мирового капитала, мы должны были бы помочь ей создать базис для сопротивления этому. Мы у нее отнимаем кварцянскую медь, между тем бы должны были бы ей давать средства развития своих естественных богатств, которыми могли бы воспользоваться и мы. Тов.Ельский указывает на ряд заводов, которые остаются у нас неиспользованными и могли бы быть переданы Турции вместе с небольшим штатом специалистов для развития в Турции самостоятельной промышленности. Надо было бы также придти к соглашению с турецким правительством об отправке им в Россию молодых людей для приобретения агрономического и технического образования. Я бы очень просил Вас высказаться по этому поводу, так как я желал бы выяснить, стоит ли дальше разрабатывать это предположение и собирать

материалы для его конкретизации.

В этом же направлении уже возникали у нас предположения и по отношению к Персии. Одновременно, независимо друг от друга, и тов.Ротштейн в Тегеране и Наркомвнешторг в Москве, выступили с проектом создания нашего банка в Тегеране для финансирования нашей торговли и для содействия экономической деятельности персов. Тов.Шейнман, считая, что этот проект потребует у нас слишком больших средств, противопоставил ему проект создания в Персии отделений нашего госбанка. Уже предпринимаются шаги для привлечения в Персию германского промышленного капитала, который в нынешней политической обстановке не представляет тех же опасностей, как антантовский. Та линия, которую мы проводим в Персии и которую до сих пор Вы вполне одобряли имеет целью модернизацию всей экономической области Персии, как единого целого, вместо поддержки старых центробежных тенденций. Предпосылкою развития рабочего революционного движения должно быть экономическое объединение и экономическое развитие страны. Если мы хотим успешно бороться против того, чтобы это экономическое развитие приняло форму экономического захвата страны мировым капиталом, мы должны и в Персии предоставлять ей ... для самостоятельного экономического развития. Очень прошу Вас высказаться по этим вопросам.

С коммунистическим приветом

тов. Сулейман! На прилож[ение] ли мне копию вашего отзыва т[ов.] Ч[ичерину]? По-моему, надо.
29/XI Ленин

BELGE: 9

G. V. Çiçerin'in Türk Ekonomisinin Gelişmesi İçin Türkiye'ye Destek Verilmesi Teklifini İçeren İ. V. Stalin'e Yazdığı Mektup. Mektubun Sonunda V. İ. Lenin'in Notu Yer Almaktadır.

(Rossiyskiy Gosudarstvennıy Arhiv Sotsial'no-Politiçeskoy İstoriyi, Fon 2, Liste 1, Dosya 25745, Sayfa 1-2.)

19 Kasım 1921

Yoldaş Stalin'e

Saygıdeğer Yoldaş

Dar siyasi tek taraflılıkla sürdürdüğümüz Türkiye'ye yönelik siyasetimizin daha başarılı olması için ekonomi alanında büyük adımlar atarak, daha büyük başarılara ulaşabileceğimizi çok sık düşünüyorum. Sizin de tanıdığınız Yoldaş El'skiy, ki o, bizim Türkiye siyasetimizi çok düşünüyor ve bu siyaseti Marksist açıdan takip ediyor, aktif ekonomik planlar konusunda bana çok sayıda fikir verdi. Ona göre, bizlerin şimdi yaşadıkları sıkıntılara rağmen bunların bir kısmı şimdiden uygulanabilir. Milli bağımsızlık için tek başına mücadele, dünyanın ekonomi kanunlarına karşı koymak için yeterli değildir. Afganistan'da Cemal'in de yardımıyla ülkenin ekonomik olarak gelişmesi için bir takım önlemler alınmaktadır. Yoldaş Şemyatskoy gibi önemli gücümüzün olduğu Moğolistan'da da siyasi alandaki çalışmalarımızın yanı sıra ekonomi alanında da bir takım adımlar atılmaktadır ki, bunların hem Moğolistan'a hem de bize fayda getirmesi gerekmektedir. Nihayetinde Türkiye'nin de dünya sermayesinin ekonomik hakimiyeti altına girmemesi için biz, Türkiye'ye buna karşı mücadele edecek temeli kurmasında yardımcı olmalıyız. Biz Türkiye'nin kuvars bakırını alıyoruz, halbuki kendi doğal zenginliklerini işlemeleri için araç gereçle-

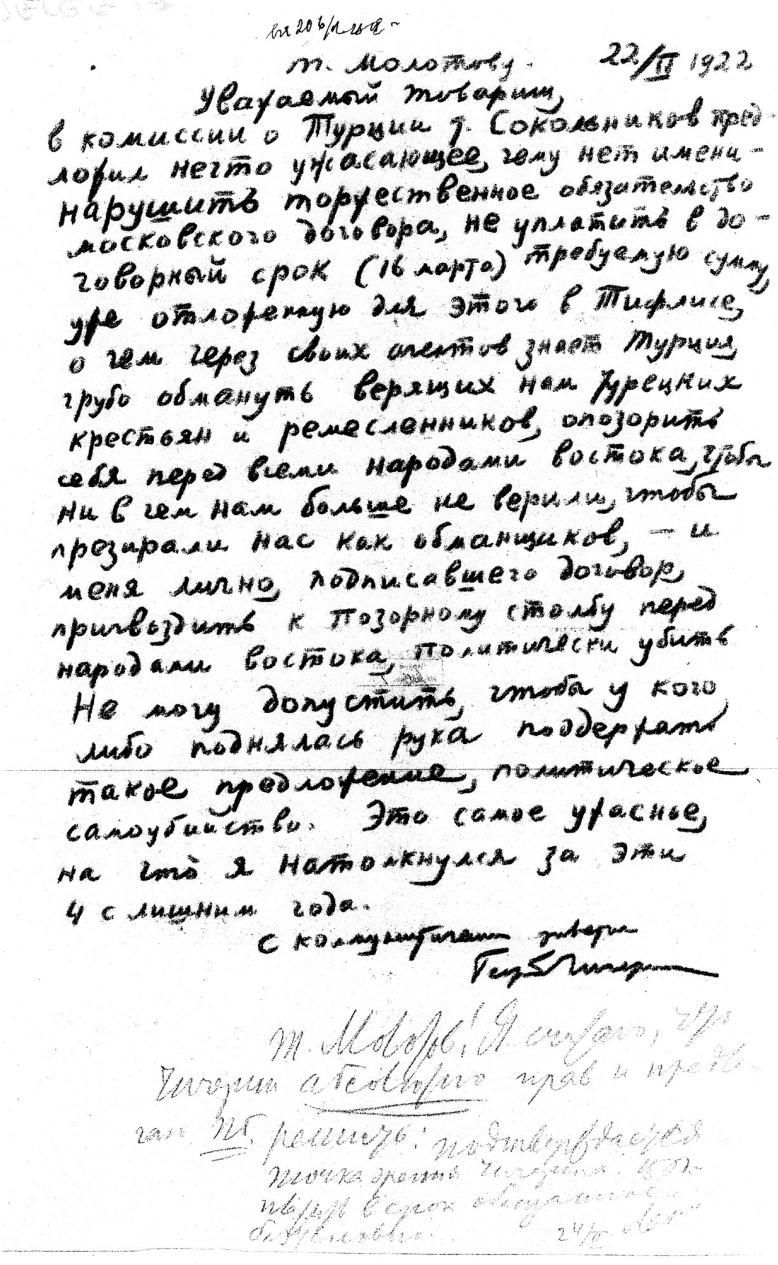
ri verebiliriz ki, bundan biz de faydalanabilirdik. Yoldaş El'skiy, bizim kullanmadığımız birkaç fabrikanın olduğunu ve Türkiye sanayisinin gelişmesi için onları küçük personeli ile birlikte Türkiye'ye devredebileceğimizi söyledi. Yine Türk hükümetiyle onların, tarım ve teknik alanlarda eğitim almaları için Moskova'ya genç uzmanlarını göndermeleri konusunda anlaşma yapmalıyız. Ben sizin bu konuda görüş bildirmenizi rica ediyorum. Çünkü bu konu üzerinde durup durmayacağımı ve konuyla ilgili materyaller toplayıp toplamayacağımı bilmeliyim.

Aynı konularla ilgili İran'a yönelik de düşüncelerimiz olmuştu. Birbirinden bağımsız olarak aynı zamanda gerek Tahran'da bulunan Yoldaş Rotşteyn gerekse de Moskova'daki Dış Ticaret Halk Komitesi, İran'da ticaretimizi finanse etmek ve İranlıların ekonomik faaliyetlerini desteklemek için Tahran'da bizim bankamızın kurulması projesini ortaya atmışlardı. Yoldaş Şeynman, bu projenin çok masraflı olacağını düşünerek İran'ın bizim devlet bankasının şubesinin açılmasını teklif etti. Şimdilerde İran'a Alman sanayi sermayesinin getirilmesi için çabalar sarf edilmektedir. Ancak şimdiki siyasi ortamda bunlar, Antant kadar tehlikeli değillerdir. Bizim bugüne kadar izlediğimiz ve sizin de uygun gördüğünüz İran siyasetimiz, eski merkezkaç eğilimleri desteklemekten ziyade bir bütün olarak İran'ın ekonomik bölgelerinin modernleştirilmesini öngörmektedir. Halk devrim hareketlerinin gelişmesinin koşulu, ülkenin ekonomik olarak birleşmesi ve gelişmesi olmalıdır. Ekonomik gelişme sürecinin, dünya sermayesinin hakimiyetine girmesine karşı hızlı bir şekilde mücadele etmek istiyorsak biz İran'a bağımsız ekonomilerini geliştirmeleri için temel yaratmalıyız. Lütfen bu konularla ilgili görüşünüzü bildiriniz.

Komünist Selamı ile Çiçerin

Yoldaş Stalin, Çiçerin'e yazdığınız cevabın kopyasını
bana da gönderebilir misiniz. Bana göre, o haklı.
20/XI Lenin

BELGE: 10

т. Молотову. 22/II 1922

Уважаемый товарищ,

в комиссии о Турции т. Соколников предложил нечто унижающее, кому нет именно нарушить торжественное обязательство московского договора, не уплатить в договорной срок (16 марта) требуемую сумму, уже отложенную для этого в Тифлисе, о чем через своих агентов знает Турция, грубо обмануть верящих нам турецких крестьян и ремесленников, опозорить себя перед всеми народами востока, чтобы ни в чем нам больше не верили, чтобы презирали нас как обманщиков, — и меня лично, подписавшего договор, привезти к позорному столбу перед народами востока, политически убить. Не могу допустить, чтобы у кого либо поднялась рука подержать такое предложение, политическое самоубийство. Это самое ужасное, на что я натолкнулся за эти 4 с лишним года.

С коммунистическим приветом

Г. Сокольников

т. Молотов! Я считаю, что [illegible] решение, подтверждающее точку зрения т. Сокольникова, [illegible]

BELGE: 10

G. V. Çiçerin'in Bazı Yetkililerin Türkiye İle Varılan Anlaşmayı Yerine Getirmeme Konusu İle İlgili Protestolarını Bildiren ve V. M. Molotov'a Hitaben Yazılan Mektup. Mektubun Sonunda V. İ. Lenin'in Notu Yer Almaktadır.

(Rossiyskiy Gosudarstvennıy Arhiv Sotsial'no-Politiçeskoy İstoriyi, Fon 2, Liste 1, Dosya 22843, Sayfa 1.)

22/2/1922

Yoldaş Molotov'a

Saygıdeğer Yoldaş

Türkiye ile ilgili komisyonda yoldaş Sokol'nikov, korkunç bir teklifte bulundu ki, bunu nitelendirmek bile güçtür. O, Moskova Anlaşması'nın taahhütlerini yerine getirmemeyi ve belirlediğimiz tarihe (16 Mart) kadar belirlenen miktarı ödememeyi teklif etti. Halbuki bu miktar bu iş için Tiflis'de ayrılmış ve kendi ajanları vasıtasıyla Türkiye de bunu öğrenmiş bulunmaktadır. O (Sokol'nikov) böylece bize güvenen Türk köylü ve zanaatkârları kandırmayı, bütün Doğu'nun halkları önünde kendimizi rezil etmeyi, bize bir daha inanmamalarını ve bizi yalancı olarak nitelendirerek bizden nefret etmelerini sağlamayı ve anlaşmayı bizzat imzalayan beni Doğu halklarının önünde rezalet çarmıhına germeyi ve siyasi olarak öldürmeyi teklif etmektedir. Siyasi intihar anlamına gelecek bu teklifi destekleyecek şekilde birilerinin el kaldırmasına müsaade edemem. Bütün bunlar, son dört küsür yılda karşılaştığım en korkunç şeydir.

Komünist Selamı ile Çiçerin

Yoldaş Molotov, Çiçerin'in tamamen haklı olduğunu düşünüyor ve teklif ediyorum: Çiçerin'in görüşünü haklı bulmak ve ödemeyi belirlenen sürede gerçekleştirmek,

24/2/1922, Lenin

BELGE: 11

К о п и я.-

П Р И Л О Ж Е Н И Е

К ПРОТОКОЛУ № 94 К ПУНКТУ 6-а ЗАСЕДАНИЯ ПОЛИТБЮРО ЦК от 9/11-22 года.

В целях укрепления нашего влияния в Турции предлагаю:

1.Немедленно выплатить недоданнне за 1921 г. 3 1/2 миллиона руб. (срок истекает в марте т.г.)

2.Признать необходимым выдать в кратчайший срок еще 10 миллионов следуемые за 1922 г.

3.Оказать помощь военнным снаряжением.

4.Оказать помощь в отношении ремонта судов и других подобных требований турок.

5.Признать необходимым установления с Турцией регулярных торговых и вообще экономических сношений. Поручить Наркомвнеторгу принять необходимые меры в частности установить регулярные рейсы морем.

6.Тоже самое в отношении культурных связей. Поручить Наркомпросу разрешить вопрос о закреплении приема турецких студентов в наши учебн.заведения. Ему же выяснить возможность оказания помощи Турции учебными пособиями, типографскими средствами и пр.Признать желательнным установление планомерных связей Наркомпроса с Наркомпросом Турции путем посылки соответствующих комиссий и проч.

7.Дать общую директиву всем связаннм с Турцией Совреспубликами и твердо держаться благожелательных позиций и содействовать дальнейшему закреплению дружественных отношений.

Москва 9/11-22г.

М. ФРУНЗЕ

Верно: Е. ШЕРЛИНА.

С копией в е р н о: /Е.Шерлина./ Е. Шерлина

8/1-1926 г.

(ЗМБ-ко)

BELGE: 11

9/11/1922 Tarihinde Yapılan Politbüro Merkezi Komite'nin Toplantısı'nın 94 No'lu Protokolü'ndeki 6-a Maddesine Ek

(Rossiyskiy Gosudarstvennıy Arhiv Sotsial'no-Politiçeskoy İstoriyi, Fon 17, Liste 3, Dosya 261, Sayfa 2, 7.)

Türkiye'de etkimizi artırmak için şunları teklif ediyorum:

1. Türkiye'ye 1921'de vereceğimizi vaat ettiğimiz 3.5 milyon rubleyi derhal ödemek (süre Mart ayında sona ermekte).
2. 1922 yılı için en kısa zamanda 10 milyon ruble ödeme yapılması gerektiği kararını almak.
3. Askeri teçhizat yardımında bulunmak.
4. Gemi onarımı ve Türklerin yardım istedikleri diğer alanlarda da yardım etmek.
5. Türkiye ile daimi ticari ve ekonomik ilişkilerin kurulmasının gerekliliğini kabul etmek. Dış Ticaret Halk Komitesi, iki ülke arasında deniz seferlerini başlatmak için ihtiyaç duyulan hazırlıkları yapacak.
6. Aynı şeyler kültürel ilişkiler için de geçerlidir. Eğitim Halk Komitesi, Türk öğrencilerinin bizim eğitim müesseselerine kaydının yapılmasını sağlayacak. Eğitim Halk Komitesi'ne Türkiye'ye ders araçları, matbaa teçhizatı vs. temini ile imkânların araştırılmasına dair görev vermek. İki ülkenin eğitim halk komiteleri arasında karşılıklı ziyaretler yapılarak daimi bağlantılar kurmak.
7. Türkiye ile irtibatta bulunan bütün Sovyet cumhuriyetlerine, Türkiye'ye karşı iyi tutum sergilemeleri ve Türkiye ile ikili ilişkilerini dostça geliştirmeleri gerektiğine dair bir talimat vermek.

Moskova 9/11/1922 M. Frunze

BELGE: 12

С.С.С.Р.
НАРОДНЫЙ КОМИССАРИАТ
ПО ИНОСТРАННЫМ ДЕЛАМ.-

27 Ноября 25г.-
№ 35/10081

21693 2 Пост
Прод. регул. СЕКРЕТНО.-

т. ЦУРЮПА Наркомвнешторг и Внуторг.
т. СТОМОНЯКОВУ. " РАССЕКРЕЧЕНО
т. ШЕЙНМАНУ - " "
т. ДЗЕРЖИНСКОМУ - В.С.Н.Х. СССР.
т. ТРОЦКОМУ - Г.К.К.
т. ЛЕЖАВА - Председателю Совета Восточной Палаты.
т. СТЕЦКОМУ. - НК Р.К.И.-

Уважаемый Товарищ,

Согласно последним телеграммам, полученным от нашего Полпредства в Ангоре, Турецкое Правительство уже приступает к подготовке организации смешанных обществ по турецкой внешней торговле. Я уже сообщал Вам о плане турецкого правительства ввести государственную монополию на основные виды турецкого импорта, с осуществлением ее через посредство смешанных обществ с участием турецкого государственного капитала. Вопрос о форме торговли не монопольными видами товаров оставался пока открытым. В настоящее время турецкое правительство, в лице министра иностранных дел и министра торговли, сделало нашему Полпредству в Ангоре оффициальное предложение организовать смешанное советско-турецкое экспортно-импортное общество для торговли не монополизированными видами товаров. Согласно предложению турецкого правительства, пайщиками в это общество с нашей стороны должны вступить Аркос и НКВТ. По мысли турок в это же общество должен быть втянут "Руссотюрк", который, как самостоятельная единица, повидимому, должен быть распущен. С турецкой стороны пайщиками намечаются Горный и Промышленный банки, а также, может быть, и Сельхозбанк. Можно предположить, что при разработке этого плана турки взяли за основу работы "Руссотюрка", намотив расширение ее масштаба и участия в ней турецкого государственного капитала. Торговые операции намечаемого общества в области экспорта будут развиваться по хлопку, сухофруктам, лимонам, апельсинам и белони,

- 2 - 264

в в области импортных операций деятельность общества намечена по цементу, мануфактуре, сельско-хозяйственным машинам, резиновым и галантерейным изделиям. Все эти товары пока не будут входить в круг монополизированных товаров и торговля ими не будет производиться смешанным обществом на монопольных началах. Таким образом, турецкие купцы и иностранные фирмы, повидимому, будут иметь право вести торговлю этими товарами наравне с смешанными обществами.

Поскольку это предложение имеет официальный характер и поскольку оно дает нам возможность немедленно закрепить свое положение в торговой системе Турции, Наркоминодел считает необходимым немедленное приступление к переговорам с турками по этому вопросу. Здесь уже сказалось неудобство отсутствия в Анкоре торгпреда, который по последним сведениям уже выехал из Константинополя в Анкору для ведения переговоров. Наркоминодел считает необходимым, чтобы турецкие предложения были в срочном порядке проработаны, и чтобы т.Юрьеву были немедленно отправлены соответствующие инструкции, которые дали бы ему возможность договориться с турецким правительством. Ввиду серьезного политического значения, связанного с этим делом, является безусловно необходимым , чтобы переговоры между т.Юрьевым и турецким правительством проходили при полной согласованности т.Юрьева с нашим Полпредством в Анкоре.

Считаю нужным отметить, что экспортно-импортная работа намеченного смешанного общества будет, по мысли турок, проводиться путем непосредственной связи с турецкой кооперативной сетью, на развитие которой направлено в настоящий момент внимание турецкого правительства.

Об отдаваемых Вами распоряжениях не откажите поставить меня в известность.-

С коммунистическим приветом- / АРАЛОВ/.-

BELGE: 12

Aralov'un SSCB Dış Ticaret Halk Komitesi'ne Ortak Sovyet-Türk Ticaret Şirketi'nin Kurulması İle İlgili Yazdığı Mektup.

(Rusya Devlet Ekonomi Arşivi, Fon 413, Liste 2, Dosya 2043, Sayfa 264-265.)

SSCB

Dışişleri Halk Komitesi

27 Kasım 1925

No: VB/10081

GİZLİ

Yoldaş Tsurüpa'ya
Yoldaş Stomonyakov'a
Yoldaş Şeynman'a
Yoldaş Djerzinskiy'e
Yoldaş Troçkiy'e
Yoldaş Lejava'ya
Yoldaş Steçkoy'a

Sayın Yoldaş,

Ankara'daki temsilcimizden aldığımız son telgraflara göre Türk Hükümeti, Türkiye dış ticareti ile ilgili ortak şirketler kurmaya yönelik hazırlıklar başlatmıştır. Ben daha önce de size Türk Hükümeti'nin ithalat mallarını devletin tekeline geçirmeye dair planlar yaptığını ve bunu da ortak şirketler aracılığıyla Türk devlet sermayesi ile yapmaya hazırlandığını belirtmiştim. Şimdi ise Türk Hükümeti'ni temsilen Dışişleri Bakanı ve Ticaret Bakanı, Ankara'daki temsilciliğimize ortak Sovyet-Türk İhracat-İthalat şirketini kurma ve devletin tekeline geçmeyen malların ticaretini yapma teklifinde bulundular. Türk Hükümeti'nin teklifine göre, bizim tarafımızdan bu

ortak şirkette Arkos ve Dış Ticaret Halk Komitesi pay sahibi olacaklar. Türklerin düşüncesine göre, Russotürk de bu ortak şirkete katılmalı ve büyük ihtimalle bunun bağımsız bir şirket olarak varlığına son verilmeliydi. Türk tarafını ise bu ortak şirkette Sınai Bankası ve belki de Ziraat Bankası temsil edecekti. Bu planı oluştururken Türklerin Russotürk'ün çalışmalarını temel aldıklarını, bunun (Russotürk) çalışma alanını genişletme ve Türk sermayesini de dahil etmek istediklerini tahmin edebiliriz. Kurulacak ortak şirketin ihracat kalemini pamuk, kurutulmuş meyve, limon, portakal ve ..... oluşturacak; ithalat operasyonları ise çimento, kumaş, tarım teknolojisi, lastik ve silikat ürünleriyle sınırlıydı. Bütün bu ürünler şimdilik devletin tekeline alınmış değildir ve onların ticaretini ortak şirket yapacaktır. Böylece Türk tüccarlar ve yabancı şirketler büyük ihtimalle ortak şirketlerle eşit bir şekilde adı geçen ürünlerin ticaretini yapabileceklerdir.

Bu teklif, resmi nitelik taşıdığından ve Türk ticaret sisteminde konumumuzu güçlendirme imkânı tanıdığından dolayı, Dışişleri Halk Komitesi, derhal konuyla ilgili Türklerle görüşmelere başlanmasını gerekli görmektedir. Burada Ankara'da ticari temsilcisinin bulunmamasının yarattığı zorluklardan bahsedilmişti. Son bilgilere göre o, görüşmeler yapmak için İstanbul'dan Ankara'ya doğru yola çıkmıştır. Dışişleri Halk Komitesi, Türk tarafının yaptığı tekliflerin derhal incelenmesini ve Türk Hükümeti ile anlaşma imkânı tanıyacak uygun talimatları yoldaş Yuryev'e bir an gönderilmesini istemiştir. Bu iş, büyük siyasi önem arz ettiğinden yoldaş Yuryev ile Türk hükümeti arasındaki görüşmelerin, Yuryev'in Ankara'daki Rus ticari temsilcisi ile istişare ederek geçmesi gerekmektedir.

Şunu da belirtmek gerekmektedir ki, kurulması öngörülen ortak şirketin ihracat-ithalat faaliyetleri, Türklerin düşüncesine göre, Türk kooperatif ağının aracılığıyla yapılacaktır ki, bu dönemde Türk hükümeti, bu ağın gelişmesine öncelik tanımaktadır.

Vereceğiniz emirlerden lütfen beni de haberdar ediniz.

Komünist Selamı ile Aralov

BELGE: 13

58

ПРОТОКОЛ № 45

(Особый № 32)

ЗАСЕДАНИЯ ПОЛИТБЮРО ЦК РКП(б) от 15 ЯНВАРЯ 1925 ГОДА.

Слушали:	Постановили:
I.Вопросы НКИД:	
А.О Японии. (т.т.Чичерин,Литвинов).	Принять предложение НКИД о продлении срока между эвакуацией японских войск из Сахалина и подписанием концессионного контракта до пяти месяцев.
Выписка послана: тов. Чичерину.	
З.О Турции. (т.т.Чичерин,Фрунзе).	Утвердить представленный НКИД проект дополнительного договора между СССР и Турцией, изменив формулировку статьи I-ой след.обр.: "В случае военных действий против одной из договаривающихся сторон со стороны третьего государства или третьих государств, другая договаривающаяся сторона обязуется сохранять по отношению к договаривающейся стороне дружественный нейтралитет".
Выписка послана: тов. Чичерину.	
И.Об Акционерном обществе в Энзели. (т.т.Пятаков,Фрумкин,Чичерин).	Принять следующее предложение НКИД: "Для оборудования и эксплоатации порта Энзели советское и персидское правительства создают смешанную акционерную компанию с паритетным участием обоих сторон. Эта акционерная компания будет уплачивать персидскому правительству ежегодную арендную плату, будет обладать исключительным правом взимать торговые сборы с судов и грузов и будет нести охрану безопасности плавания и портового благоустройства в Энзели. Соглашение заключается на 25 лет с возможностью его дальнейшего продления".
Выписки посланы: т.т.Чичерину,Фрумкину, Пятакову.	

Слушали:	Постановили:
б) Предложение т.Осинского. (т.Осинский).	а) Признать необходимым создание постоянной американской комиссии Политбюро по техническим и научным связям с Америкой. б) Утвердить следующий состав комиссии: т.т.Осинский(председатель), Чичерин, Хинчук и Серебровский. в) Все остальные предложения т.Осинского передать на рассмотрение комиссии.
5.- О торговле с Англией. (ПБ от 14.УП.27г., пр.№ 117, п.17). (т.т.Микоян, Шлейфер, Шейнман, Фрумкин, Хинчук, Абрамов).	5.- Решение - особая папка.
6.- О резолюциях Женевской Экономической Конференции. (ПБ от 25.УШ.27г., пр.№ 121, п.4). (т.т.Чичерин,Осинский, Сокольников).	6.- Одобрить проект ответа т.Чичерина генеральному секретарю Лиги Наций.
7.- О Турции. (т.т.Карахан, Уншлихт).	7.- Решение - особая папка.
8.- Об издании книги Кемаля. (т.Карахан).	8.- а) Предложить НКИД сообщить Тефик бею, что как только мемуары Кемаля будут присланы, к их переводу будет приступлено немедленно. б) Поручить Госиздату издать мемуары Кемаля с выплатой ему гонорара по норме лучших авторов. в) В случае недостаточности настоящего решения, предложить НКИД войти в Политбюро с новым предложением.
9.- О присоединении к конвенции против так называемой отмены рабства. (т.Чичерин).	9.-а) Одобрить в основном представленный т.Чичериным проект ответа генеральному секретарю Лиги Наций. б) Окончательную редакцию ответа поручить т.т.Чичерину и Молотову.

BELGE: 13

Rusya Komünist Partisi Merkezi Komitesi'nin 15 Ocak 1925 Tarihli Toplantısı'nda Kabul Edilen Protokol.

(Rossiyskiy Gosudarstvennıy Arhiv Sotsial'no-Politiçeskoy İstoriyi, Fon 17, Liste 162, Dosya 2, Sayfa 58-59.)

Protokol No: 45

(Özel No: 32)

Rusya Komünist Partisi Merkezi Komitesi'nin 15 Ocak 1925 Tarihli Toplantısı[234]

Dinlediler:	**Kararlaştırıldı:**
3. Türkiye Hakkında (Yoldaş Çiçerin, Yoldaş Frunze). Bu tutanak Yoldaş Çiçerin'e gönderilmiştir.	Dışişleri Halk Komitesi tarafından sunulan "SSCB ve Türkiye arasında ek anlaşma" projesi, madde 1'de aşağıdaki değişiklik yapılarak onaylanmaktadır: "anlaşmayı yapan taraflardan birine karşı üçüncü ülke veya ülkeler tarafından askeri hareket yapılırsa, anlaşmayı imzalayan taraflardan diğeri, dostluk tarafsızlığını korumak zorundadır."
7. Türkiye Hakkında (Yoldaş Karahan, Yoldaş Unşliht)	Karar: Özel Dosya

[234] Bu protokolün sadece Türkiye ile ilgili kısımları tercüme edilmiştir.

8. M. Kemal'in kitaplarının yayımlanması hakkında (Yoldaş Karahan)	8. a) Dışişleri Halk Komitesi, Tevfik Beye şunları iletsin: "M. Kemal'in hatıraları elimize ulaşır ulaşmaz, onların derhal tercümesine başlanacaktır." b) Devlet Yayın Organı'na, M. Kemal'in kitaplarının basımını ve kendisine en yüksek telif ücretinin ödenmesini emretmek. c) Bu kararlar yetersiz kaldığı takdirde Dışişleri Halk Komitesi'ne Rusya Komünist Partisi Merkezi Komitesi'ne yeni bir teklif sunmasını teklif etmek.

BELGE: 14

С.С.С.Р.
НАРОДНЫЙ КОМИССАР
ПО ИНОСТРАННЫМ ДЕЛАМ
"18" декабря 1924 г.
№ 6925/13

Подлежит возвращению в Секретный и Шифровальный отдел Н.К.В.Д. через НАРКОМВНЕШТОРГ

Секретно.

РАССЕКРЕЧЕНО

Г. К. В. Т.
Секретный курьер
Вх. № 10822
"19" XII дня 19 24

т. КРИЦМАНУ.-

Уважаемый товарищ,

Тов.СУРИЦ неоднократно указывал нам, что крупным препятствием в деле развития союзно-турецкой торговли служит то обстоятельство что, как временный статус, так и те льготы, которые мы предоставляем Турции по торговле с нами, в большинстве случаев совершенно неизвестны турецкому купечеству. Эта неопределенность нередко удерживает последнее от торговых операций с нами. Кроме того, враждебными нам элементами в Турции распространяются злостные слухи относительно имеющих якобы у нас место несправедливых ущемлениях турецких купцов со стороны наших властей. В отсутствии ясного представления в среде турецкого купечества о действительных нормах регулирующих нашу торговлю с Турцией, эти слухи отпугивают купечество от торговых сношений с нами.

В настоящее время т. СУРИЦ предлагает положить конец такому невыгодному для нас положению. По его мнению это можно сделать двумя способами: или распубликовать у нас приказ о временном статусе, лишив, таким образом, этот приказ секретности, или-же разослать турецким торговым учреждениям и организациям от Бюро Печати НКИД письмо, в котором была бы обрисована введенная нами система временного статуса, а также перечислены те льготы, которые предоставлены нами турецким купцам.

Соглашаясь с т.СУРИЦЕМ в вопросе о необходимости тем или иным путем широко оповестить турецкое купечество о временном статусе и льготах для туркупцов, мы полагаем, что это нужно сделать через Р.В.Т.Палату, которая в письме к турецким торговым палатам может оповестить их о порядке торговли с СССР. В этом "товарищеском" письме должны быть упомянуты, конечно, все льготы, предоставленные нами турецким купцам. Письму этому можно даже придать характер призыва

2.

к турецкому купечеству со стороны РВТП, естественно, заинтересованной в максимальном привлечении турок к торговле с СССР.

Не откажите срочно сообщить нам Ваши соображения по этому вопросу.-

92

С коммунистическим приветом

/ЧИЧЕРИН/

BELGE: 14

G. V. Çiçerin'in SSCB Dış Ticaret Halk Komitesi'ne Sovyet-Türk Ticari İlişkilerin Gelişmesini Sağlayacak Faaliyetler Hakkında Yazdığı Mektup.

(Rusya Devlet Ekonomi Arşivi, Fon 413, Liste 2, Dosya 1851, Sayfa 92-93.)

SSCB

Dışişleri Halk Komiseri

18 Aralık 1924

No: 6925/VB

Yoldaş Frumkin'e

Sayın Yoldaş

Yoldaş Surits, geçici statü uygulaması ve Türkiye ile yaptığımız ticarette tanıdığımız imtiyazların büyük kısmının Türk tüccarlarına duyurulmamış olmasının Sovyet-Türk ticaretinin gelişmesinde engel teşkil ettiğini birçok kez bize belirtmiştir. Bu belirsizlikler, onları bizimle ticaret yapmaktan alıkoymaktadır. Bundan başka Türkiye'de bize düşman olan kesimler, bizim iktidarın haksız bir şekilde Türk tüccarlarının haklarını çiğnediğine dair yalan haberler yayıyorlar. Türk tüccarları arasında Türkiye ile bizim aramızda gelişen ticareti yönlendiren gerçek kanunlar bilinmediğinden dolayı, söz konusu yalan haberler Türk tüccarlarının bizimle ticaret yapmalarını engellemektedir.

Şimdi Yoldaş Surits bizim açımızdan bu dezavantajlı duruma son vermeyi teklif etmektedir. Ona göre, bu iki şekilde gerçekleştirilebilir: geçici statüye dair emir yayılacak ve böylece bu emrin gizliliği ortadan kaldırılacaktır. Ya da Dişleri Halk Komitesi Basın Bü-

rosu Türk ticaret kuruluşlarına mektuplar gönderecektir ki, bu mektuplarda bizim başlattığımız geçici statü uygulaması anlatılacak, Türk tüccarlarına tanınan imtiyazlar sıralanacaktır.

Herhangi bir şekilde Türk tüccarlarının geçici statü ve kendilerine tanınan imtiyazlardan haberdar olmalarını sağlamak gerektiği konusunda Yoldaş Surits ile hemfikirim. Biz bunu Rusya Dış Ticaret Odası vasıtasıyla yapmanın uygun olduğunu düşünüyoruz ki, (Rusya Dış Ticaret Odası) Türk ticaret odalarını gönderdiği mektuplarda SSCB ile ticaret yapma kurallarından haberdar edebilir. Dostça kaleme alınacak bu mektupta bizlerin Türk tüccarlarına tanıdığımız bütün imtiyazlar sıralanmalıdır. Türklerin SSCB ile özellikle yüksek oranda ticaret yapmalarından kâr elde edecek Rusya Dış Ticaret Odası, bu mektuba "çağrı" niteliği versin.

Lütfen acilen konuyla ilgili düşüncelerinizi bildiriniz.

Komünist Selam İle Çiçerin

BELGE: 15

DÉPARTEMENT
des
AFFAIRES ÉTRANGÈRES

SÉCTION POLITIQUE

le .....192..

o. Gl. .....
o. Sl. .....
bjet :

Dans l'espoir que sa présence auprès de Vous, en rendant plus intime notre union, nous rapprochera d'avantage de notre but commun et, permettra aux peuples de Russie et de Turquie de surmonter plus facilement les obstacles se trouvant sur leur route, je Vous prie, Camarade Président, d'agréer, avec l'assurance de ma profonde admiration pour le peuple travailleur de Russie celle de ma plus haute considération pour Votre Personne .

Le Président de la Grande
Assemblée Nationale
de Turquie.
Moustapha Kémal

BELGE: 15

DIŞ İLİŞKİLER BÖLÜMÜ **Tarih 192**
SİYASET ŞUBESİ
No.Gl.
No.Sl.
Konu:

Ümit ediyorum ki onun [Ali Fuat Paşa'nın] nezdinizdeki güven mektubu birliğimizi ve beraberliğimizi daha yakın kılarak ortak amacımızda bizi daha fazla yakınlaştıracak, Rusya ve Türkiye halklarına yolları üzerinde bulunan engelleri daha kolayca aşma imkânı verecektir. Başkan Yoldaş, sizin emekçi halkınıza karşı duyduğum hayranlığım ile şahsınıza olan en yüksek saygınlığımın teminatını, kabul etmenizi istirham ediyorum.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı
Mustafa Kemal

BELGE: 16

DÉPARTEMENT
des
AFFAIRES ÉTRANGÈRES

SÉCTION POLITIQUE

Gl. .....
Sl. .....

Angora, le 22 Novembre 1920.

Au Camarade Lénine, Président du Conseil des Commissaires du Peuple de la République Socialiste Fédérative des Soviet de Russie.

M O S C O U.

Camarade Président,

Nous avons l'honneur d'accréditer par la présente lettre de créance, le Général Aly Fouad Pacha, Membre de La Grande Assemblée Nationale de Turquie et ci-devant Commandant en Chef de notre Front Occidental, en qualité d'Ambassadeur et d'Envoyé Extraordinaire du Gouvernement de la Grande Assemblée Nationale de Turquie auprès du Gouvernement de la République Socialiste Fédérative des Soviets de Russie et le chargeons de déployer tous ses efforts afin de resserrer toujours d'avantage les liens d'amitié et de fraternité qui unissent les deux peuples dans la poursuite de leur idéal commun et Vous prions de bien vouloir agréer toutes les déclarations qu'il Vous fera au nom de notre Gouvernement.

BELGE: 16

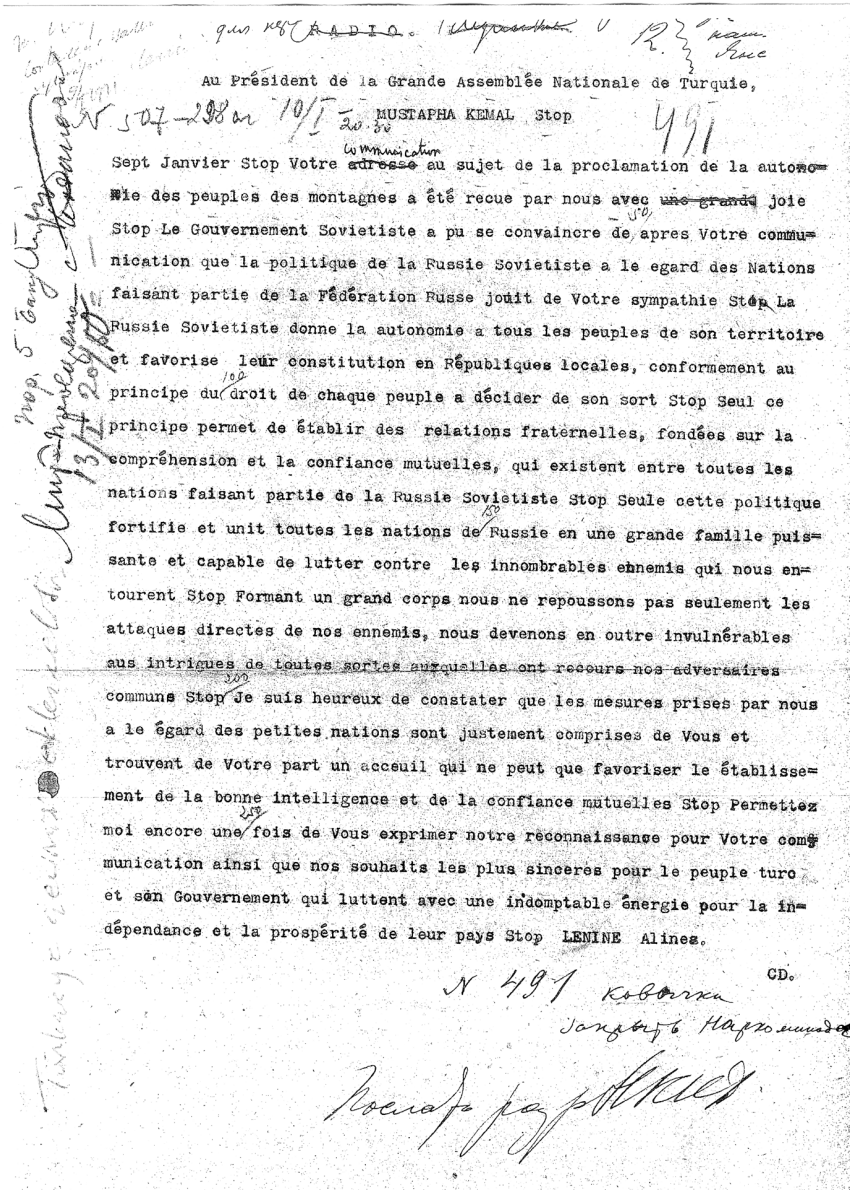
DIŞ İLİŞKİLER BÖLÜMÜ **Ankara 22 Kasım 1920**
SİYASET ŞUBESİ
No.Gl.
No.Sl.
Konu:

Rusya Sovyet Federe Sosyalist
Cumhuriyeti'nin Halk Komiserler
Konseyinin Başkanı, Yoldaş Lenin'e
Moskova

Başkan Yoldaş,

Rusya Sovyet Federe Sosyalist Cumhuriyeti'nin hükümeti nezdinde, Türkiye Büyük Millet Meclisi üyesi ve bugüne kadar Batı Cephesi komutanı olan General Ali Fuat Paşa'ya elçi ve olağanüstü delege sıfatıyla bu güven mektubu aracılığıyla yetki vermekten onur duymaktayız ve onu, ortak ülkülerini takip etmede iki halkı [Rus ve Türk halklarını] birleştiren dostluk ve kardeşlik bağlarının her zaman daha fazla güçlendirmek için elinden gelen bütün gayreti sarf etmesi için görevlendiriyoruz ve sizden hükümetimiz adına yapacağı bütün beyanatları kabul etmenizi rica ediyoruz

BELGE: 17

Au Président de la Grande Assemblée Nationale de Turquie,

MUSTAPHA KEMAL Stop

Sept Janvier Stop Votre ~~adresse~~ communication au sujet de la proclamation de la autonomie des peuples des montagnes a été recue par nous avec ~~une grande~~ joie Stop Le Gouvernement Sovietiste a pu se convaincre de apres Votre communication que la politique de la Russie Sovietiste a le egard des Nations faisant partie de la Fédération Russe jouit de Votre sympathie Stop La Russie Sovietiste donne la autonomie a tous les peuples de son territoire et favorise leur constitution en Républiques locales, conformement au principe du droit de chaque peuple a décider de son sort Stop Seul ce principe permet de établir des relations fraternelles, fondées sur la compréhension et la confiance mutuelles, qui existent entre toutes les nations faisant partie de la Russie Sovietiste Stop Seule cette politique fortifie et unit toutes les nations de Russie en une grande famille puissante et capable de lutter contre les innombrables ennemis qui nous entourent Stop Formant un grand corps nous ne repoussons pas seulement les attaques directes de nos ennemis, nous devenons en outre invulnérables aus intrigues de toutes sortes auxquelles ont recours nos adversaires communs Stop Je suis heureux de constater que les mesures prises par nous a le égard des petites nations sont justement comprises de Vous et trouvent de Votre part un acceuil qui ne peut que favoriser le établissement de la bonne intelligence et de la confiance mutuelles Stop Permettez moi encore une fois de Vous exprimer notre reconnaissance pour Votre communication ainsi que nos souhaits les plus sinceres pour le peuple turc et son Gouvernement qui luttent avec une indomptable énergie pour la independance et la prospérité de leur pays Stop LENINE Aline.

CD.

BELGE: 17

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı
MUSTAFA KEMAL'E

7 Ocak tarihli Dağ halklarının [Kafkas halklarının] otonomisinin ilanı konusundaki mesajınız tarafımızdan büyük bir sevinçle alındı. Sovyet hükümeti, sizin mesajınıza dayanarak ikna oldu ki Rusya Federasyonunda yer alan uluslara karşı Sovyet Rusya'nın politikası sizin tarafınızdan sempatiyle karşılanmaktadır. Her ulusun kendi kaderini tayin hakkına sahip olduğu prensibine uygun olarak Sovyet Rusya, toprakları üzerindeki bütün halklara otonomi vermekte ve onların yerel cumhuriyetler şeklinde teşkilatlanmasını desteklemektedir. Sadece bu ilke, Sovyet Rusya'da yer alan bütün uluslar arasında var olan karşılıklı anlayış ve güven üzerine dayanan kardeşlik bağlarının kurulmasına izin vermektedir. Sadece bu politika, etrafımızı saran sayısız duşmanlara karşı savaşmaya kadir ve güçlü büyük bir aile içerisinde Rusya'nın bütün uluslarını birleştiriyor ve güçlendiriyor. Büyük bir birliktelik oluşturarak biz, sadece düşmanlarımızın doğrudan doğruya yaptıkları saldırıları püskürtmekle kalmıyoruz, ayrıca ortak düşmanlarımızın başvurduğu her türlü entrikaya karşı da sapasağlam durabiliyoruz. Küçük uluslar bakımından tarafımızdan alınan tedbirlerin, tarafınızdan doğru olarak anlaşıldığını ve iyi geçinmeyi ve karşılıklı güveni sadece destekleyebilecek bir kabul gördüğünü saptamaktan mutluyum. Bir defa daha mesajınızdan dolayı size minnettarlığımın yanı sıra Türk halkına ve ülkesinin bağımsızlığı ve refahı için yılmaz bir enerjiyle mücadele eden onun Hükümetine en iyi dileklerimizi ifade etmeme müsaade ediniz.

KAYNAKÇA

Akopov, A., "Kurdskiy Vopros i Daşnaki", **Bolşevik Zakavkazya,** No. 2, Tiflis 1931.

Aliyev, G. Z., "Nariman Narimanov i Natsiyonal'no-Osvoboditel'naya Bor'ba v Turtsiyi", **Velikiy Oktyabr'** i Turtsiya, Tiflis 1982.

Aralov, S. İ., **Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları,** Burçak Yayınevi, İstanbul 1967.

Aralov, S. İ., **Vospominaniya Sovetskogo Diplomata 1922-1923,** Moskova 1960.

Arnştam, L. - Kalyvarskaya, P. - Yütkeviç, S., **Serdtse Turtsiyi,** Leningrad-Moskova 1934.

Astahov, G., **Ot Sultana k Demokratiçeskoy Turtsiyi. Oçerki İz İstoriyi Kemalizma,** Moskova-Leningrad 1926.

Atayev, H., "Lenin i Narodı Vostoka", **Lenin v Sud'bah Narodov Vostoka,** Aşhabad 1975.

Bagirov, Y. A., **Kurtuluş Savaşı Yıllarında Azerbaycan-Türkiye İlişkileri,** Bilim Yayınları, İstanbul 1979.

Bagirov, Yu. A., "Pervıy Syezd Narodov Vostoka v Baku", **İzvestiya AN AZSSR. Seriya İstoriyi, Filosofiyi i Prava,** No. 3-4 (1970).

Bagirov, Yu. A., **İz İstoriyi Sovetsko-Turetskih Otnoşeniy v 1922-1923 Godah,** Bakü 1965.

Bartenev, O., **Turtsiya,** Moskova 1927.

Belyayev, V., "Turetskaya Muzıka", **Sovetskaya Muzıka,** No. 5 (1934).

Bije, A., "K Voprosu o Vneşney Torgovoy Politike Turtsiyi v 20-30 Godah", **Turtsiya: İstoriya, Ekonomika,** Moskova 1978.

Boçkarev, P., "Voorujennıye Silı Turtsiyi", **Pograniçnik,** No. 17 (1940).

Boçkarev, P., **Osnovı Taktiki Turetskoy Armiyi,** Moskova 1940.

Borodulin, Ya., "Voorujennıye Silı Turtsiyi", **Voyennıy Vestnik,** No. 10 (1940).

Broun, V., "Turtsiya i Eyö Novıye Druzya", **Krasnaya Nov',** No. 4 (1940), s. 177-181.

Burov, E., "Voyenno-Morskoy Flot Turtsiyi", **Partiyno-Politiçeskaya Rabota v RK VMF,** No. 4 (1940).

Butayev, İ., **Problemı Turtsiyi,** Moskova 1927.

Çernikov, İ. F., **V İnteresah Mira i Dobrososedstva,** Kiyev 1977.

Çupekov, A. A., "Diplomatiçeskaya Missiya M. V. Frunze v Turtsiyu", **Nekotorıye Voprosı Vseobşey İstoriyi,** Alma-Ata 1967.

Dantsig, B. M., **Turtsiya,** Moskova 1938.

Dantsig, B. M., "Finansı Turtsiyi", **Novıy Vostok,** No. 23-24, Moskova 1928.

Dantsig, B. M., "İnostrannıy Kapital v Turtsiyi", **Novıy Vostok,** No. 26-27, Moskova 1929.

Dantsig, B. M., "Krizis v Turtsiyi", **Voprosı Vneşney Politiki,** No. 1, Moskova 1931.

Dantsig, B. M., "Turetskiye Banki", **Torgovlya SSSR s Vostokom,** No. 12, Moskova 1931.

Dantsig, B. M., "Puti Ekonomiçeskogo Razvitiya Turtsiyi", **Mirovoye Hozyaystvo i Mirovaya Politika,** No. 12, Moskova 1926.

Dantsig, B. M., **Oçerki po Ekonomiçeskoy Geografiyi Turtsiyi,** Moskova 1930.

Dantsig, B. M., **Turtsiya, 2-e İzdaniye,** Moskova 1940.

Denikin, A. A., **Oçerki Russkoy Smutı,** Minsk 2002.

Dokumentı Vneşney Politiki SSSR, II, Moskova 1958.

Dokumentı Vneşney Politiki SSSR, XVI, Moskova 1970.

Dünden Bugüne Türkiye ve Rusya Politik Ekonomik, Kültürel İlişkiler, der. G. Kazgan – N. Ulçenko, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2003.

Enukidze, D., "Desyat' Let Turetskoy Respubliki", **Mirovoye Hozyaystvo i Mirovaya Politika,** No. 10 (1933).

Eremeyev, D. E., **Stanovleniye Respublikanskoy Turtsiyi 1918-1939,** Moskova 2004.

Ferdi, B., "Evolütsiya Kemalizma", **Sputnik Kommunista,** No. 10 (1927).

Ferdi, B., "Kitayskaya Revolütsiya Ne Doljna İdti Po Puti Kemalizma", **Kommunistiçeskiy İnternatsiyonal,** No. 24 (1927).

"Flot Turetskoy Respubliki", **Bülleten' Pressı Srednego Vostoka,** No. 3 (1929).

Frunze, M. V., **Sobraniye Soçineniy,** I, Moskova-Leningrad 1929.

Gal'perina, E., "Desyat' Let Kul'turnogo Stroitel'stva v Turtsiyi", **Prosveşeniye Natsional'nostey,** No. 1 (1934).

Garkavets, A. N., "Ukrainsko-Turetskiye Svyazi v Pervom Desyatiletiyi Turetskoy Respubliki", **Turtsiya: İstoriya, Ekonomika,** Moskova 1978.

Gasanova, E. Yu., **İz İstoriyi Rasprostraneniya Marksistskih İdey v Turtsiyi (Konets XIX-Naçalo XX Vekov), Velikiy Oktyabr' i Turtsiya,** Tiflis 1982.

Gasanova, E. Yu., "Vliyaniye Leninskih İdey na Obşestvenno-Politiçeskuyu Mısl' Turtsiyi", **İdeyi Lenina i Razvitiye Progressivnoy Mısli Narodov Vostoka,** Moskova 1970.

Gasratyan, M. A., "Sovetsko-Turetskiy Dogovor 1925 Goda – Dal'neyşeye Ukrepleniye Politiçeskogo Sotrudniçestva Mejdu Sovetskim Soyuzom i Turtsiyey", **Velikiy Oktyabr'i Turtsiya,** Tiflis 1982.

Genin, İ. A., "Finansı Turtsiyi", **Materiyalı Po Natsiyonal'nım i Kolonial'nım Problemam,** No. 36 (1936).

Genin, İ. A., "Mirovoy Ekonomiçeskiy Krizis i Turtsiya", **Mirovoye Hozyaystvo i Mirovaya Politika,** No. 7 (1933).

Genin, İ. A., "Promışlennoye Razvitiye Turtsiyi i Eyö Pyatiletka", **Mirovoye Hozyaystvo i Mirovaya Politika,** No. 10 (1934).

Gigineişvili, O., "Moskovskiy Dogovor o Drujbe 16 Marta 1921 Goda i Vneşnyaya Politika VNST", **Velikiy Oktyabr' i Turtsiya,** Tiflis 1982.

Godes, M., **Çto Takoye Kemalistskiy Put' i Vozmojen li On v Kitaye?,** Leningrad 1928.

Gordlevskiy, V. A., "İdeologiya Novoy Turtsiyi", **İzbrannıye Soçineniya,** III, Moskova 1962.

Gordlevskiy, V. A., "Prosveşeniye v Turtsiyi v 20-30 Godah", **İzbrannıye Soçineniya,** III, Moskova 1962.

Gotalov-Gotlib, A. G., "Narodnoye Obrazovaniye v Turtsiyi", **Kommunistiçeskoye Prosveşeniye,** No. 2 (1934).

Gurin, O., "Bor'ba za Molodej v Turtsiyi", **Materiyalı po Natsiyonal'no-Kolonial'nım Problemam,** V (1933).

Gurin, O., "Molodej' v Kemalistskoy Turtsiyi", **İnternatsiyonal Molodeji,** No. 11-12 (1932).

Gurko-Kryajin, V. A., "Bor'ba za Prolivı", **Novıy Vostok,** Moskova 1925.

Gurko-Kryajin, V. A., "Politiçeskiye Gruppirovki v Turtsiyi", **Novıy Vostok,** Moskova 1923.

Gurko-Kryajin, V. A., **Blijniy Vostok i Derjavı,** Moskova 1925.

Gurko-Kryajin, V.A., **İstoriya Revolütsiyi v Turtsiyi,** Moskova 1923.

Gurko-Kryajin, V. A., "Raboçeye i Sotsialistiçeskoye Dvijeniye v Turtsiyi", **Krasnıy İnternatsiyonal Profsoyuzov,** No. 2-3, Moskova 1925.

Gurko-Kryajin, V. A., **Naçional'no-Osvoboditel'noye Dvijeniye na Blijnem Vostoke,** Moskova 1923.

Hamidullin, "Mustafa Subhi v Tatariyi (1918-1919)", **Narodı Aziyi i Afriki,** No. 2 (1969).

Heyfets, A. N., "50-Letiye Pervıh Sovetskih Dogovorov Sovetskoy Stranı s İranom, Afganistanom i Turtsiyey", **Narodı Aziyi i Afriki,** No. 1 (1971).

Heyfets, A. N., "Rol' Missiyi M. V. Frunze v Ukrepleniyi Drujestvennıh Sovetsko-Turetskih Otnoşeniy", **Voprosı İstoriyi,** No. 5 (1962).

İoffe, A. E., **Mejdunarodnıye Svyazi Sovetskoy Nauki Tehniki i Kul'turı 1917-1932,** Moskova 1975.

Jeltyakov, A. D., "Kul'tura Turtsiyi v Trudah Sovetskih İssledovateley", **Vestnik Leningradskogo Universiteta,** No. 14/3, Leningrad 1978.

Jeltyakov, A. D., "Turetskaya Kul'tura v Oteçestvennoy Oriyentalistike (K İstoriyi Voprosa)", **Velikiy Oktyabr'i Turtsiya,** Tiflis 1982.

Jukovskiy, P. M., **Zemledel'çeskaya Turtsiya (Aziyatskaya Çast' – Anatoliya),** Moskova – Leningrad 1933.

Kasparov, V., **Jenşina Vostoka,** Leningrad 1925.

Kireyev, N. G., **İstoriya Turtsiyi XX Vek,** Moskova 2007.

Kitaygorodkiy, P., **Turtsiya,** Moskova 1929.

Kolesnikov, A. A., **Narodnıye Doma v Obşestvenno-Politiçeskoy i Kul'turnoy Jizni Turetskoy Respubliki,** Moskova 1984.

Komarov, İ., "Vozmojnıye Vragi SSSR na Çernom More", **Krasnıy Flot,** IV (1926).

Koptevskiy, V. N., **Rossiya-Turtsiya: Etapı Torgovo-Ekonomiçeskogo Sotrudniçestva,** Moskova 2003.

Korniyenko, "Zarojdeniye Kommunistiçeskogo Dvijeniya v Turtsiyi", **Velikiy Oktyabr' i Turtsiya,** Tiflis 1982.

Korniyenko, R. P., **Raboçeye Dvijeniye v Turtsiyi v 1918-1963 Godah,** Moskova 1965.

Korsun, N. G., **Balkanskiy Front Mirovoy Voynı 1914-1918,** Moskova 1939.

Korsun, N. G., **Greko-Turetskaya Voyna,** Moskova 1940.

Korsun, N. G., **Pervaya Mirovaya Voyna na Kavkazskom Fronte,** Moskova 1946.

Korsun, N. G., Turtsiya. **Kurs Lektsiy,** Moskova 1923.

Krımskiy, V., "Pantürkistı- Faşistskaya Agentura v Turtsiyi", **Bol'şevik,** No. 10-11 (1944).

Kuznetsova, S. İ., **Ustanovleniye Sovetsko-Turetskih Otnoşeniy,** Moskova 1961.

Lansere, E., **Leto v Angore,** Leningrad 1925.

Lansere, E, **Ankara Yazı,** Kaynak Yayınları, İstanbul 2004.

Lebedev, V., **V Sovremennoy Turtsiyi,** Moskova 1928.

Lenin, V. İ., **Polnoye Sobraniye Soçineniy,** LIV, 5-e İzdaniye.

Ludşuveyt, E., "Konferentsiya Levıh Sotsialistov v Moskve Letom 1918 Goda", **Vostokovedçeskiy Sbornik,** No. 11, Erevan 1964.

M. P., Pavloviç, **Revolütsiyonnaya Turtsiya,** Moskova 1925.

Malevinskaya, M., "20'li Yıllarda Türkiye ve Sovyet-Türk İlişkileri", **Atatürk ve Modern Türkiye,** Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2001.

Marr, N. Ya., **O Lingvistiçeskoy Poyezdke v Vostoçnoye Sredizemnomorye,** Moskova-Leningrad 1934.

Melikov, V., **Marna-Visla-Smirna,** Moskova-Leningrad 1928.

Mel'nik, A., "Pyat' Let Respublikanskoy Turtsiyi", **Mejdunarodnaya Jizn',** No. 11 (1928).

Messerer, A., **Tanets, Mısl', Vremya,** Moskova 1979.

Meyer, M. S., "Rus Tarihçilerinin Yapıtlarında Kemalist Reformar", **Atatürk ve Modern Türkiye,** Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2001.

Miller, A. F., "Ekonomiçeskiy Krizis v Turtsiyi", **Mejdunarodnaya Jizn',** I, Moskova 1930.

Miller, A. F., "Greko-Turetskiye Raznoglasiya", **Mejdunarodnaya Jizn',** Moskova 1929.

Miller, A. F., "Kemal Atatürk. Ranniye Godı", **Narodı Aziyi i Afriki,** Moskova 1975.

Miller, A. F., "Novaya Partiya v Turtsiyi", **Mejdunarodnaya Jizn',** IX-X, Moskova 1930.

Miller, A. F., "Pyat' Let Respublikanskoy Turtsiyi", **Mejdunarodnaya Jizn',** XI, Moskova 1928.

Miller, A. F., "Revolütsiya 1908 Goda v Turtsiyi i Mustafa Kemal", **Narodı Aziyi i Afriki,** Moskova 1975.

Miller, A. F., **Turtsiya, Eyo İstoriçeskoye Proşloye i Nastoyaşeye,** Moskova 1937.

Miller, A. F., **Oçerki Noveyşey İstoriyi Turtsiyi,** Moskova-Leningrad 1948.

Minayev, V., **Podrıvnaya Deyatelynost' Germanskogo Faşizma na Blijnem Vostoke,** Moskova 1942.

Mirnıy, "Şkol'nıy Vopros v Konstantinopole", **Narodı Vostoka,** No. 5 (1924).

Nikifirov, P., "Mejdunarodnıye Vstreçi po Boksu. Turtsiya-SSSR", **Fizkul't'ura i Sport,** No. 45 (1928).

Nikolayev, İ. S., "Sovetskiy Arhitektor v Turtsiyi", **Arhitektura v SSSR,** No. 6 (1934).

Noviçev, A. D., "Vneşnyaya Torgovlya Turtsiyi v 1923-29 Godah", **Bülleten' Torgpredstva SSSR v Turtsiyi,** No. 12 (1928).

Noviçev, A. D., **İstoriya Raboçego Klassa Turtsiyi,** Leningrad 1958.

Noviçev, A. D., "K Voprosu ob Ekonomiçeskom Krizise v Turtsiyi", **Revolütsiyonnıy Vostok,** No. 9-10 (1930).

Noviçev, A. D., "Promışlennaya Politika Sovremennoy Turtsiyi", **Zapiski İnstituta Vostokovedeniya AN SSSR,** Moskova 1935.

Noviçev, A. D., "Proyekt Raboçego Zakona v Turtsiyi", **Bülleten' Torgpredstva SSSR v Turtsiyi,** No. 1.

Noviçev, A. D., "Tekstil'naya Promışlennost' Turtsiyi", **Novıy Vostok,** No. 28 (1930).

Noviçev, A. D., "Transportnaya Problema v Sovremennoy Turtsiyi", **Revolütsiyonnıy Vostok,** No. 4 (1935).

Noviçev, A. D., **Turtsiya,** Tiflis 1941.

Noviçev, A. D., **Turtsiya. Gosudarstvennıy Stroy. Ekonomika. Etnografya,** Tiflis 1942.

Ol'denburg, S., "Kollektivnaya Nauçnaya Rabota Sovetskih i Turetskih Uçennıh", **Front Nauki i Tehniki,** No. 12 (1933).

"O Missiyi M. V. Frunze v Turtsiyi v 1921-22 Godah", **İstoriçeskiy Arhiv,** No. 6 (1960).

Pavlenko, P., **Stambul i Turtsiya,** Moskova 1927.

Pavlenko, P., **Stambul i Turtsiya,** 2-e İzdaniye, Moskova 1930.

Pavloviç, M. P., "Lozanskaya Konferentsiya", **Novıy Vostok,** No. 3 (1923).

Pavloviç, M. P., "O Kommunistiçeskom Dvijeniyi v Turtsiyi", **Kommunistiçeskiy İnternatsional,** 1921.

Pavloviç, M. P., **Bor'ba za Aziyu i Afriku,** Moskova 1923.

Pavloviç, M. P., **Turtsiya v Bor'be za Nezavisimost',** Moskova 1925.

Peregrinus, V., "Litso Sovremennoy Turtsiyi", **Front Nauki i Tehniki,** No. 12 (1933).

Perinçek, M., "Aralov, Mustafa Kemal, Çarşaf Zulmune Karşı Miting Düzenliyor", **Aydınlık,** No. 699, 10 Aralık 2000.

Perinçek, M., "Eşba Yoldaş'ın Türkiye Ziyareti ve Bekir Sami Bey", **Teori,** No. 174 (2004).

Persits, M. A., "İdeynaya Bor'ba po Problemam Sootnoşeniya Kommunistiçeskogo i Osvoboditel'nogo Dvijeniya na Vostoke v Period II. Kongresa Kominterna", **Narodı Aziyi i Afriki,** No. 5 (1974).

Persits, M. A., "Turetskiye İnternatsiyonalistı v Rossiyi", **Narodı Aziyi i Afriki,** No. 5 (1967).

Persits, M. A., "V. İ. Lenin o Levosektantskih Oşibkah Pervıh Kommunistov Vostoka (1918-İyul' 1920)", **Narodı Aziyi i Afriki,** No. 2 (1970).

Pogorelov, M., "Kontrrevolütsiyonnoye Dvijeniye v Kurdistane", **Voyennıy Vestnik,** No. 11 (1925).

Pogorelov, M., "Kurdskiy Vopros", **Voyna i Revolütsiya,** III (1925).

Pogorelov, M., "Podgotovka Turetskoy Armiyi", **Voyna i Revolütsiya,** No. 4 (1925).

Pogorelov, M., "Sovremennaya Turetskaya Armiya", **Voyennıy Vestnik,** No. 4 (1927).

Polveka Mirnogo Sotrudniçestva k Pyatidesyatiletnego Dogovora SSSR s Afganistanom, İranom i Turtsiyey, Moskova 1973.

Potshveriya, B. M., "Mustafa Kemal. K 25-Letiyu So Dnya Smerti", **Narodı Aziyi i Afriki,** Moskova 1963.

Potsveriya, B., "1920-1930'lu Yıllarda Türk-Sovyet İlişkileri", **Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl (1491-1992),** TTK Yayınları, Ankara 1999.

Rastopçin, F., "Bibliyografya", **Revolütsiyonnıy Vostok,** No. 34 (1933).

Rıjova, L., "Vişsaya Şkola v Novoy Turtsiyi", **Vışsaya Şkola,** No. 4 (1937).

Rossiya i Turtsiya na Poroge XXI Veka Na Puti v Yevropu İli v Yevraziyu, İnstitut Vostokovedeniya AN SSSR, Moskova 1997.

Rostopçin, F., "Zametki o Kurdah", **Bülleten' Pressı Srednego Vostoka,** No. 13-14, Taşkent 1932.

Rozaliyev, Yu. N., "Lenin i Turtsiya", **Lenin i Vostok,** Moskova 1960.

Saakyan, R. G., "İz İstoriyi Sovetsko-Turetskih Otnoşeniy (1924-1929)", **İzvestiya AN Armyanskoy SSSR,** Erevan 1961.

Sarkisov, E. K., "Sovetsko-Turetskiye Otnoşeniya v Zakavkazye v 1920-1921 Godah", **Literaturnaya Armeniya,** No. 6, Erevan 1967.

Sats, N., **Novellı Moyey Jizni,** Moskova 1979.

Seyfullina, L., **V Strane Uhodyaşego İslama. Poyezdka v Turtsiyu, Sobraniye Soçineniy,** III, Moskova-Leningrad 1929.

Smirnov, İ., **Turçanka,** Moskova 1927.

Smirnov, N., "Kurdskaya Jenşina", **Ohrana Materinstva i Mladençestva,** Moskova 1927.

Sofiyev, M., "Uçastiye Zakavkazskih Sovetskih Respublik v Zarojdeniyi i Razvitiyi Sovetsko-Turetskih Torgovıh Svyazey (1922-1927)", **Turtsiya: İstoriya, Ekonomika,** Moskova 1978.

Sokol'skiy, N. A. - Yakovlev, N. A., **Voyennıy Obzor Anatoliyskoy Turtsiyi,** Moskova-Leningrad 1928.

Sokol'skiy, N., **Oçerki Sovremennoy Turtsiyi,** Tiflis 1923.

Sotskov, L., **Neyizvestnıy Separatizm. Na Slujbe SD i Abvera,** Moskova 2003.

Subayev, N., **İnternatsiyonalistı v Boyah za Vlast' Sovetov,** Moskova 1965.

Sumarokova, M. M., "V. İ. Lenin o Balkanskih Voynah i ob Uçastiyi Serbiyi v Pervoy Mirovoy Voyne", **Sovetskoye Slavyanovedeniye,** No. 1 (1975).

Sverçeskaya, A. K., **Sovetsko-Turetskiye Kul'turnıye Svyazi,** Moskova 1983.

Sverçevskaya, A. İ., **Sovetsko-Kul'turnıye Svyazi (1925-1983),** Moskova 1983.

Şamilov, A., "K Voprosu o Feodalizme u Kurdov i Kurdskiye Dervişi", **Ateist,** No. 59 (1930).

Şamsutdinov, A. M., "Mustafa Kemal Atatürk (K 25-Letiyu So Dnya Smerti)", **Kratkiye Soobşeniya İNA,** Moskova 1964.

Şamsutdinov, A. M., "Sovetsko-Turetskiy Dogovor o Drujbe i Bratstve ot 16 Marta 1921 Goda", **Kratkiye Soobşeniya İnstituta Vostokovedeniya,** No. 26 (1958).

Şamsutdinov, A. M., "V. İ. Lenin i Sovetsko-Turetskiye Otnoşeniya", **Lenin i Natsiyonal'no-Osvooboditel'noye Dvijeniye v Stranah Vostoka,** Moskova 1970.

Şamsutdinov, A. M., **Sovetsko-Turetskaya Drujba v Godı Osvoboditel'noy Bor'bı Turtsiyi v 1919-1922** Godah, Moskova 1960.

Şpil'kova, V. İ., "Raboçeye Dvijeniye i Obrazovaniye Kommunistiçeskoy Partiyi Turtsiyi", **Uçennıye Zapiski Moskovskogo Pedinstituta,** CXII/1 (1958).

Şpil'kova, V. İ., "V. İ. Lenin o Mladoturetskoy Revolütsiyi", **Uçenıye Zapiski Moskovskogo Gosudarstvennogo Pedinstituta İmeni V. İ. Lenina,** No. 370 (1970).

Şteynberg, E., "Proyiski Germanskogo Faşizma Na Blijnem Vostoke", **Propagandist Krasnoy Armiyi,** No. 17 (1941), s. 23-26.

Şub, E., **Jizn' Moya Kinematograf,** Moskova 1972.

Tagi-Zade, "O Reaktsiyonnom Vosstaniyi v Kurdistane, Kemalistskoy Presse i Lourense", **Bülleten' Pressı Srednego Vostoka,** No. 8-9 (1930).

Tineva, K., **Jenşina v Revolütsiyonnom Dvijeniyi Vostoka,** Moskova 1929.

Tişanskiy, Yu., **Po Novoy Turtsiyi,** Moskova 1933.

Turtsiya. Sovremennıye Problemı Ekonomiki i Politiki, İnstitut Vostokovedeniya AN SSSR, Moskova 1997.

"Turtsiya Stroit Flot", **Bülleten' Pressı Srednego Vostoka,** No. 1, Taşkent 1929.

Ukraynalı Devrimci Lider Frunze'nin Türkiye Anıları (Kasım 1921-Ocak 1922), Cem Yayınevi, İstanbul 1978.

Vançenko, V., **Turtsiya i Eyö Voorujennıye Silı,** Moskova-Leningrad 1928.

Vasilevskiy, K., "Novıye Dannıye o Zemel'nıh Otnoşeniyah v Turtsiyi", **Agrarnıye Problemı,** No. 11-12 (1931).

Vasilevskiy, K., "Sovremennoye Turetskoye Sel'skoye Hozyaystvo", **Agrarnıye Problemı,** No. 12 (1930).

Vasilevskiy, K., "Turetskaya Ekonomika v Opisaniyi Samih Turok", **Novıy Vostok,** No. 28 (1930).

Vasiliç, N., "Sovetskiye Futbolistı v Turtsiyi", **Fizkul'tura i Sotsialistiçeskoye Stroitel'stvo,** No. 12 (1932)

Vasilyev, K., "Priçinı i Dvijuşiye Şilı Kurdskih Vosstaniy", **Agrarnıye Problemı,** IX-X (1931).

Vasilyev, N., "Eşö Raz o Neytralitete Turtsiyi", **Voyna i Raboçiy Klass,** No. 10 (1943).

Vasilyev, N., "Komu na Pol'zu Neytralitet", **Voyna i Raboçiy Klass,** No. 7 (1943).

Vasilyev, N., "Turtsiya v Orbite Yevropeyskoy Voynı", **Mirovoye Hozyaystvo i Mirovaya Politika,** No. 4-5 (1940).

Vneşnyaya Torgovlya SSSR So Stranami Aziyi, Afriki i Latinskoy Ameriki, Moskova 1958.

Vneşnyaya Politika SSSR. Sbornik Dokumentov, IV, Moskova 1946.

Vneşnyaya Torgovlya SSSR. Statistiçeskiy Sbornik 1918-1966, Moskova 1967.

Yust, K., "Jenskoye Dvijeniye v Turtsiyi. Pis'mo iz Agorı", **Krasnaya Nov',** VIII, Moskova-Leningrad 1926.

Yust, K., "Kemalizm. Pis'ma iz Turtsiyi", **Krasnaya Nov',** IX, Moskova-Leningrad 1926.

Yust, K., "Pis'ma iz Turtsiyi", **Krasnaya Nov',** V, Moskova-Leningrad 1926.

Yust, K., "Reforma Alfavita v Turtsiyi", **Kul'tura i Pis'mennost' Vostoka,** IV, Moskova 1929.

Yust, K., **Kemalist Anadolu Basını,** yay. haz. O. Koloğlu, ÇGD Yayınları, Ankara 1995.

Zalyayev, R. İ., **Vneşnyaya Politika Sovetskogo Gosudarstva Po Otnoşeniyu k Turtsiyi (Avgust 1922-Dekabr' 1925), Avtoreferat Kandidatskoy Dissertatsiyi,** Kazan 2009.

Zamanova, E. E., "O Vliyaniyi Filosofsko-Estetiçeskogo Naslediya V. İ. Lenina Na Progressivnuyu Estetiçeskuyu Mısl' v Sovremennoy Turtsiyi", **İdeyi Lenina i Razvitiye Progressivnoy Mısli Narodov Vostoka,** Bakü 1970.

Zaporojts, V. M. - Kolesnikov, A. A., **Turtsiya: Obşestvo i Armiya,** Leningrad 1983.

Zaşuk, S. L., "İndustrializatsiya Turtsiyi", **Planovoye Hozyaystvo,** No. 12 (1934).

Zaşuk, S. L., **Ekonomiçeskaya Geografiya Blijnego Vostoka. Turtsiya,** Moskova 1924.

Zavriyev, D. S., **Ekonomika Sovremennoy Turtsiyi,** Tiflis 1934.

DİZİN

A

Abdurrahman Öngen 91
Abidin Dino 90
Adana 7
Afganistan 21, 83, 98, 107, 121
Afrika 6
Ahmet Münir Reşat 77
Aka Gündüz 81
Akopov 16
Ali Fuad 28, 97
Aliyev 24
Almanya 21, 73, 74
Alyabyev 87
Ambros 85
Anadolu 6, 9, 12, 18, 27, 29, 35, 81
Ankara 3, 7, 9, 10, 15, 27, 28, 30, 31, 32, 34, 37, 70, 71, 73, 75, 77, 78, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 87, 88, 89, 91, 92, 105, 111, 112, 114, 129, 130, 140
Aralov 23, 129, 130
Ardahan 29
Arenşteyn 81
Arnştam 82, 83
Artvin 29
Astahov 10
Asya 6, 18, 98
Atatürk 1, 5, 21, 25, 27, 34, 35, 36, 70, 83, 84, 86, 87, 88
Atayev 22
Avrupa 25, 74, 81, 88, 98
Azerbaycan 23, 99, 118

B

Bach 85
Bagirov 23
Bahruşin 90
Bakü 28, 109
Balkanlar 18
Barsov 87, 88
Bartenev 7
Batum 29
Bekir Sami Bey 28
Belgrad 35
Belyayev 11
Bergama 84
Bije 24
Bitlis 28
Blinder 78
Boçkarev 19
Bogorodskiy 90
Bolşevikler 27, 28
Borodin 85, 86, 87
Borodulin 19
Brıkin 81
Brodskiy 90, 91
Broun 21
Bubnov 33, 91
Budennıy 33, 36, 91
Bugoslavskiy 80
Burdenko 91
Burhan Toprak 92
Bursa 75
Butayev 7
Bükreş 35

C

Cemal Reşit 85, 88, 89

Ç

Çaykova 90
Çaykovski 85, 86, 87
Çehov 79
Çernikov 24
Çiçerin 28, 30, 31, 97, 99, 102, 103, 105, 111, 114, 121, 122, 124, 133, 137, 138
Çupekov 23

D

Danişevskiy 91
Dantsig 7, 13
Denikin 26
Deyneki 90
Djerzinskiy 129
Doğu Akdeniz 11
Doktor Fuad 97
Donbass 69
Dostoyevskiy 89
Dudinskaya 87

E

Efimov 90
Ekrem Zeki 82, 84, 85
El'skiy 121, 122
Enukidze 13
Ereğli 71, 75
Eremeyev 25
Eriş 72
Ermeniler 28
Ermenistan 29, 98, 99, 118
Esfir Şub 84
Eskişehir 75
Eyzenşteyn 79

F

Falih Rıfkı 67, 77
Ferdi 13, 14
Ferhunde 89
Filistin 7
Fransa 31, 73, 74
Fransızlar 7
Frumkin 137
Frunze 15, 17, 18, 31, 126, 133

G

Galyperina 12
Ganetskiy 117
Garkavets 24
Gasanova 22
Gasratyan 24
Gemlik 75
Genin 1, 13, 14
Gerasimov 90, 91
Gigineişvili 24
Glinka 86, 87
Gliyer 86, 87, 89
Godes 13, 15
Gogol 89
Gordlevskiy 16
Gor'kiy 79
Göker 34
Grabar 78, 91
Gruşevskiy 12
Gurin 17
Gurko-Kryajin 6
Gümrü 29, 117
Güntekin 81, 82
Gürcistan 29, 36, 99, 117
Gürün 27

H

Hacı Beyli 118
Hafife Hanım 77
Halil Paşa 97
Hamidullin 22
Harkov 34, 69, 83, 90
Hasan Ferit 77, 88
Hayri 90
Hereke Reşat 68
Heyfets 23
Hindistan 21, 99, 112

İ

İbrahim Çallı 91, 92
İngiltere 31, 73, 74
İppolitov-İvanov 11, 86
İran 21, 72, 83, 98, 122
İsmail Namık 82
İsmet İnönü 33, 34, 37, 70, 71
İsmet Paşa 33, 67, 83
İstanbul 10, 31, 34, 69, 72, 73, 74, 75, 77, 78, 79, 80, 81, 84, 87, 88, 89, 90, 92, 130
İtalya 30, 31, 73, 74
İvanovo 69, 70
İzmir 18, 72, 77, 84, 87, 92
İzmit 75

J

Jukovskiy 11, 67

K

Kafkasya 18, 23, 29, 30, 117
Kalinin 36, 70
Kameneva 78, 80
Kamil İbrahim 68, 69
Karabekir Paşa 117, 118
Karadeniz 15, 37, 71
Karahan 28, 33, 80, 90, 133, 134
Karakilise 117
Kars 30, 77, 117, 118
Kasparov 17
Kayseri 68, 69, 70, 71, 75
Kazım Nami 82
Keçiborlu 75
Kemal Reşit 82
Kilikia 7, 31
Kireyev 25
Kitaygorodkiy 7
Kiyev 69, 90
Kolesnikov 24
Konçalovskiy 91
Koptevskiy 25
Korniyenko 22
Korsun 17, 18
Kozlovskiy 88
Krasin 109
Krımskiy 21
Krjijanovskiy 33
Kruçinina 12
Kuprin 90
Kurskiy 103
Kuznetsov 78
Kuznetsova 23
Kürtler 17

L

Lansere 10
Lebedev 10
Lebedeva 90
Lejava 103, 129
Lenin 21, 27, 28, 31, 69, 97, 102, 107, 109, 111, 121, 122, 124, 140
Leningrad 67, 69, 70, 82, 83, 89, 90, 91
Lepse 69
Litvinov 32, 33, 36, 68, 91
Londra 69
Lozan Konferansı 6, 31, 32
Ludşuveyt 22
Lunaçarskiy 79, 81
Luriya 91

M

Mahmud II 98
Mahmut Ragıp 77
Maksakova 87
Malatya 75
Marne 18
Marr 10
Martov 82
Maşkova 78
Mejlauk 36
Melikov 18
Mel'nik 13
Messerer 87
Meşaninov 91
Meyerhol'd 79, 80
Mısır 7, 112
Mikoyan 36
Miller 9, 13
Minayev 21
Moğolistan 121
Molotov 68, 124
Monro 98
Moskova 27, 28, 29, 30, 32, 33, 34, 35, 67, 68, 69, 70, 77, 78, 79, 80, 83, 84, 85, 88, 89, 90, 91, 97, 107, 109, 111, 114, 122, 124, 126, 140
Mravyan 117
Mudanya 31
Muhina 90
Muhsin Ertuğrul 77, 78, 79, 89, 92
Muhtar 29
Musorgskiy 86, 87
Mustafa Kemal 1, 5, 6, 7, 18, 21, 30, 31, 34, 70, 78, 84, 111, 142, 144
Münir Hayri 89
Münire Eyüp 79

N
Natsarenus 109, 111, 112, 114
Nazilli 68, 69, 70, 71, 75
Necip Ali 82
New York 69
Nikolayev 12, 73
Norman 118
Nortsov 87, 88
Noviçev 8, 13, 20
Novorossiysk 29
Numan Menemencioğlu 92
Nurullah Cemal 77
Nurullah Sümer 72

O
Oborin 87, 88
Odessa 34, 36, 69, 72, 75, 79
Ol'denburg 11
Orbeli 90
Ordjonikidze 70
Orehovo-Zuyevo 70
Orlov 68
Oröl 69
Orta Doğu 6, 7, 99
Osmanlı İmparatorluğu 6
Oystrah 87, 88

P
Pamir 72
Pavlenko 7, 10
Pavloviç 5
Peregrinus 11
Persits 22
Petrov 80, 90
Petrov-Vodkin 90
Pınar 91
Pirogov 87, 88
Pogorelov 16, 19
Potemkin 37, 78
Potshveriya 21
Puşkin 92

R
Rappoport 82
Rastopçin 17
Refik Bey 82
Rıjov 71
Rimskiy-Korsakov 86, 87
Rostopçin 16
Roşal 81
Rotşteyn 122
Rozaliyev 21
Rusya 1, 3, 5, 12, 22, 23, 25, 27, 28, 29, 30, 32, 33, 67, 70, 74, 75, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 85, 86, 87, 97, 98, 102, 105, 107, 109, 111, 114, 117, 118, 129, 133, 134, 137, 138, 140, 142, 144
Ryajskaya 90

S
Saakyan 24
Sadri Ertem 92
Saharov 87
Salih Cimcoz 91, 92
Samohvalov 90
Samoyloviç 90, 91
Samsun 15, 111
Sardarabad Barajı 72
Sarkisov 23
Sarkisyan 118
Saryan 90
Sats 89
Saygun 89
Seyfullina 10
Sivas 98, 105
Smirnov 16, 17
Sofiyev 24
Sokol'nikov 124
Sokol'skiy 7, 18
Sotskov 25
Sovyet Rusya 1, 3, 5, 22, 27, 28, 29, 30, 32, 67, 74, 78, 79, 87, 98, 111, 144
SSCB 1, 5, 7, 8, 20, 25, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 75, 77, 78, 79, 81, 83, 84, 85, 91, 92, 97, 129, 133, 137, 138
St. Petersburg 69, 83, 89
Stalin 68, 121, 122

Stanislavskiy 79
Steçkoy 129
Stomonyakov 129
Subayev 22
Suhov 12
Sumarokova 22
Surits 33, 80, 83, 137, 138
Suriye 7
Sverçevskaya 24

Ş

Şahtahtinskiy 118
Şamilov 17
Şamsutdinov 22, 23
Şemyatskoy 121
Şerif Onay 68
Şevket Turgut 68
Şeynman 122, 129
Şostakoviç 87, 88
Şpil'kova 22
Şteynberg 87, 88
Şükrü Kaya 35

T

Tagi-Zade 16
Tahran 122
Tataristan 22
TBMM 6, 18, 27, 29, 30, 31, 32, 34, 35, 36, 86, 97, 102, 111
Tevfik Rüştü 32, 33, 34, 67, 81
Tışler 78
Tiflis 69, 124
Tineva 17
Tişanskiy 10
Tolstoy 79, 89
Trabzon 30, 109
Troçkiy 129
Tsurüpa 129
Tuapse 29
Tula 69
Türkiye 1, 3, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74

U

Ukrayna 12, 14, 15, 17, 31
Ulvi Cemal 84, 85, 89

V

Vahtangov 79
Van 18, 28, 73, 137
Vançenko 18
Vasilevskiy 13
Vasilyev 16, 21
Veprik 84, 89
Vilyams 90
Visla 18
Vitkin 82
Voroşilov 33, 34, 36
Washington 111

Y

Yakın Doğu 14, 112
Yakovlev 18
Yakup Kadri 77, 81
Yaroslavl 69
Yumaşev 37
Yuryev 130
Yust 9
Yusuf Kemal 28, 30, 114
Yütkeviç 82, 83, 90

Z

Zahari 82
Zahiri 112
Zamanova 22
Zaporojts 24
Zarhi 81, 82
Zaşuk 13, 14
Zavriyev 13, 14
Zeki Bey 77, 82, 85, 86
Zonguldak 75